¤ЗБЕКСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЖО-АРЫ Ж¢НЕ ОРТА АРНАУЛЫ
БІЛІМ МИНИСТРЛІГІ

Ахметов К.,
Абдувалитов Е

¢ДЕБИЕТ ТЕОРИЯСЫ
(оєу єолданба)

Білім саласы: 100000 – «Білім»
Оєыту саласы: 140000 – «Оєытушылар дайындау ж¡не

педагогика п¡ні»

Бакалавриат ба¬ыты: 5141300 – Ана тілі мен ¡дебиеті
(єазає

тілі ж¡не ¡дебиеті)

Ташкент - 2007

¢дебиет теориясы ¬ылымыны¦ бастау бµла°тарына арнал¬ан бµл к£мекші °µралда к£ркем ¡дебиет, к£ркем шы¬арма, ¡деби даму м¡селелері арнайы тарауларда саралана °арастырылып, олар¬а байланысты теориялы° талдаулар мен т йін-тµжырымдар д¡йектелген

Оєу єолданба жо¬ары о°у орындарыны¦ студенттеріне арнал¬ан.

В данном учебном пособии, предназначенной для изучения теории литературы, в разделах дифференциально рассмотрены проблемы художственной литературы и литературного развития, определены связанные с ними теоретические анализы и заключительные выводы.

Учебное пособие предназначено для студентов высших учебных заведении.

This training facility is for exploring and learning fundamental Knowledge of litrerature. In divisions the problems of fictions and the whole litrerature developments are discerned. In addition theoretical analyses and conclusions are identifing and linked with them. The appliance is for the students of higher educational institutions.

Пікір жаз¬андар:

Б.Саримсаєов
филология ¬ылымдарыны¦
докторы, профессор

Т.Ниїзметова
педагогика ¬ылымдарыны¦
кандидаты, доцент

Кiрiспе

БЇгiнде ¡дебиет п¡нi елiмiз к£леміндегі бiлiм беру жЇйесiнi¦ ¡р сатысында мемлекеттiк стандарт°а с¡йкес белгiленген ба¬дарламалар негiзiнде о°ытылып келедi. Жо¬ары о°у орындарыны¦ °аза° тiлi ж¡не ¡дебиетi б£лiмдерiнi¦ студенттерi ¡дебиеттану ¬ылымыны¦ Їш саласы бойынша, атап айт°анда, ¡дебиет теориясы, ¡дебиет сыны, ¡дебиет тарихы бойынша жан-жа°ты д¡рiс ты¦дайды.

¢дебиеттану ¬ылымыны¦ °µрамында¬ы аталмыш салаларды¦ ¡р°айсысы к£ркем ¡дебиеттi ¡р °ырынан °арастырады. Себебi - £нердi¦ негiзгi тЇрлерiнi¦ бiрi болып табылатын ¡дебиеттi рухани игiлiкке µластыру - о¦ай шешiле салатын iс емес. Ол Їшiн не iстеу °ажет?

Бiздi¦ пайымдауымызша, к£ркем шы¬арманы мµ°ият (сi¦iре) о°ып шы¬у аз, сонымен °атар сол шы¬арманы¦ м¡нiн талдай тЇсiнiп, мейлiнше тере¦ игеру керек. Сонда ¬ана адамны¦ к£ркемдiк тал¬ампазды¬ы арта тЇседi. Бµл ма°сат°а жету Їшiн к£ркем шы¬арманы¦ £зiн ¬ана о°ып-бiлу аз, сонымен ¡дебиет жайлы ¬ылыммен тияна°ты таныс болу °ажет, Ўсiресе, теориялы° µ¬ымдарды толы° ме¦герген ж£н.

¢дебиеттану ¬ылымыны¦ жо¬ары атал¬ан салаларыны¦ iшiнде ерекше орын алатын ¡дебиет теориясы. ¢дебиеттану °арастыратын м¡селелердi негiзгi 3 цикл¬а жЇйелеуге болады:

Суреткердi¦ а°и°ат болмысты образды бейнелеу ерекшелiктерi;
к£ркем шы¬арманы¦ °µрылымы; Ўдеби Їрдiсi.

Бiрiншi циклде образдылы°, к£ркемдiлiк, жалпы ¡деби шы¬армашылы°°а байланысты µ¬ым-тЇсiнiктер °арастырылады.

Екiншi циклде к£ркем шы¬арма¬а тиiстi идея, та°ырып, ¡деби °аSарман, сюжет, композиция, стилистика ж¡не £ле¦ °µрылысы т£¦iрегiнде µ¬ымдар сарапталады.

Їшiншi циклде стиль мен ¡дiс, ¡деби тектер, тЇрлер, жанрлар, ¡деби а¬ымдар мен ба¬ыттар, жалпы ¡деби Їрдiс с£з етiледi.

Жо¬ары о°у орнында о°итын студенттер Їшiн ¡дебиеттi¦ теориялы° м¡селелерiн ме¦герту ма°сатында 1-курста «¢дебиеттану негiздерi», жо¬ары курста «¢дебиет теориясы» п¡ндерi о°ытылады. «¢дебиеттану негiздерi » п¡нi к£ркем ¡дебиеттi¦ сыры мен сипаты, м¡нi мен ма¦ызы жайында жалпы бiлiм беруге ба¬ытталса, «¢дебиет теориясы» курсы ал¬аш°ы теориялы° ма¬лµматтарды жан-жа°ты толы°тырады, ¡дебиеттi¦ теориялы° £зектi м¡селелерiн игеруге ба¬ытталады.

Бµлар – бiрiн-бiрi £зара толы°тырып, дамытып отыратын п¡ндер.
Бµл к£мекшi о°у °µрал ¡дебиеттану м¡селелерiн °ызы°тыратын студенттер мен о°ытушыларды¦ °ажетiн °ал-°адiрiнше £теу ма°сатында даярланды.

¢дебиеттану ¬ылымыны¦ салалары.

Поэтика

¼азіргі та¦да¬ы ¡дебиеттану µдайы £згеру, даму, жетілу Їстінде ¡дебиеттану ¬ылымы – аталмыш п¡ндер жЇйесінде ¡дебиет теориясы, ¡дебиет тарихы ж¡не ¡дебиет сыны ма¦ызды орын¬а ие. Бµл °атар¬а поэтиканыда °ос°ан абзал.

¢дебиет теориясы - ¡дебиетті¦ даму за¦дылы°тарын, ¡деби шы¬армалар¬а, ¡деби Їрдіске орта° сипаттарды ай°ындайды. Сондай-а°, к£ркем шы¬арманы¦ °µрылыс бітіміне, мазмµн мен тЇріне, тіл ерекшеліктеріне ж¡не к£ркемдік ¡дістеріне жанрлар сия°ты м¡селелерге баса назар аударады.

¢дебиет тарихы - ¡дебиеттану ¬ылымында¬ы к£ркем с£з £неріні¦ даму жолын, ¡деби а¬ым-ба¬ыттарды ж¡не оларды¦ к£ркемдік ерекшеліктерін танып-білуге ба¬ыттал¬ан басты салаларды¦ бірі.

¢дебиет тарихыны¦ £зге ¬ылымдармен байланысына назар аударар болса°, ол - тарих ¬ылымымен, оны¦ ішінде

жалпы адамзат °о¬амыны¦ даму тарихымен ты¬ыз µштасып жататын п¡н.

Жалпы, ¡дебиет тарихы ¡деби шы¬армаларды, ¡деби-сын е¦бектерді зерттейді; жекеленген °аламгерлер мен сыншылдарды¦ шы¬армаларын сараптайды; ¡деби жанрларды¦ тарихи орнын ж¡не ерекшеліктерін ба¬алайды.

¢дебиет сыны - к£ркем шы¬арманы ж¡не онда бейнеленген £мірлік шынды°ты талдап, ба¬алау¬а негізделген ¡дебиеттану ¬ылымыны¦ негізгі бір саласы. Оны¦ ¡дебиет тарихынан басты айырмашылы¬ы £з кезіндегі о°и¬алар¬а пікір білдірді. Сынны¦ міндеті - £з д¡уіріндегі ¡деби °µрылыстар¬а жан-жаєты талдау жÏргізу.

«Сын» с£зіні¦ т£ркіні грек тілінде «талдау, тал°ылау» деген ма¬ына беретін «Kritike» деген с£зінен шы¬ады. Сынны¦ дамуына °ыс°аша к£з жÏгіртсек, ¡дебиет жайлы сыни ойлар ¡дебиетті¦ £зімен пайда бол¬ан. Антикалы° д¡уірде ¡дебиетті¦ бір саласы µза° уа°ыт бойы тек ¡деби шы¬арманы таныстыру, ба¬а беру, сынау сия°ты міндеттер ат°арып келді.

¼азіргі та¦да ¡дебиет сыны к£ркем шы¬арманы эстетикалы° ж¡не этикалы° тµр¬ыдан жан-жа°ты °арастыру¬а µмтылады. Сын - к£ркем шы¬арманы танып білумен ¬ана шектелмейді, сонымен бірге ¡сер етуге де талпынады. Бµл ма°сат°а жету жолында сыншыны¦ орны ерекше.

¢дебиеттануды¦ аса ма¦ызды б£лімдеріні¦ та¬ы бірі - поэтика.

Поэтика - ¡дебиеттануды¦ к£неден келе жат°ан салаларыны¦ бірі. «Поэтика» с£зіні¦ тÏп-т£ркіні грек

тілінде «шы¬армашылы° £нер» деген ма¬ына беретін «poietike techne» деген с£зде жатыр.

Ке¦ ау°ымды алар болса°, поэтика с£зі ¡дебиет теориясымен мЎндес келеді де, тар ше¦берде - теориялы° поэтиканы¦ бір саласы болып табылады.

Поэтика µ¬ымын Їш ба¬ыт°а жіктеу д¡стЇрі бар. Оны¦ біріншісі – жалпы поэтика немесе макропоэтика (я¬ни теориялы° немесе жЇйелі поэтика) да, екіншісі жеке поэтика немесе микропоэтика (я¬ни сипаттама поэтика), Їшіншісі – тарихи поэтика. Енді осыларды¦ ¡р°айсысына °ыс°аша тЇсінік беріп £телік.

Жалпы поэтика м¡тінні¦ дыбысты°, с£здік ж¡не образдыє °µрылымын зерттеу ба¬ытына с¡йкес іштей Їш сала¬а б£лінеді. Жалпы поэтиканы¦ ма°саты – осы салаларды¦ б¡рін °амтитын к£ркемдік ¡діс - т¡сілдерді¦ жЇйелі °µрамын белгілеу. Туындыны¦ дыбысты° °µрылым жа¬ынан с£зді¦ дыбысталуы мен ыр¬а°; £ле¦ге °атысты бол¬анда, £лшем жЇйесі мен шума° °арастырылады. К£бінесе £ле¦ м¡тіндері алын¬анды°тан, £ле¦тану деп те аталады. С£здік °µрылым тµр¬ысынан туындыны¦ лексикалы°, морфологиялы°, синтаксистік ерекшеліктері зерттеледі. Бµл тµста ол стилистикамен Їндесіп жатады. Туындыда¬ы образды° °µрылым м¡нінде кейіпкерлер мен заттар, іс-¡рекеттер, сюжет м¡селелері °арастырылады.

Жеке поэтика да жо¬арыда айтыл¬ан жалпы поэтика¬а т¡н м¡селелерді °арастырады. Негізгі айырмашылы¬ы - екеуіні¦ зерттеу нысанасына байланысты, я¬ни жалпы поэтикада ¡дебиетті тµтастай алса, жеке поэтика ¡деби туынды к£лемінде шектеледі.

Жо¬арыда¬ы µ¬ымдар поэтикада XIX-XX ¬асырларда¬ы ¡дебиетті зерттеу т¡жірибелері н¡тижесінде ал¬а шы°ты,

о¬ан дейін поэтика¬а байланысты зерттеулер драма, лирика, эпоспен шектеліп келген болатын.

Тарихи поэтика салыстырмалы-тарихи ¡дебиеттану¬а сЇйене отырып, жекеленген поэтикалы° т¡сілдер мен оларды¦ °алыптас°ан жЇйесіні¦ даму жолын °арастырады. С£з £неріні¦ е¦ к£не тЇрі болып табылатын ауыз ¡дебиеті тарихи поэтика Їшін негізгі материал болып табылады. Себебі - фальклор¬а тере¦дей бойлау ар°ылы образдар¬а айшы°тауларды¦ ж¡не £ле¦ £лшеулерді¦ даму барысын ерте кезе¦дерден бастап жете зерделеуге болады.

¢дебиеттануды¦ негізгі салаларымен °атар, к£мекші салаларыда бар. К£мекші салалар °атарына историография, текстология, библиография, архивтану (¡дебиеттану¬а °атысты), эвристика, палеография, м¡тін тЇсініктемесі та¬ы бас°алар жататыны белгілі. ХХ ¬асырды¦ ортасынан бастап ¡дебиеттануда математикалы° ¡дістер бір шама роль ат°ара баста¬аны м¡лім. Бµлар к£бінесе £ле¦тануда, стилистикада, текстологияда ай°ынира° бай°алады.
К£мекші салаларды¦ ¡р°айсысына т¡н на°ты міндеттерге °ыс°аша то°талса°!

Историография - ¡дебиеттану ¬ылымыны¦ негізгі салаларыны¦ тарихи даму барысында¬ы деректер мен д¡йектерді¦, м¡ліметтерді¦ жина¬ы. Аталмыш ¬ылымны¦ °ол жеткізген н¡тижелерін жина°тап к£рсету ар°ылы историография ¬ылымыны¦ бір орында тµрып °алмай, ал¬а °арай жылжуына °ызмет етеді.

Текстология - м¡тін (текст) ж¡не с£з, µ¬ым, ілім (логос) деген с£здерден шы°°ан текстологияны¦ негізгі міндеттері-м¡тінні¦ тарихын, бастау к£зін пайда бол¬ан мерзімін, м¡тінні¦ тЇп нµс°асын на°тылау ж¡не халы° к¡десіне жарату.

¼арапайым тілмен баяндаса°, иесі белгісіз дЇниені¦ £згені¦ шынайы иесіне оралуына жол ашады.

Библиогрофия - ¡дебиеттану¬а °атысты тЇрлі е¦бектерді¦ к£рсеткіші. Негізгі міндеттері - к£ркем ¡дебиет ж¡не ¡дебиеттану жайында а°параттар жинау, ¡дебиетті¦ Їздік туындыларын таныстыру, насихаттау.

¼ыс°асы, библиография сан алуан ¬ылыми е¦бектерді¦ арасыннан °ажетіні дµрыс тез тауып алу¬а ж¡рдемдеседі.

Архивтану - ма°сат міндет жа¬ынан библиографиямен м¡ндес, айырмашылы¬ы ¡дебиет тарихына байланысты °µжатты°, мемуарлы° м¡ліметтерді жина°тауында.

Эвристика – (грекше «heurisko» - «табамын, ашамын» деген с£зінен шы°°ан), ¡р текті ¡деби ізденістерді¦ жиынты¬ы, ¡дебиеттану т£¦ірегінде ауызекі ¡¦гімелерді¦ м¡нін ашып тЇсіндіру; £мірбаянды° деректерді зерттеу; ¡деби прототиптерді табу сия°ты м¡селелермен шµ¬ылданады.

Полеография – (гректі¦ «palaios» - «ежелгі, к£не», «grapho» «жазу» деген с£здерінен шы°°ан), жазу тарихын, сондай-а° ежелгі жазба ескерткіштерді¦ м¡тінін, жазылу мерзімі мен д¯ниеге келген орнын аны°тау ма°сатын к£здейтін тарихи-филологиялы° пЎн, XVII ¬асырда пайда бол¬ан алфавит пен тілдерді¦ алуан т¯рлі болуына байланысты палеография да бірнеше т¯рге б£лінеді.

1. ўдебиеттануды¦ бас°а ¬ылымдармен байланысы

Ўдебиеттану £зімен-£зі дараланып °ал¬ан ¬ылым емес. Ол £зге ¬ылымдармен ты¬ыз байланысты болып, жетістіктерімен бірге дамиды. ўсіресе, бµл орайда о¬ан философия, эстетика, тарих, тіл ¬ылымы сия°ты ¬ылым т¯рлері етене жа°ын. Философия мен эстетика Ўдебиеттану¬а Ўдіснамалы° негіз болса, тарих,

психология пЎндері жалпы гуманитарлы° жа¬ынан µ°сас. Ал Ўдебиеттану мен тіл ¬ылымыны¦ °арастыратын мЎселелеріні¦ орта°ты¬ымен ¬ана шектелмейді. Бµл ¬ылымдарды¦ °µрылымдыє жа¬ынан µ°састы¬ында деп °араса° болады.

2. ўдеби- эстетикалы° ойлар тарихынан адамзат ы°ылым замандарда, таби¬атта¬ы болып жат°ан °µбылыстар¬а еле¦-ала¦ к£з°араспен °ара¬ан жо°. Ал £нер жайлы е¦ ал¬аш°ы пікірлер ежелгі ескерткіштерде, мЎселен, °ытайды¦ б.д.д. XIV-V ¬асырларда¬ы «Шуцзин» («ўжналар кітабы») жина¬ында, б.д.д. X-II ¬асырларда¬ы ¯нді ведалар мен б.д.д. VIII-VII ¬асырларда¬ы ежелгі гректі¦ «Илиадасы» мен «Одиссеясында» кездеседі.

ўдебиеттануды¦ ал¬аш°ы нышандары антикалы° дЎуір ¬µламаларыны¦ е¦бектерінде негізделе бастады. Эстетикалы° мЎселелерді шынды° тµр¬ысынан °арастыр¬ан Платон (шамамен б.д.д. 428/427 – 348/347 ж.ж.) £нердегі сµлулы°ты, тЎрбиелеушілік °ызметі жайында пікірлер айтып, Ўдебиет теориясына °атысты ма¦ызды тµжырымдар жасады. Е¦ ма¦ызды пікірлеріні¦ бірі – Ўдебиетті эпос, лирика, драма сия°ты тектерге жіктеді.

Д.В.Веневитинов, Н.И.Надеждин т.б. «философиялы° сын» а¬ымына жол салды. Аристотель (б.д.д. 384-322 ж.ж.) е¦бектерінде эстетикалы° к£з°арас са°тал¬анмен, к£бінесе Ўдебиет теориясы, стилистика, поэтика туралы с£з болды.

Поэтика негіздерін ал¬аш рет ж¯йелеген ол £зіні¦ «Поэзия £нері жайында» (°ыс°аша «Поэтика») атты е¦бегі бірнеше ¬асырлы° дЎст¯рді¦ ізашары бөөды.

Ежелгі Грецияны¦ µлы °аламгерлері Гомер, Эхсил, Софокл, Европид, Аристафон т.б. шы¬армаларына с¯йене

отырып, Аристотель айт°ан теориялы° ой-тал¬амдар аз кезінде ¬ана емес, б¯гінгі к¯нде де £з ма¦ыздылы¬ын жой¬ан жо°.

Іргетасын Аристотель °ала¬ан поэтика ¬ылымы уа°ыт оз¬ан сайын дами т¯сті. Б.д.д. 65 – 8 ж.ж. аралы¬ында £мір с¯рген Горацийді¦ «Поэзия ¬ылымы» атты е¦бегінде риторика іліміне негіз салынды. Бµл ¬ылым ¬асырлар бойында ¯зіліссіз даму ¯стінде. О¬ан дЎлел ретінде 1874 жылы Ресейде жары° к£рген М.В.Ломоносовты¦ «Шешендікке °ыс°аша басшылы°» («Краткое руководства к красноречию») е¦бегін атау¬а болады.

Ал енді Ўдебиеттануды¦ дербес £з алдына ¬ылым болып °алыптасуын Александрия филология (б.д.д. III – II ¬.¬.) кезе¦імен орайлас келеді.

Жалпы £нер мен жа¦а белестерге к£терілуі °айта £рлеу (XV – XVIII ¬.¬.) дЎуірімен байланысты. Аталмыш дЎуірдегі µлы тµл¬аларды¦ бірі – Леонардо да Винчи £нерді¦ бастауы а°и°ат £мірде екендігін айтады. Леонардоны¦ пікірінше, суреткер дегеніміз - µстаз, ал £мір - µстазды¦ µстазы.

¼айта £рлеу дЎуіріні¦ µлы ¬µламалары £мір шынды¬ын суреттеумен °атар, гуманистік °асиеттерді сі¦іру °ажет екендігіне ден °ойды. Бµл орайда «¼µдіретті комедия» туралы Дж.Боккачоны¦ лекцияларын атаса°та жеткілікті.

XIX ¬асырды¦ 20-30 жылдарында Ресейде неміс философиялы° ж¯йесіні¦ Ўсерімен Пушкин жайында¬ы жазыл¬ан топтамаларда жа¦а орыс Ўдебиетіні¦ ал¬аш°ы тарихы єаланды. Ол °µбылыстарды¦ ма¦ызын реализм жЎне халы°ты° мЎселелермен ты¬ыз байланыстырды.

XIX ¬асырды¦ орта шенінде европа елдерінде Ўдебиеттануды¦ °арастыратын салалары к£бейе т¯сті. ўлем

Ўдебиетін зерттеуден г£рі µлттыº Ўдебиетті білуге ºµштарлыº к¯шейді.

XIX ¬асырды¦ 2-ші жартысында В.Г.Белинскийді¦ мµраларына с¯йенген А.И.Герцен, Н.Г.Чернышевский, Н.А.Добролюбов £з е¦бектерінде теориялыº мЎселелерді ºоз¬ады.

XX ¬асыр Ўдебиеттану ¬ылымында басты-басты ¯ш ба¬ыт айºындалды.
Біріншіден, шы¬армашылыº істі тек сыртºы ºµрлымын ¬ана белгілейтін нЎрселер ретінде т¯сіндіруі. Екіншіден, кемел Ўдебиет ж¯йесін жасау¬а талаптан¬ан ба¬ыт. ºшіншіден, Ўдебиетші «Санасыздыº д¯ниесі» арºылы т¯сіндіруге негізделген ба¬ыт.

Б¯гінгі Ўдебиеттану ¬ылымы Ўдебиеттер байланысын зерттеу, сонымен бірге £зге салалармен зерттеуді¦ нышандары пайда болуда.

*** Студент ме¦геруі тиіс бол¬ан мЎселелер:**

1. ўдебиеттану ¬ылымы. Маºсаты мен міндеттері
2. ўдебиеттану ¬ылымыны¦ салалары.
3. ўдебиет теориясы. Маºсаты мен міндеттері.
4. ўдебиет тарихы. Маºсаты мен міндеттері
5. ўдебиет сыны. Маºсаты мен міндеттері
6. Поэтика. Маºсаты мен міндеттері.
7. Жалпы поэтика.
8. Жеке поэтика.
9. Тарихи поэтика.
10. ўдебиеттану салаларыны¦ £зара байланысы.
11. ўдебиеттануды¦ к£мекші салалары. Маºсаты мен міндеттері
12. ўдебиеттануды¦ басºа ¬ылымдармен байланысы.

13. А.Байтµрсынов «ўдебиет таныт°ыш»

Тест сµра°тары

ўдебиеттану ¬ылымы

1. Жазба мЎтіндерді тілдік жЎне стилистикалы° тµр¬ыдан талдау ар°ылы адам баласыны¦ рухани мЎдениетіні¦ мЎні мен тарихын танып білуге негізделген ¬ылымды к£рсеті¦із.

А) ¤нертану

В) Лингвистика

С) ўдебиеттану.

Д) Филология

Е) Логика

2. Поэтика негіздері тµ¦¬ыш рет ж¯йелей баяндалатын «Поэтика» атты е¦бекті¦ авторы кім?

А) Анандовордхана

В) Буало

С) Платон

Д) Аристотель

Е) ўл-Фараби

3. ўдебиеттануды¦ дербес ¬ылым ретінде °алыптас°ан кезе¦ін к£рсеті¦із?

А) Антикалы° дЎуір

В) Классицизм дЎуірі

С) Александриялы° дЎуірі

Д) ¼айта £рлеу дЎуірі

Е) Романтизм дЎуірі

4. ўдебиеттану тілді °ай тµр¬ыдан °арастырады?

А) К£ркем идея

В) ¼арым-°атынас °µралы

С) Белгілер ж¯йесі

Д) Ойлау пішіні

Е) ўдеби шы¬армашылыº материалы

5. Риторика теориясына арнал¬ан «Шешендікке ºысºаша басшылыº» атты е¦бекті¦ авторы кім?

А) Шеллинг

В) В.Г.Белинский

С) И.Г.Гердер

Д) Н.Буало

Е) М.В.Ломоносов

6. К£ркем Ўдебиетті, к£ркем Ўдебиетті¦ т¯п т£ркінін, мЎн-ма¦ызы мен даму ¯рдісін зерттейтін ¬ылым ºалай аталады?

А) Лингвистика

В) Стилистика

С) Поэтика

Д) ўдебиеттану

Е) ўдебиет тарихы

7. ўдебиет тарихшылырыны¦ зерттеу жµмысында к£мек беру жЎне Ўдебиетті¦ ¯здік туындыларын насихаттау маºсатында жинаºтал¬ан к£ркем Ўдебиет жЎне Ўдебиеттану¬а ºатысты е¦бектерді¦ к£рсет-кішін ата¦ыз?

А) Библиография

В) МЎтін т¯сініктемесі

С) Текстология

Д) Архивтану

Е) Поэтика тарихы

8. ўдеби-к£ркем шы¬арманы¦ ºµрылысыны¦ Ўдебиеттануды¦ ºай саласы ºарастырады?

А) Историография

В) ўдебиет тарихы

С) ўдебиет сыны

Д) Библиография

Е) ўдебиет теориясы

9. А.Байтµрсыновты¦ Ўдебиет теориясына арнал¬ан е¦бегін к£рсеті¦із?

А) «С£з £нері»

В) «ўдебиет теориясы»

С) «¼аза° £ле¦іні¦ °µрылысы»

Д) «Поэтикалы° £нер»

Е) «ўдебиет таныт°ыш»

10. Жазу тарихы, сондай-а° ежелгі жазба ескерткіштер мЎтінін, жазылу мерзімімен д¯ниеге келген орнын аны°тау ма°сатын к£здейтін тарихи-философиялы° пЎн °алай аталады?

А) эвристика

В) полеография

С) Ўдебиет тарихы

Д) поэтика тарихы

Е) историография

11. ўдебиеттану ¬ылымыны¦ негізгі салалары нешеу?

А) 3

В) 5

С) 2

Д) 4

Е) 6

12. Поэтика ¬ылымыны¦ іргетасын °алаушы ойшылды ата¦ыз.

А) Платон

В) Каллимах

С) ўл-Фараби

Д) Аристотель

Е) Конфуций

13. ўдебиеттану ¬ылымны¦ жанама тараулары єайсылар?
А. Этнография, психология, фольклор
В. ўдебиет тарихы, Ўдебиет сыны, Ўдебиет теориясы
С. Истография, библиография, текстология
Д. Халыє ауыз Ўдебиеті
Е. Этнография, Ўдебиет сыны, Ўдебиет тарихы
14. ўдебиет теориясыны¦ міндеті
А.КJркем Ўдебиетті¦ теориялыє мЎселесімен шµ¬ылданады.
В. КJркем шы¬арманы талдайды.
С. ўдебиетті¦ Jзіне тЎн ерекшелігін, оны єо¬амдыє єызметін, кJркем шы¬арманы талдауы¦ принцптері мен методикасын, Ўдеби жанр мен оны¦ тЇрлерін, Jле¦ жЇйесін, тіл мен стиль, Ўдеби а¬ым мен кJркемдік Ўдіс мЎселелерімен шµ¬ылданады.
Д. ўдебиетті¦ даму Їшін єажетті ережелер шы¬арумен шµ¬ылданады.
Е. Жазушы¬а теориялыє ке¦ес береді.
15. КJркем Ўдебиетті¦ объектісі, предметі жЎне міндеті
А. КJркем Ўдебиеті¦ объектісі-Jмір, предметі-адам, міндеті-оєырман¬а эстетикалыє сезім,тЎрбие беру
В. КJркем Ўдебиет объектісі-Jмір, предметі-адам, адам туралы тЇсінік беру
С. ўдебиетті¦ міндеті-таби¬атты бейнелеу
Д. ўдебиет єо¬амды суреттейді жЎне сол жайлы мЎлімет береді.
Е. ўдебиет Jмірді Їйретеді.
16. КJркем Ўдебиетті¦ Jзіндік ерекшелігі
А. КJркем Ўдебиеттегі сJз Jнері, ерекшелігін, Jмір єµбылыстарын Їйрету.
В. КJркем Ўдебиет сJз Jнері, Jзіне тЎн ерекшелігі-Jмірді¦ Jмір єµбылысын кJркем сJз арєылы суреттейді.

С. КJркем Ўдебиет- искусствоны¦ бір саласы, ерекшелігі Jмір єµбылысын суреттейді.

Д. КJркем Ўдебиет- кJркем Jнер, оны¦ ерекшелігі, Jмірді Їйренуге тЎрбиелейді.

Е. КJркем Ўдебиет- Jмір айнасы, ерекшелігі-сJз арєылы адам образын жасау.

17. ўдебиет єандай Jнер?

А. СJз Jнері

В. Бейнелеу Jнері

С. МЇсін Jнері

Д. СЎулет Jнері

Е. Кескін £нері

18. КЇллі кJркемJнер туралы тµ¦¬ыш философиялыє-эстетикалыє трактат:

А. «Ригведа»

В. «Ромаяна»

С. «јµбылту кітабы»

Д. «Илкен Илий»

Е. «Поэтика»

19. ўл-Фарабиді¦ Jле¦ туындыларын талдау¬а арнал¬ан трактаты:

А. «Поэзия Jнері» туралы

В. «Ыр¬аєты топ-топєа бJлу»

С. «Поэзия Jнерінi¦ канондары туралы»

Д. «Музыка жайлы талдауы»

Е. «Музыканы¦ µлы кітабы»

20. ТЇркі тілдегі ал¬ашєы филологиялыє е¦бекті¦ авторын ата¦ыз.

А. ¢л-Фараби.

В. Ж.Баласа¬µни

С. А.Байтµрсынов

Д. М.јашєари

Е. Х.Досмµхамедов

21. ¢дебиет м¡селелеріне арнап «¤ле¦ ыр¬а¬ы туралы», «Ыр¬ає пен £ле¦ туралы с£з», «Поэзия £нерiнi¦ негiздерi туралы трактат», «¤ле¦ кiтабы» атты е¦бектердi¦ авторын ата¦ыз.

А. Гомер

В. ¢л-Фараби

С. В.Г.Беленский

Д. Аристотель

Е. Ш.У¡лиханов

22. ¢дебиеттануды¦ єай саласыны¦ негiзгi маєсаты ¡дебиеттi¦ даму за¦дылыєтарын, ¡деби шы¬армалар¬а, ¡деби Їрдiске ортає сипаттарды айєындау¬а ба¬ытталады?

А. ¢дебиет тарихы

В. ¢дебиет теориясы

С. Поэтика

Д. Палеография

Е. ¢деби сын тарихы

23. Дулы¬а алмас басына,
Асау кЇн кидiм єасына (Т.Жароков)

Асты сызыл¬ан с£з к£ркем тiлдi¦ єай тЇрiне жатады?

А. неологизм

В. архаизм

С. шет тiлiнен енген с£здер.

Д. омоним

Е. синоним

24. С£йлем iшiнде немесе £ле¦ шума¬ына атап айтпаса да тЇсiнiктi кейбiр с£здердi ¡дейi жазбай тастап кету фигураны¦ єай тЇрi?

А. эллипсис

В. инверсия

С. дамыту

Д. шендестіру

Е. ¡сірелеу

25. Тип деген не?

А. Тип - бµл образ

В. Тип - шы¬армада¬ы негізгі єаћарман.

С. Тип – бЇкіл бір топ, адамдар¬а т¡н єасиеттерді бір адамны¦ басына жинаєтап, нанымды етіп к£рсету.

Д. Тип - шы¬армада¬ы кейіпкер.

Е. Тип – бірнеше адамдарды¦ мінезіні¦ жиынты¬ы.

II -вариант

1. Филологияны¦ тілді °арым-°атнас °µралы ретінде зерттелетін саласын к£рсеті¦із;

А. логика С.лингвистика

Е.Ўдебиеттану

В.эстетика Д.Ўдебиет тарихы

2. ўдебиеттануды¦ °ай саласы Ўдеби шы¬армашылы°ты¦ таби¬аты мен °о¬амды° міндетін зерттеуді жЎне оны талдауды¦ Ўдіснамасы мен Ўдістемесін ай°ындауды ма°сат етеді?

А.текстология

В. Ўдебиет теориясы

С.Ўдебиет сыны

Д.Ўдебиет тарихы

Е.библиография

3. ўдеби шы¬арма мЎтінін сыни тЇр¬ыдан тексеріп, зерттеумен жЎне Ўдеби айналым¬а ке¦інен тЇсіру ма°сатында баспа ар°ылы жариялаумен айналысатын Ўдебиеттануды¦ к£мекші саласын к£рсеті¦із

А.палеография

В.стилистика теориясы

С.Ўдеби сын теориясы

Д.историография

Е. Е.текстология

4. ўдебиеттануды¦ £зіндік нысаны, нысанасы, ма°саты, міндеті, на°тылан¬ан дербес ¬ылым ретінде °алыптас°ан кезе¦ін к£рсеті¦із

А. антикалы° дЎуір

В.Калассизм дЎуірі

С.Александриялы° дЎуір

Д. ¼айта £рлеу дЎуірі

Е. Романтизм дЎуірі

5. ¼аламгерді¦ а°и°ат болмысты образды бейнелеу ерекшеліктерін Ўдебиеттануды¦ °ай саласы °арастырады?

А.ўдебиет сыны

В.Жалпы поэтика

С.ўдебиет тарихы

Д.ўдебиет теориясы

Е.Текстология

6. Зерттеу нысанасы Ўдеби шы¬армада¬ы бейнелеу °µралдарыны¦ жЇйесі болып табылатын Ўдебиеттануды¦ к£неден келе жат°ан саласын к£рсеті¦із

А.ўдебиет тарихы

В.Поэтика

С.Текстология

Д.Библиография

Е.Историография

7. Басты проблемасы жанр болып табылатын поэтиканы¦ °ай ба¬ыты?

А.тарихи поэтика

В.жалпы поэтика

С.жеке поэтика

Д.теориялыº поэтика

Е.микро поэтика

8. Филолгия ¬ылымында¬ы деректілік негізін ата¦ыз

А.образ

В.жанр

С.Ўдеби тек

Д.сюжет

Е.мЎтін

9. ўдеби жЎне Ўдеби сын шы¬армаларды¦, жекелеген ºаламгерлер мен сыншылар шы¬армашылыºтарыны¦, сондай-аº к£ркемдік Ўдіс-тЎсілдерді¦, Ўдеби тЇрлер мен жанрларды¦ тарихи орнын ерекшеліктерін ба¬алау¬а негізделген Ўдебиеттануды¦ саласын ата¦ыз

А. тарихи поэтика

В. Ўдебиет сыны

С. Ўдебиет тарихы

Д. жалпы пэтика

Е. Ўдеби сын теориясы

10. ўдебиет тарихшыларына зерттеу жµмысында к£мек беру жЎне Ўдебиетті¦ Їздік туындыларын насихаттау маºсатында жинаºтал¬ан к£ркем Ўдебиет жЎне Ўдебиеттану¬а ºатысты е¦бектерді¦ к£рсеткішін ата¦ыз

А. библиография

В.мЎтін тЇсініктемесі

С. текстология

Д.архивтану

Е. поэтика тарихы

11. «ўдебиетті¦ £зегі-адам маºсаты-катарис, я¬ни адамдарды¦ сезімін барлыº жа¬ымсыз, келе¦сіз

нЎрселерден арылту» деген ойды айтºан к£не дЎуір ойшылын ата¦ыз.

А.Аристофан

В.Платон

С.Гораций

Д.Лао цзы

Е.Аристотель

12. ¤з аясында «£нерді¦ Ўлеуметтік-тЎрбиелеушілік сипаты» жайында¬ы ілімді ºалыптастыр¬ан «конфуцийшілдік» а¬ымы ºай елде пайда бол¬ан?

А.Ежелгі Їнді

В.Ежелгі Греция

С.Вавилон

Д.Ежелгі ¼ытай

Е.Германия

12. ўдеби даму Їзіндісін ºарастыру арºылы Ўр алуан Ўдеби ºµбылыстарды¦ Ўдебиет дамуында¬ы мЎн ма¦ызы мен орын айºындауды маºсат ететін Ўдебиеттану саласын к£рсеті¦із.

А.ўдеби сын тарихы

В.Поэтика тарихы

С.Стилистика теориясы

Д.ўдебиет тарихы

Е.ўдебиет теориясы

13.ўдеби энциклопедиясыны¦ е¦ ал¬ашºы Їлгісі болып табылатын «Кестелер» атты е¦бекті¦ авторы ата¦ыз

А. Каллимах

В.Панини

С. М.¼ашºари

Д. А.Байтµрсынов

Е.Гораций

14. К£ркем Ўдебиетті, оны¦ пайда болуы мен Ўлеуметтік байланыстарын, с£здік-бейнелік ойлау ерекшеліктерін, к£ркем шы¬армашылы°ты¦ таби¬аты мен °ызметін, Ўдеби Їрдісті¦ жалпы¬а жЎне на°ты бір айма°°а тЎн за¦дылы°тарын °арастыратын ¬ылым °айсы?

А.Тіл білімі

В.Эстетика

С.¤нертану

Д.МЎдениеттану

Е.ўдебиеттану

15. ўдебиеттануды¦ °ай саласы к£ркем туындысы жЎне онда бейнеленген £мірлік шынды°ты дер кезінде талдап, ба¬алау¬а ба¬ыт µстанады?

А. Поэтика

В.Стилистика теориясы

С.ўдебиет тарихы

Д.ўдебиет сыны

Е.Эвристика

16. ¤з е¦бегінде е¦ ал¬аш рет Ўдебиетті жеке £нер тЇрі ретінде °арастырып, Ўдебиетті¦ эпос, лирика, драма сия°ты тектеріне талдау жаса¬ан антикалы° дЎуір ойшылы кім?

А.Аристотель

В.Конфуций

С.Лессинг

Д.Пифогор

Е.Патанджали

17. Тілді та¦балар мен белгілер жЇйесі ретінде °арастыратын ¬ылым °алай аталады?

А.лингвистика

В.семиотика

С.философия

Д.Ўдебиеттану

Е.логика

18. Шы¬армашылыº ºабілеті, жазу машы¬ы, дЇниетаным де¦гейі Ўр текті ºаламгерді¦ £зара шы¬армашылыº ºарым-ºатынасын саралау Ўдебиеттануды¦ ºай саласына тЎн?

А.Ўдебиет сыны

В.библиография

С.Ўдебиет теориясы

Д.историография

Е.Ўдебиет тарихы

19. -ылыми тµр¬ыдан Ўдеби туынды мЎтінні¦ тарихын, бастау к£зін, пайда бол¬ан мерзімін, £зіндік дара бітімін зерттеу арºылы мЎтінні¦ тЇпнµсºасын наºтылау міндеттерін шешуді маºсат Ўдебиеттану саласын к£рсеті¦із.

А.Анандавардхана

В.Сюнь-цзы

С.Патанджали

Д.Бхартрихари

Е.Панини

20. Ежелгі Їнді поэтикасы мен эстетикасында¬ы негізгі µ¬ымдарды¦ бірі-дхвани туралы ілімді ºалыптастыр¬ан IX ¬асырда¬ы Їнді философын ата¦ыз?

А. Анандавардхана

В. Сюнь-Цзы

С.Патанджали

Д. Бхартрихари

Е. Панини

21. ўдеби тектер мен жанрларды¦, а¬ымдар мен ба¬ыттарды¦, стильдер мен Ўдістерді¦ ерекшеліктерін,

к£ркемдік тµтасты°ты¦ тЇрлі де¦гейлері арасында¬ы байланыстар мен °арым-°атынастарды¦ ішкі за¦дылы°тарын Ўдебиет теориясы аясында °арастыратын Ўдебиеттану саласы °айсы?

А. стилистика

В.Ўдебиет тарихы

С.библиография

Д.историография

Е.поэтика

22. К£ркемдік °µрылым мЎселесін £нерді психологиялы° тµр¬ыдан айры°ша тЇсіну ілімімен (я¬ни раса), сонымен бірге к£ркем шы¬арманы¦ астарлы ма¬ынасы жайында¬ы дхвани ілімімен байланыстыра °арастыру дЎстЇрлі °ай елден бастау алады?

А.Ежелгі °нді

В.Ресей

С.Ежелгі ¼ытай

Д.Англия

Е.Ежелгі Греция

23. Адамны¦ мінезі мен еркіне °атысты жалпы за¦дылы°тар¬а ба¬дар µстан¬ан мЎдени-тарихи мектепті¦ ізденіс ау°ымын µл¬айта тЇсінуге, я¬ни психологиялы° жЎне руЅани тµр¬ыдан тере¦дей Ї¦ілу негізінде кемел Ўдебиет жЇйесін жасау¬а талаптан¬ан ба¬ыт ше¦берінде °андай мектеп пайда болды?

А. Пор-Рояль монастры

В. поэтикалы° мектеп

С. Рухани-тарихи мектеп

Д. дидактикалы° мектеп

Е. К£л мектебі

25. К£ркем мЎтінні¦ негізін к£рсеті¦із

A.сюжет

B.та°ырып

C.идея

Д.с£з

E.образ

К£ркем Ўдебиет

ўдебиет - £нердi¦ бiр т¯рi.

¤нер - °о¬амды° сананы¦ ерекше т¯рi болып табылады. ¤нердi¦ негiзгi ерекшелiгi £мiрлiк шынды°ты к£ркем образдар ар°ылы бейнелейдi. Демек, к£ркем образ д¯ниенi танып - бiлудi¦ ерекше бiр т¯рi.

Ал °азiргi т¯сiнiк бойынша, Ўдебиет, £зге де £нер т¯рлерi сия°ты рухани байлы¬ымыз болып есептеледi. ўдебиеттi «£мiртану °µралы», «адам жаныны¦ айнасы» деп жиi айтамыз. ўдебиеттi¦ мµндай сипаттамаларды иеленуiнi¦ бiр сыры оны¦ £мiрдегi к£кейкестi мЎселелердi к£терiп, адам жаныны¦ °µпияларына тере¦ ¯¦iлiп, талдау жасауында жатыр.

Осы орайда «Ўдебиет» деген с£здi¦ шы¬у тегiне зер салып ¯¦iлсек бiздi¦ тiлiмiздегi «ўдебиет», «Поэзия», «Поэтикалы° фигуралар» деген терминдердi ы¬ыстырып, оларды¦ орнына °олданыс°а т¯су тµсы XVIII ¬асырмен орайлас келедi.

«ўдебиет» термині XV ¬асырды¦ орта шенiнде пайда бол¬ан кiтап басу iсiне єатысты ту¬анды¬ы белгiлi. Бµ¬ан дЎлел мысалдарды Аристотельдi¦ «Поэтика» ата°ты е¦бегiнен, сондай-а°, ежелгi жЎне орта дЎуiрлерде д¯ниеге келген трактатарды к£птеп кездестiруге болады.

ўдебиеттi¦ нысаны мен ма°саты

К£ркем Ўдебиеттi¦ нысаны Ўр°ашан адам болып табылады. Ежелгi ¯ндi £нерi мен Ўдебиетiнде хайуанаттар

жетекші орын¬а шы¬ып, адам таби¬атºа тЎуелді кейіпте к£рінсе, одан кейінгі кезе¦де Египет мифологиясында ºµдай тектес ºµбыжыº - хайуанаттар арасында адамдар бейнесі ара-кідік кездесіп ºалады. Ежелгі грек £нерінде ¬ана адам біршама толыººанды болмысымен к£рінеді. Шынды¬ында ºандай да бір жазушы жайында с£з бол¬анда, е¦ алдымен оны¦ сомда¬ан ºаЅармандары туралы с£з £рбиді. Мысалы: Гомер – Ахиллес, Гектор, Одиссей, Пенелопа т.с.с; Шекспир – Гамлет, Ромео, Джульетта, Отелла т.с.с; ўуезов – Абай, ¼µнанбай, Баºты¬µл, Е¦лік т.с.с.

К£ркем шы¬армада жазушылар адамдарды¦ та¬дыры мен мінездерін аша т¯су маºсатында таби¬ат к£ріністерін жиі пайдаланады. Бµл орайда Гороцийді¦: «то¬айды, бµлаºты, шулы тасºынды, алуан т¯сті кемпірºосаºты нашар аºын ¬ана адам¬а еш ºатыссыз суреттейді» деген с£зі бар.

Демек, жазушы таби¬атты адамны¦ м¯дде-мµратымен, ºµштарлы¬ымен, і¦кЎрлігімен, ¯мітімен байланыстарады.

ўдебиеттегі хайуанаттар бейнесі де осындай. Оларды¦ бойында адам ºµштарлы¬ымен ¯ндес, адам £мірін еске салатын, адамдарды¦ рухани дамуы ¯шін ма¦ызды жа¬дайларды байºаймыз.

ўдебиетті¦ халыºты¬ы

ўдебиетті¦ халыºты¬ы проблемасына ºатысты ой-пікірлер – Ўрдайым дамып, жетіліп келе жатºан мЎселелерді¦ бірі. Бізді¦ т¯сінігімізше, Ўдебиетті¦ халыºты¬ы дегеніміз халыºты¦ ой-санасы мен жан д¯ниесін бейнелеу жЎне халыººа ºызмет ету «ўдебиетті¦ халыºты¬ы деп шы¬арманы¦ халыºты¬ы тілек-м¯ддесіне толыº сЎйкес келер идеялыº-к£ркемдік саласын айтамыз» (З.Ахметов)

Шынды¬ында уа°ыт аз¬ан сайын халы°ты¦ талап-тілегі де, танымы да ¯здіксіз £се бермек. Дегенмен Ўдебиетті¦ халы°ты¬ын сипаттауда негізгі белгілерін аны°тау °ажет.

Біріншіден, халы° ¯шін е¦ ма¦ызды да °ажетті °µбылыстар мен £згерістерді бейнелеу. Екіншіден, дЎуірден е¦ озы° идеяларына негізделген £мірлік а°и°атты шынайы суреттеу.

Осы белгілер ар°ылы °аламгер идеяларын дЎуірмен неге µштастырып отырмыз? Егерде £ткен дЎуір шы¬армасын талдау барысында б¯гінгі к¯н идеяларымен сЎйкестік-сЎйкессіздігіне °арай ба¬алап, °орытынды жасай алмаса°, жа¦алы° бол¬ан °µбылысты пайымдай алмас едік.

Орыс Ўдебиеті мен сынында Ўдебиетті¦ халы°ты¬ы туралы мЎселе Пушкин дЎуірінен (ХІХ) бастап ке¦інен °арастырылады. ўдебиетті¦ халы°ты¬ыны¦ µстанымдары ал¬аш рет О.М.Сомовты¦ «Романтикалы° поэзия жайында» (1823), Л.А.Вяземскийді¦ «Баспагер мен классик арасында¬ы Ў¦гіме» (1924) атты ма°алаларында «халы°ты°ты» µлтты° ерекшелікке, я¬ни Ўдет-¬µрып, дЎст¯р, тіл, т.с.с. тµр¬ыдан т¯сіндірді. А.С.Пушкинні¦ £зі де халы°ты°ты¦ µлы белгілерін батыс жазушыларыны¦ шы¬армаларынан ¯йреніп, £рбітті.

ХІХ ¬асырды¦ 40-жылдарында орысты¦ °о¬амды° ой д¯ниесін ке¦інен °амты¬ан халы°ты° жайында¬ы талас, Ўсіресе, батысшылды° жЎне славянфильдік ба¬ыттар арасында¬ы °айшылы°тар ерекше ре¦ алады. Мысалы: В.Г.Белинский орыс хал°ына тЎн µлтты° ерекшеліктерді¦ бар екендігін ескере отырып, славянфильдік тµр¬ыдан т¯сіндіруге °арсы тµрды.

Халы°ты° мЎселесіне °атысты озы° дЎст¯рлер кейінгі дЎуірлерде де дамып, кемелдене т¯суде. ўдебиетті¦ халы°

игілігіне °ызмет етіп байланысты болуы °азіргі Ўдебиетті¦ негізгі °а¬идасы. Белгілі бір тілде жасал¬ан Ўдеби шы¬armалар топтамасын µлтты° Ўдебиет °µралады. Біра°, белгілі бір халы°°а тЎн Ўдеби туындылар Ўлемдік Ўдеби дамуды¦ ма¦ызын белгілеп бере алмайды. Себебі, шынайы халы°ты° туындылармен °атар халы° м¯ддесіне °айшы туындылар да болады. Екіншіден, халы°ты¦ ой-санасын тек к£рнекті °аламгерлер ¬ана тере¦ бейнелей алады. Бµ¬ан мысал ретінде М.ўуезов пен С.Мµєановты¦ шы¬армаларын атау¬а болады.

ўдебиетті¦ к£ркемділігі. К£ркем образ

ўдебиетті¦ негізгі мµраттарыны¦ бірі – адам баласыны¦ рухани Ўлеміндегі µстанымдарды °алыптастыру жЎне адамгершілік жолында¬ы іс-Ўрекетке ¯ндеу. Бµл ма°сат°а жету ¯шін суреткер адам болмысына ¯¦іледі. ¤зі суреттеп отыр¬ан о°и¬аны да, к£ріністі де, ой-сезімді де, адам т£¦ірегінен £рбітеді. Себебі Ўдебиетті¦ нысаны – адам, ма°саты – адам игілігіне °ызмет ету. ¼алай бол¬анда да, Ўдебиетті¦ е¦ негізгі £лшемі к£ркемдік болып келеді жЎне алда¬ы уа°ытта солай бола °ала бермек. К£ркемділік к£ркем образ ар°ылы жасалады. Ендеше «к£ркем образ» дегеніміз £зі не? Ол °алай жасалады?

К£ркем образ - £мірлік шынды°ты игеру жЎне °орытып, жа¦адан £нерге ¬ана тЎн ерекше тЎсілін сипаттайтын категория. Сонымен бірге к£ркем шы¬армада¬ы кейіпкерлер мен Ўдеби °аSармандарды «образ» деп атаймыз. Мысалы: «Абай жолында¬ы» Абай, ¼µнанбай, ўйгерім бейнесі т.с.с. К£ркем образ - £те к¯рделі µ¬ым. К¯рделі дейтінімізді¦ себебі – образ а°и°ат £мірден бастау ал¬анымен, к£птеген шарттылы°тар ар°ылы °иялдан ту¬ан Ўлемге

к£шеді. Сонымен бірге образ - на°ты µ¬ым. ¼андай °µбылыс°а негізделсе де дерексіз, тияна°сыз Ўлденелерге б£лшектемей £зіндік бітімін са°тап °алады.

Сондай-а° образ £мір шынды¬ын ойда °орытып бейнелеп берумен шектелмейді. Ойдан шы¬арыл¬ан жа¦а д¯ние де болуы м¯мкін. Мысалы:

Образды¦ ма°саты - зат°а жа¦а сипат дарыту, µ¬ымды жа¦а бір µ¬ым¬а айдалдыру.

Т¯йіндей келегенде, образ дегеніміз не? «Образ эстетикалы° мЎні бар, ойдан шы¬ару ар°ылы Ўрі на°ты Ўрі жина°ты жасал¬ан адам £мірінi¦ Ўсем суреті» (Л.И.Тимофеев. Основы теории летаратуры)

«…К£ркем£нерде, соны¦ ішінде Ўдеби шы¬армада жина°тал¬ан т¯рде суреттелетін £мір °µбылысыны¦ на°тылы к£рініс-°алып, кейіпкерді¦ к£ркем ой елегінен £ткізіп, °орытындылап жасал¬ан тµл¬а-бейнесі. К£ркем образда екі т¯рлі ерекшелік - жина°тау, … жЎне даралау … іштей астасып, °абысып жатады.» (З.Ахметов. ўдебиеттану. Терминдер с£здігі)

Образ¬а берілген т¯рлі аны°тамаларды, жо¬ары айтыл¬ан пікірлерді ескере отырып, т£мендегідей °орытынды жасау¬а болады. ўдеби образ- £мірлік шынды°тан алынып, суреткерді¦ шеберлігіні¦ нЎтижесінде жан-жа°ты екшеленген жЎне бейнелі с£з ар°ылы °айта жасал¬ан шынды°.

ўдебиетті¦ тілі.

ўдебиетті¦ бас°а £нер атауларынан £згешелігі - оны¦ с£з ар°ылы жасалауында екендігі белгілі. ¢дебиетке тЎн ерекшелік, Ўсіресе, Ўдеби туындыларды сурет жЎне м¯сін туындыларымен салыстыра °арастыр¬анда аны° танылады. Суретші мен м¯сінші £зіні¦ °µралдары ар°ылы к£зге к£рінетін нЎрсені ¬ана бейнелей алады.

Суреткер с£з к£мегімен о°ырманны¦ немесе ты¦дарманны¦ °иялында адамдарды °орша¬ан сырт°ы д¯ние туралы да, сонымен бірге оларды¦ ішкі Ўлемі (ойы, сезімі, тол¬аныстары, °µштарлы°тары) туралы да жанды бейнелер ту¬ыза алады.

ўдебиетті¦ тілі дегенде суреткер £з туындысын жала¦ с£збен береді деуге болмайды. Бµл жа¦са° т¯сінік болар еді. Себебі - жала¦, жада¬ай с£з ар°ылы Ўдеби

шы¬армаларды¦ шынайы мазмµн-мЎнін ашу м¯мкін емес. ўдебиетті¦ мазмµнын бейнелі с£з °µрайды. ўдебиет тілі - бµл с£здік бейнелер, я¬ни на°ты бір адамдарды¦, о°и¬аларды¦, жа¬дайларды¦, сезімдерді¦, ой-тол¬аныстарды¦ бейнелі с£з ар°ылы беріледі.

Демек, с£з £нері £зге £нер атауларынан £згешелігі - к£ркем туындыда¬ы Ўрекеттер мен °оз¬алыстар, кейіпкерлер мен автор с£здерінi¦ £зара байланыстылы¬ы сипатымен ерекшеленеді. О°у барысында сюжетке бойлау ар°ылы о°ырман біртіндеп мазмµнны¦ мЎнін – Ўрекет пен тартысты, фабула мен дЎлелдеулерді та°ырып пен идеяны а¦¬ара бастайды. Сюжетті¦ £зі шы¬арманы¦ «ішкі пішіні» болып табылады. «Ішкі пішінге» композиция да жатады.

Осы тµста айта кетуді °ажетсінетін °ызы°ты бір жа¬дай бар. Ол – Ўдебиет тілінi¦ зерттелуіне °атысты мЎселе.

Байыр¬ы дЎуірді¦ £зінде мемлекет к£ркем Ўдебиет тілін £зіні¦ тілдік саясатыны¦ обьектісі еткен. Бертін келе, мЎселен, XX ¬асырды¦ 50-жылдарына шейін лингвистикада к£ркем Ўдебиет тілін тануды¦ £зіндік Ўдістерін толы° ба¬аламаушылы° бай°алады.

¢лі к¯нге дейін Ўр°илы т¯сіндірiліп ж¯рген мЎселелерді¦ бірі - к£ркем Ўдебиет тілі мен Ўдеби тіл µ¬ымдарды¦ ара °атынасына байланысты. Бір°атар филологтар к£ркем Ўдебиет тілін Ўдеби тіл стильдерінi¦ бірі ретінде °арастырады.

ўдебиеттегі мазмµн мен пішін

ўрбір шы¬арма б£лшектеуге келмейтін тµтас бір д¯ние. Ал к£ркем шы¬арманы талдау барысында оны¦ °µрамында¬ы т¯рлі б£лшектерді жеке-жеке °арастыр¬анда

шы¬арманы¦ ма¬ыналы°-пішіндік таби¬атына тЎн бірлікті тану¬а болады. Олай болса, шы¬арманы¦ ма¬ыналы°-пішіндік тµтасты¬ы дегенде °андай тµтасты°ты т¯сінгеніміз ж£н?

Ўдебиетті¦ нысаны мен ма°саты °ай кезде де £зара ты¬ыз байланысты болатынын жо¬арыда айтып кеттік.

Ўдеби шы¬арма мазмµны - °ашанда °аламгерді¦ бейнелегені мен баянда¬аныны¦ °осындысынан °µралады. Шы¬армада осы бейнелеуші жЎне айтушы бастауларды¦ £зара бірлескен Ўрекеті бол¬анда ¬ана о°ырманны¦ ойы мен сезімін байыту¬а °абілетті идеялы° мазмµн туралы айту¬а болады.

Мазмµн мен пішін - бірінен-бірі ажыратып °арау¬а келмейтін µ¬ымдар. Бізді¦ т¯сінігімізше, мазмµн – «шы¬арма да не айтылады?», пішін – «ол °алай айтылады?» деген сµра°тар¬а жауап іздейді.

Кез-келген °арапайым сезімді немесе ойды жеткізу °ажеттілігі белгілі. К£бінесе бµл с£з ар°ылы іске асады. МЎселен, ода¬айларды алып к£релік. Оларды¦ °ай-°айсысы да на°ты бір сезімді, тал°ынысты жеткізеді. Олар ар°ылы біз сол сезімні¦ мЎнін (°уану, ренжу, та¦дану, шаршау т.с.с.) т¯сіне аламыз.   Ежелгі грек мифтерінде Ўділетті °азылы° к£зін бір °олына-семсер, бір °олына-таразы µста¬ан Ўйел-°µдай Фемида бейнесінде суреттелген. Бµл Ўділ °азы ешкімні¦ бет ж¯зіне °арамастан, оларды¦ Ўрекеттерін дЎл таразылап, кінЎліні °ата¦ жазалайды дегенді танытады. Бµл мысалда¬ы та¦¬ыш.

Семсер, таразы - мазмµнны¦ негізгі сипаттарын білдіретін пішін. Мазмµн – Ўділ °азылы°.

Мазмµн не¬µрлым к¯рделі бол¬ан сайын, оны білдіретін пішін де бай. Бµ¬ан керісінше, пішін ар°ылы мазмµнны¦ алуан °ырын да тани аламыз.

Шы¬арманы талдау кезінде пішін мен мазмµнды оларды¦ £зара бірлігінде, байланысында, алмасуында т¯сінуге µмтылу °ажет. Мазмµн мен пішін барлы° салада кездесетіні аны°, алайда £нердегі мазмµн мен пішінні¦ ерекшелігі - оны¦ образдылы¬ында.

Н.Г.Чернышевский £нер мен Ўдебиетке тЎн к£ркем образдылы°ты, оларды¦ ерекшеліктерін «£мір пішіні» деп ата¬ан болатын. Ендеше, «£мір пішіні» дегенні¦ мЎні неде? ўрине, к£ркем с£з £нерінде жина°тал¬ан «£мір пішіні»- °аламгер жа¦¬ырта бейнелеген а°и°ат £мірді¦ жанды суреті.

ўдебиеттегі пішін мен мазмµнды саралай °арастыр¬анда, Ўркез есте µстайтын жЎйттер бар: біріншіден, пішін мен мазмµн шынды¬ында еш б£лшектенбейтіні. Себебі, пішін дегеніміз - мазмµнны¦ °абылдану сипаты да, мазмµн дегеніміз – берілген пішінні¦ ішкі мЎні.

Сонымен пішін на°ты бір мазмµн¬а ¬ана тЎн пішін болып к£рінеді. Алайда пішінні¦ де белгілі бір ¯лгіде к£рінетін сЎттері бар. Бµл тµста тектер жанрлар, стильдер жЎне композиция, т.с.с. атау¬а болады. Шын мЎнінде Ўдебиет туындысында пішіндерді¦ Ўралуан дайын °ырлары мен б£лшектері жа¦¬ырып, £згеге µ°самайтын сипат беріледі. МЎселен, Ўрбір к£ркем шы¬арма жанрлы°, стильдік жЎне пішіндік °арым-°атынаста Ўрдайым бірегей сипатта болады. ¼алай бол¬анда да, °аламгер Ўдебиетке °алыптас°ан жанр, стильдік тенденциялар ішінен £з шы¬армашылы¬ы ¯шін °олайлысын та¦дап алатыны да за¦ды.

Демек кез-келген Ўдеби туындыда жалпы Ўдебиетте немесе белгілі бір аймаºта, халыºта, дЎуірде, ба¬ытта бµрыннан бар ма¦ызды пішіндік белгілер мен элементтер бар.

¼азіргі кезде жалпы¬а ортаº Ўдебиет пішіні саналатын жЎйттер бір кезде мазмµн бол¬ан. Ал¬аш д¯ниеге келгенде к£птеген жанрлар белгілер ретінде бірден к£рінбей, пішіндік ºµбылыстар ретінде, тек ¯здіксіз ºайталану ¯рдісінде ¬ана тµраºтап ºал¬аны аныº. МЎселен, Италия ºайта £рлеуіні¦ бастапºы кезе¦інде пайда бол¬ан новелла бірден Ўдеби т¯р ретінде ºабылдан¬ан жоº. Тек ºана жµртты ºызыºтыр¬ан оºи¬а жайында¬ы хабар, жа¦алыº сипатында к£рінеді. Итальян тілінде «novella» дегеніміздi¦ £зі «жа¦алыº» деген с£з.

В.Г.Белинский «пішінді мазмµннан б£ліп ºарау - мазмµнды жою, мазмµнды, пішінен б£ліп ºарау – пішінді жою» деген пікірі бар. Бµл пікірді¦ дµрысты¬ана оп-о¦ай к£з жеткізуге болады. Мысалы, пайым баяндау арºылы аºын £ле¦інде бейнеленгенні¦ жалпы айтєанын жеткізгенімізбен, аºын сезімімен жымдаса £рілген талºыныстарды¦, сезімні¦, ойды¦ барынша Ўсерлі ºуаты жойылатынды¬ы с£зсіз.

¼орыта айтºанда, пішін – бейнелеуші, мазмµн – бейнелеуші.

Бейнелеуші мазмµн толыº ашылу ¯шін бейнелеуші пішінні¦ алуан ºырлы¬ы мен байлы¬ы керек. Сонда ¬ана наºтылылыº пен айºындыººа ºол жетеді.

Тарау бойынша студенттер ме¦геруге тиісті мЎселелер:

1.ўдебиетті¦ пайда болуы

2. ўдебиет нысаны мен максаты

3. ўдебиетті¦ £зіндік ерекшеліктері

4. ўдебиетті¦ ерекше такырыбы-адам

5. ўдебиет нысаны мен ма°саты арасында¬ы байланыс

6. ўдебиетті¦ халы°ты¬ы

7. ўдебиетті¦ тарихилы¬ы

8. ўдебиетті¦ идеялылы¬ы

9. К£ркем образ

10. К£ркем образ ерекшеліктері

11. ўдебиет тілі жЎне Ўдеби тіл

12. ўдебиеттегі мазмµн

13. ўдебиеттегі пішін

14. Мазмµн мен пішін тµтасты¬ы

Тест сµра°тары

1. -ылымнан £нерді¦ басты ерекшелігі неде?

A.наєты деректілік ар°ылы дЎлелденуі

B.абстрак тілі ой¬а негіздеуінде

C.дЎйекті пікір айта білуінде

Д.тияна°ты тµжырым жасай алуында

E.£мірлік шынды°ты к£ркем образдар ар°ылы °абылдап, бейнелеуінде

2. «ўдебиет» с£зіні¦ термин ретінде «поэзия», «поэтикалы° £нер» деген с£здерді ы¬ыстырып, оларды¦ орнына ке¦інен °олданыс°а т¯се бастауы °ай кезе¦нен бастау алады?

A.XI ¬

B.XX ¬

C.XVII ¬

Д.XVI ¬

E.XIX ¬

3. ўдебиетті¦ халы°ты¬ына £лшем болатын жа¬дайды к£рсеті¦із?

A. µлтты° к£кейкесті мЎселені жазу

В.к£ркем образ жасау

С.Ўлеуметтік идеяны к£рсету

Д.мазмµн мен пішін бірлігіні¦ са°талуы

Е.дЎуірді¦ е¦ озы° идеяларына негізделген £мірлік а°и°атты суреттеу

4. ўдебиеттегі идеялы° °алай ж¯зеге асырылады?

А.к£ркем образдар ар°ылы

В.к£ркем с£з ар°ылы

С.пейзаж ар°ылы

Д.тартыс ар°ылы

Е.композиция ар°ылы

5. К£ркем Ўдебиеттегі ойдан шы¬аруды¦ шегін белгілеуге ы°пал ететін нЎрсе не?

А.к£ркем идея

В.к£ркемдік пішін

С.Ўдеби °аSарман

Д.к£ркемдік шынды°

Е.та°ырып пен проблема

6. ўдебиетті¦ мазмµнын °µрайтын басты б£лшекті ата¦ыз?

А.бейнелі с£з

В.композиция

С.идея

Д.та°ырып

Е.мазмµн

7. Та°ырып фабула, конфликт, характерлер, жа¬дайлар, к£ркем идея, тенденция µ¬ымдары ар°ылы Ўдебиетте °андай б£лшек аны°талады?

А.сюжет

В.пішін

С.мазмµн

Д.та°ырып

Е.идея

8. Стиль, жанр, композиция, к£ркем тіл, ыр¬а° сия°ты µ¬ымдар ар°ылы Ўдебиетте °андай б£лшек аны°талады?

А. мазмµн

В. пішін

С. фабула

Д.Ўдебиет тілі

Е. характер

9.К£ркем Ўдебиетті¦ бейнелеу нысанын к£рсеті¦із?

А.к£ркем образ

В.уа°ыт пен ке¦істік

С.адам

Д.таби¬ат

Е.к£ркем идея

10. Белгілі бір тілде немесе белгілі бір мемлекеттік шекара ше¦берінде жасал¬ан Ўдеби шы¬армалар жиынты¬ынан °µрал¬ан Ўдебиет °алай аталады?

А.дЎуір Ўдебиеті

В.Ўлем Ўдебиеті

С.бµкаралы° Ўдебиет

Д.тарихи Ўдебиет

Е.µлтты° Ўдебиет

11. ўдебиетті £нерді¦ °ай тЇріне жат°ызамыз?

А. ке¦естік £нер

В. уа°ытты° £нер

С. халы°ты° £нер

Д. уа°ытты°-ке¦істік £нер

Е. µлтты° £нер.

12. К£ркем туындыны¦ Ў¦гімелеп айту¬а болатын мазмµны °алай аталады?

А. Ўдеби тіл

B. фабула

C. композция

Д. сюжет

E. пішін

13. К£ркем Ўдебиетте £зіндік к£ркемдік Ўлем жасайтын тµл¬а кім?

A. образ

B. характер

C. тип

Д. Ўдеби ºаЅарман

E. ºаламгер

14. ¤нер тЇрі ретінде к£ркем Ўдебиеттi¦ негізгі ºµралын ата¦ыз.

A. к£ркем образ

B. к£ркемдік шындыº

C. к£ркем идея

Д. к£ркем с£з

E. к£ркемдік пішін.

15. Шы¬арма ºµрамында¬ы £зіндік мЎн иеленетін жекелеген Ўрекеттер мен ºµбылыстарды¦ жЎне кейіпкерлер мен автор с£здерін ºамтитын «с£йлеу ºоз¬алыстарыны¦» тізбесінен к£ркем туынды¬а тЎн ºандай µ¬ым аныºталады?

A. фабула

B. конфлект

C. композиция

Д. сюжет

E. идея

16. К£ркем Ўдебиетті¦ £зекті таºырыбын ата¦ыз.

A. адам

B. таби¬ат

C. £нер

Д. уа°ыт

Е. образ

17. Ўдебиеттi¦ е¦ басты £лшемiн к£рсетi¦iз.

A. тарихилы°

B. идеялы°

C. к£ркемдiк

Д. µлтты°

Е. танымды°

18. ДЇниеге келу уа°ыты мен себеп, жа¬дайларыны¦ орта°ты¬ы бойынша жЇйеленетiн Ўдебиет °алай аталады?

A. белгiлi бiр дЎуiр Ўдебиетi

B. тарихи Ўдебиет

C. бµ°аралы° Ўдебиет

Д. µлтты° Ўдебиет

Е. Ўлем Ўдебиетi

19. Ўрекет пен тартыс, фабула мен дЎлелдеулер, та°ырып пен идея к£ркем шы¬арманы¦ °андай сипатын белгiлейдi?

A. идея тере¦дiгi

B. композиция тµтасты¬ы

C. тартыс сипатын

Д. тiлдiк ерекшелiгiн

Е. мазмµнны¦ мЎнiн

20. К£ркем Ўдебиеттi °µрайтын е¦ °арапайым да кiшкентай б£лшектердi ата¦ыз.

A. сюжет

B. композиция

C. с£здiк образдар

Д. идея

Е. та°ырып

21. К£ркем шы¬армада¬ы сюжет ар°ылы Ўдебиетте °андай µ¬ым аны°талады?

A. Ўдеби °аSарман

B. композиция

C. кейіпкер

Д. мазмµн мен пішін

E. Ўдебиет тілі

22. Шы¬арманы¦ «ішкі пішіні» деп нені айтамыз?

A. сюжет

B. идея

C. фабула

Д. композиция

E. к£ркемдік

23. ¤з туындысында °аламгерді¦ £мірлік шынды°°а негіздей отырып жасайтын °µбылысы °алай аталады?

A. к£ркемдік Ўлем

B. °аламгер шы¬армашылы¬ы

C. мазмµн мен пішін бірлігі

Д. к£ркем идея

E. шы¬арма та°ырыбы.

24. ўдебиеттегі к£ркемдік шынды° °алай жасалады?

A. к£ркемдік образ ар°ылы

B. мазмµн ар°ылы

C. композиция ар°ылы

Д. к£ркем идея ар°ылы

E. к£ркемдік пішін ар°ылы

25. Жергілікті ерекшелік, µлтты° дара мінездер, кейіпкерлерді¦ °аSарманды° келбетіндегі ерекшеліктерді жасау мЎселелерін тарихилы°ты¦ басты белгілері ретінде °арастыр¬ан кімдер?

A. «К£л мектебі» £кілдері

B. Классицизм £кілдері

C. Сентиментализм £кілдері

Д. Романтизм £кілдері

Е. А¬артушы реализм £кілдері

II-вариант

1. ДЇниені эстетикалы° тµр¬ыдан °абылдау Ўрекеті к£ркем Ўдебиетке °алай іске асады?

А.Идея ар°ылы

В.Та°ырып ар°ылы

С.Мазмµн ар°ылы

Д.С£з ар°ылы

Е.Пішін ар°ылы

2. «Халы°ты°» жЎне «µлтты°» µ¬ымдарын £зара мЎндес °арастыра келе, аса ма¦ызды мЎселе ретінде «т£менгі, ортан¬а жЎне жо¬ары сословиелерді бейнелеу кезінде а°и°ат°а адал болу» деген тЇйінді µсын¬ан кім?

А.А.Байтµрсынов

В.Ўл-Фараби

С.А.¼µнанбаев

Д.В.Г.Беленский

Е.Ы.Алтынсарин

3. «¤ткенді бейнелеуге жа¦а тµр¬ыдан келу» деген мЎнді білдіретін термин ретінде «тарихылы°» °ашан °алыптасты?

А.XX ¬

В.IX ¬

С.XIX ¬

Д.XIII ¬

Е.X ¬

4. К£ркем Ўдебиеттегі Ўр°илы тілдік жЎне композициялы° °µралдар °андай µ¬ымды белгілейді?

А. к£ркемдік пішін

В.композиция

С.та°ырып

Д.идея

Е.тематика

5. Адамны¦ а°и°ат £міріне эстеикалы° °арым-°атынасы £нер Їшін °андай мЎнге ие болып табылады?

А.£нерді¦ нысаны

В.£нерді¦ ма°саты

С.£нерді¦ бейнелеу °µралы

Д.£нерді¦ тµтасты¬ы

Е.£нерді¦ міндеті

6. ўдебиетті¦ мазмµнды° жЎне руханилы° °асиеттері алдын¬ы план¬а шы¬ып, Ўдебиетті¦ £зіні¦ де жазбаша ой пішіндері °атарында °абылдана бастауы °ай ¬асырдан басталады?

А.X ¬

В. XX ¬

С. XIII ¬

Д. XY ¬

Е. XIX ¬

7. Берілген аны°тамлар ар°ылы Ўдебиетті¦ °андай сипаты аны°талады 1) жеке шы¬армашылы°ты¦ алмасу мен кЎсіби Ўдебиетті¦ халы°ты° шы¬армашылы°та¬ы поэтика, образ, сарындарды мµра ету де¦гейі 2) к£ркем шы¬армада¬ы халы° бейнесіні¦ £нердегі к£ріністі¦ тере¦дегі мен сЎйкестігіні¦ £лшемі 3) £нерді¦ °алы¦ бµ°ара¬а эстетикалы° жЎне Ўлеуметтік тµр¬ыдан тЇсініктемені¦ £лшемі?

А. Ўдебетті¦ µлтты¬ы

В. Ўдебиетті¦ халы°ты¬ы

С. Ўдебиетті¦ к£ркемдігі

Д.Ўдебиетті¦ образдылы¬ы

Е. Ўдебиетті¦ тарихилы¬ы

8. ¤з е¦бектерінде £нерді¦ халы°ты¬ы жайында¬ы мЎселені ал¬аш рет ай°ын концепция ретінде к£терген айщылдар кімдер?

А. Д.Ж.Вико, Ж.Ж.Руссо

В. Ф.Шилеель, У.Шекспир

С. Аристотель

Д.Гораций, Каллимах

Е. Анандавардхана, Патанджали

9. Белгілі бір тілде немесе белгілі бір мемелекеттік шекара ше¦берінде жасал¬ан Ўдеби шы¬армалар жиынты¬ынан °µрал¬ан Ўдебиет °алай аталады?

А. ДЎуір Ўдебиеті

В. ўлем Ўдебиеті

С. Бµ°аралы° Ўдебиет

Д. Тарихи Ўдебиет

Е. ¸лтты° Ўдебиет

10. К£ркем туынды мазмµнына тЎн сипаттарды, я¬ни та°ырыпты¦ Ўлеуметтік, саяси, философиялы° немесе этикалы° ма¦ызын, °о¬амды° ба¬ыттылы¬ы мен тенденциялылы¬ын, к£ркем идеяны¦ шынайлы¬ын тµтасты°та ба¬алайтын эстетикада¬ы £нерді¦ жалпы £лшемі °алай аталды?

А. халы°ты°

В. идеялы°

С. тЎрбиелеушілік

Д. тарихилы°

Е. заманауилы°

11. Шы¬арма °µрамында £зіндік мЎн иелейтін жекелеген Ўрекеттер мен °µбылыстарды¦ жЎне кейіпкерлермен автор с£здерін °амтитын «с£йлеу °оз¬алыстарыны¦ тізбесінен к£ркем туынды¬а тЎн °андай µ¬ым аны°талады»?

А.фабула

В. конфликт

С. композиция

Д. сюжет

Е. идея

12. ¤з бойына Ўдеби тілдi¦ барлы° де¦гейіндегі кез келген жеке белгілерді, сонымен °атар ауызекі с£йлеу тілін, диалектіні т.с.с °амтитын тілдік °µрылымды ата¦ыз;

А.Кейіпкер тілі

В. Автор тілі

С. К£ркем Ўдебиет тілі

Д. Стиль

Е. ўдеби тіл

13. ўдебиетті дЇниені шы¬армашылы°пен игеру тЇрі, £нерге тЎн шы¬армашылы° жµмыс ретінде тЇсіну °ай тµста орны°ты?

А.ХХ ¬асырды¦ ортасы

В. XV ¬асыр

С.XIII ¬аысрды¦ басы

Д.XIX ¬асырды¦ со¦ы

Е. XVIII ¬асырды¦ ал¬аш°ы ширегі

14. «Халы°ты°» µ¬ымы «Рух пен фольклор поэтикасына ба¬дар µсыну, халы° дамуны¦ белгілі бір сатысында £нерді¦ даралы¬ын баса к£рсету, £нердегі µлт рухыны¦ к£рінісі» деген тЇсінік т£¦ірегінде тЇйіндегендер кімдер еді?

А. Антикалы° дЎуір ойшылдары

В. Романтизм £кілдері

С. Сентиментализм £кілдері

Д. Классицизм £кілдері

Е. Сыншыл реалистер

15. ДЇниеге келу уа°ыты мен себеп, жа¬дайларыны¦ орта°ты¬ы бойынша жЇйеленетін Ўдебиет °алай аталады?

А. белгілі бір дЎуір Ўдебиеті

В. тарихи Ўдебиет

С. бµ°аралы° Ўдебиет

Д. µлтты° Ўдебиет

Е. Ўлем Ўдебиеті

16. ¤зіне дейін °алыптас°ан «тарихилы°» µ¬ымына «Ўлеуметтік кЇреске, халы°°а тарихи °уатты кЇш ретінде назар аудару» деген °осымша ма¬ына Їстеген кім болды?

А. И.В.гете

В. Д.Байрон

С. А.¼µнанбаев

Д. А.С.Пушкин

Е. Конфуций

17. ¤мірлік шынды°ты игеру мен °айтадан °орытып, жа¦адан жасап шы¬аруды¦ £нерге ¬ана тЎн ерекше тЎсілін сипаттайтын эстетикалы° категорияны к£рсеті¦із

А.к£ркемдік пішін

В.к£ркем образ

С.к£ркем идея

Д.к£ркем с£з

Е.к£ркемдік таным

18. А°и°атты с£здік-образды° жа¦¬ырта бейнелеудi¦ эстеикалы° ма¦ызды °µралы ретінде °о¬амда °ызмет ететін тілдік жЇйені¦ жЎне µлтты° тілді¦ шы¬армашылы° мЇмкіндігін к£ркемдік °арым-°атынас °µралы °айсы?

А. ауызекі с£йлеу тілі

В. автор с£зі

С. Ўдеби тіл

Д. к£ркем Ўдебиет тілі

Е. µлт тілі

19. Адамдар арасында¬ы рухани-эмоционалды °арым-°атынасты¦ нЎтижесі ¬ана тЎн, соны к£ркемдік жа¦алы° µсынатын °µбылыс°а нені жат°ызамыз?

А. Ўдебиет теорияны

В. £нер туындысы

С. £нер та°ырыбы

Д. °аламгер шы¬армашылы¬ы

Е. Ўдеби °aЅарман

20. ¤з туындысында °аламгерді¦ £мірлік шынды°°а негіздей отырып тастайтын °µбылысы °алай аталады?

А. к£ркемдік Ўлем

В.°аламгер шы¬армашылы¬ы

С.мазмµн мен пішін бірлігі

Д.к£ркем идея

Е.шы¬арма та°ырыбы

21. ўдебиетті¦ халы°ты¬ыны¦ е¦ басты £лшемі не?

А. танымды° ма¦ыздылы¬ы

В. тЎрбиелеушілік °уаты

С. µлтты° ерекшелікті к£рсету

Д. халы° Їшін е¦ ма¦ызды °µбылысты бейнелеу

Е. идеялы° °µндылы¬ы

22. ¼андай да бір тарихи дЎуір келбетін жанды суреттер, на°ты адам та¬дырлары мен мінездері ар°ылы танытатын к£ркем Ўдебиетке тЎн сиапт °алай аталады?

А. Ўдебиетті¦ идеялылы¬ы

В.Ўдебиетті¦ тарихилы¬ы

С.Ўдебиетті¦ к£ркемдігі

Д.Ўдебиетті¦ бµ°аралы¬ы

Е.Ўдебиетті¦ халы°ты¬ы

23. К£ркем образдар ар°ылы бейнелеген о°и¬алар мен характерлерді¦ мЎні жайында¬ы ой-пікірлерді¦ к£рінісі нЎтижесінде Ўдебиетті¦ °андай негізгі сипаты ай°ындалады?

А. образдылы°

В.халы°ты°

С.тарихилы°

Д.тЎрбиелеушілік

Е.идеялы°

24 Шы¬армашылы° е¦бек нЎтижелеріні¦ £нер саласына тЎн екендігін аны°тайтын шарттарды¦ Їйлесімдігі °алай аталды?

А.тарихилы°

В.халы°ты°

С.заманауилы°

Д.к£ркемдік

Е.танымды°

25. ўдебиеттегі с£здік образдар, я¬ни на°ты бір адамдарды¦, °µбылыстарды¦, сезімдер мен ой-топ¬аныстарды¦ бейнелі с£з ар°ылы берілуі °андай µ¬ымды белгілейді?

А.Ўдеби °аSарман

В.Ўдебиет тілі

С.автор с£зі

Д.Ўдеби тіл

Е.к£ркем бейне

К£ркем шы¬арма

Сюжет пен композиция

Жазушыны¦ Ўр тЇрлі стиліне байланысты Ўр °аламгерді¦ к£ркемдегіш °µралдары Ўр°айсысында £зінше

°олданыс°а тЇсіп, бір-біріне µ°самай жататыны да белгілі. Дегенмен Ўдебиетті¦ £зіндік болмысынан дамып жататын, барлы° жазушы¬а орта° °асиеттер бар.

Олар °андай орта° жайлар?

Біріншіден, барлы° жазушы¬а тЎн °асиет - тіл. Тіл ар°ылы образдар жасалады.

Екіншіден, £мірден алын¬ан °µбылыстарды¦ Ўдеби шы¬армада, бейнеге ауысуы сюжетті шы¬арады.

°шіншіден, идеялы°-к£ркемдік ойды жЇзеге асыру Їшін бірде кейіпкерлер с£зіне, бірде авторлы° баяндау¬а, бірде диалог°а немесе моналог°а, бірде кейіпкерді¦ а°ыл-£сиетіне, хаттарына, кЇнделіктеріне жЇгіну шы¬арманы¦ °µрылымын аны°тайды. Бµл Ўдебиеттану ¬ылымында композиция деп аталады.

Т£ртіншіден, жазушыны¦ шы¬армашылы¬ы Ўдебиетті¦ тегі мен тЇріне тікелей °атысты болады.

Ўр жазушы £з шы¬армашылы¬ында жо¬арыда айтыл¬андарды £зінше пайдаланады.

«*Фабула»* жЎне *«сюжет»* деген терминдер к£ркем шы¬армада¬ы о°и¬алар жина¬ына °атысты µ¬ымдарды белгілейді. Кейбір зерттеушілер сюжет пен фабуланы синоним ретінде °арастырады. Шынды¬ында сюжет пен фабула - бір мЎселені¦ екі жа¬ы.

Фабула терминін этималогиялы° тµр¬ыдан °арастырса° латынны¦ «Ў¦гімелеу, баяндау» деген ма¬ына беретін «Fabula» с£зінен £рбиді. Фабула - шы¬армада суреттелетін о°и¬аны °ыс°аша айту, сюжет - шы¬арманы о°у ар°ылы ¬ана танылады.

Сюжет (француз тілінде «sujet» - «зат») - эпикалы° жЎне драмалы°, кейде лирикалы° шы¬армаларда к£рінетін о°и¬а барысы, Ўрекет дамуы.

«Сюжет» терминін е¦ ал¬аш рет XVII ¬асырда классицистер П.Корнель мен Н.Буало °олданды. ¢деби шы¬армаларда тµтасты° сипатта к£рінетін сюжет экспозиция байланыс, Ўрекет дамуы, шары°тау шегі, шешілуі сия°ты б£лшектерден тµрады. Кей шы¬армаларда пролог пен эпилогта кездеседі. Бµл б£лшектерді¦ Ўр°айсысы шы¬армада £зіндік міндет ат°ар¬анды°тан Ўр бірін жекелей °арастыр¬ан ж£н.

К£птеген шы¬армаларды негізгі тартыс°а дейінгі кейіпкерлерді¦ дамып- жетілуіне ы°пал етуші жЎне Ўрекеттерді¦ басты тµстарын суреттеу экспозиция деп аталады. Экспозицияны¦ міндеті - кейіпкерлерді¦ шы¬армада¬ы кейінгі Ўрекеттерін дЎйектеу, негіздеу болып табылады. Бµл б£лшек Їнемі шы¬арма басында кездесе бермей, кейде шы¬арма со¦ында да беріледі.

Байланыс - шы¬армада¬ы Ўрекеттерді¦ дамуыны¦ басталуын, °арама-°айшылы°тарды¦ туындауын бейнелейді.

ўрекет дамуы - туындыда¬ы адамдар арасында¬ы байланыстар мен °арама-°айшылы°тар аны°талады. Адам мінезіні¦ тЇрлі °ырлары ашылады.

Шы¬армада суреттелген Ўрекет дамуыны¦ е¦ жо¬ар¬ы шиеленіс биігіне жеткен тµсы шары°тау шегі деп аталады. Шары°тау шегі шы¬армада¬ы проблеманы¦ е¦ жо¬ары тірелуінде жатыр. ¤мірдегі °андай да бір проблеманы¦ шешімін табатыны сия°ты, шы¬армада проблемалар да к£ркемдік тµр¬ыдан шешімін табуды керек етеді.

Пролог - шы¬армада¬ы негізгі сюжет дамуына £зінше кіріспе іспетті. Алда¬ы Ўрекет дамуынан алдын-ала хабардар ете отырып, пролог шы¬армада¬ы Ўрекет о°и¬аларды¦ ал¬аш°ы себептерін ашып к£рсетеді.

Эпилог - шы¬армада¬ы к£рінетін Ўрекет, о°и¬аларды¦ е¦ а°ыр¬ы шешіміні¦ бейнеленуі. Эпилогты °аламгер к£бінше кейіпкерлерді¦ Ўрекеті тЇпкілікті а¦¬арта алмады деп есептеген кезде к£бірек пайдаланылады.

Жазушы £з шы¬армасында суреттелуге байланысты о°и¬аны¦ жалпы жобасын, я¬ни нені жазатынын, не Їшін жазатынын белгілеп алды делік. Сонда ал шы¬арманы неден бастау керек? Немен ая°тау керек?

Бµл композиция¬а °атысты туындайтын сµра°тар. Олай болса, композиция дегеніміз не? Аны°тамадан бастар болса°, латын тілінде «орналастыру, °µрастыру, біріктіру» деген ма¬ына береді. Сонымен бірге композиция шы¬арманы біртµтас дЇниеге айналдыру¬а ы°пал етеді.

К£ркем бейне

Образ - шы¬армада¬ы к£ркем £мірлік шынды°! Шынайы £мірде Ўрбір адам °андай ма¦ыз¬а ие болса, к£ркемдік Ўлемінде к£ркем бейне де, на°тылай айт°анда, Ўдеби °аЅарман да сондай роль ат°арады.

К£ркем шы¬арманы талдау барысында бір ¬ана кейіпкерге Ўрі драмалы°, Ўрі комедиялы°, Ўрі сатиралы° бейне ретінде °арау¬а болады. Оны¦ себебі аталмыш бейнеге °ай тµр¬ыдан келуге байланысты. ¤йткені, образ тЇрлерін 1) к£ркемдік Ўдіс жа¬ынан романтикалы°, реалистік; 2) Ўдеби тек тµр¬ысынан эпикалы°, лирикалы°, драмалы°; 3) жасалу тЎсілдері жа¬ынан юморлы°, сатиралы°, фантастикалы°, трагедиялы°, комедиялы°, °аЅарманды° т.с.с. бейнелер деп бірнеше тµр¬ыдан жіктеуге болады.

Образдар к£ркемдік Ўдіс тµр¬ысынан реалистік жЎне романтикалыº болып екіге б£лінеді.

1) Романтикалыº образ - µлы мµраттар¬а ºµштар халыºты¦ арман-ºиялына негізделіп жасал¬ан адам бейнесіні¦ к£неден келе жатºан тЇрлеріні¦ бірі. Мысалы, ертегілердегі Таусо¬ар, К£лтаусар, а¦ызда¬ы Асан ¼ай¬ы, мифтегі Прометей, прозада¬ы Данко, т.с.с. Романтика негізінде кЇнделікті кЇйкі тірлікке ºана¬аттанбай, жа¦а £мірді а¦саудан ту¬ан ºµштарлыº.

2) Реалистік с£зі латын тілінде «заттыº» деген ма¬ына беретін «realis» с£зінен туындайды. Реалистік образ µ¬ымы £мірлік шындыººа негізделген.

ўдеби тек тµр¬ысынан образдар эпикалыº, лирикалыº, драмалыº болып 3 топºа б£лінеді.

Атал¬ан образ тЇрлеріні¦ ºай-ºайсы да адам болмысын жан-жаºты танып, ашып к£рсетуді маºсат етеді.

Эпикалыº образ - жазушыны¦ авторлыº баяндаулары мен Ўдеби ºаЅарманны¦ £зіні¦ с£здері, я¬ни кейіпкер с£зі арºылы жасалатын образ. Авторлыº баяндаулар арºылы жазушы £з кейіпкеріні¦ басында болып кеткен оºи¬аларды ºажетінше суреттеуі ыºтимал.

Лирикалыº образ - аºынны¦ айналада¬ы тЇрлі ºµбылыстар¬а к£зºарасына, ой-сезімдеріне негізделетін образ. ўрбір поэзиялыº туынды¬а аºын белгілі бір сЎттегі наºты бір ºµбылысºа байланысты ту¬ан Ўсерін бейнелейді.

Драмалыº образ - кейіпкерді¦ £з с£здері мен іс-Ўрекеттері арºылы бейнелейтін образ. Драмалыº образды¦ басты бір ерекшелігі оны¦ сахнада сомдалуына ºатысты.

Образдарды¦ бµл тЇрлеріні¦ £зара µºсастыºтары мен айырмашылыºтары бар. Мысалы, эпикалыº жЎне драмалыº

шы¬армалардыі µ°састы¬ы °µбылыстар мен характерлерді сырттай бейнелеуден туындайды. Айырмашылы¬ы мынада: драмалы° образдар кейіпкердіі £з с£здері, іс-Ўрекеттері ар°ылы ашылады, біра° онда авторлы° баяндау болмайды. Сонды°тан да драматург £з туындысында аса маіызды тартыс°а (конфликт) негіздейді де, аз °аSарманды осы тартыс а¬ымында тµл¬алайды.

К£ркем шы¬арманыі тілі

Ўдеби шы¬армада к£ркем образ жасау °µралы тіл болып табылады. К£ркем шы¬арманыі тілі дегенде Ўігіме к£ркем с£з жайында ой б£лісуге жетелейді.

К£ркем с£з - °аламгер ойын жЇзеге асыру барысында тілдіі эстетикалы° °асиетін Їздіксіз пайдалану °ажет. Біздіше, шы¬арма тілі сырт°ы тЇрі жа¬ынан с£здіктерде жЎне грамматикада белгіленген °а¬идалардан, сондай-а° жекеленген диалектілік фактілерден, с£йлеу тілі мен жаргондардан, іс °а¬аздары мен ¬ылыми зерттеулер тілінен ерекшеленбейді.

К£ркем с£здіі ерекшелігі дЇниені рухани тµр¬ыдан меігеруге тікелей байланысты Адам баласы дЇниені танып-білуге ынтасы пайда бол¬ан ал¬аш°ы сЎттен бастап-а° тілдіі °ызметі ар°ылы ма°сат°а жететіндігін аі¬арды. Бµл орайда к£ркем шы¬арма тіліне °атысты бірнеше мЎселеге назар аудару¬а тура келеді. МЎселен, к£птеген шы¬армаларда Ўр алуан эпитеттер, теіеулер, метафоралар мен метонимиялар сан °илы тілдік поэтикалы° айшы°таулар маіызды роль ат°аратыны шынды°. Еі маіыздысы кейіпкердіі с£йлеу тіліндегі даралы°ты не¬µрлым ай°ындай тЇсу ма°сатында °аламгер £з кейіпкерініі бойында¬ы тілдік ерекшеліктеріне баса назар аударады.

¤йткені тіл, Ўдеби шы¬армалар¬а к£ркем образ жасау °µралы жЎне бейнелеу тЇрі болып табылады.

Шы¬армада автор с£зі де айры°ша орын¬а ие. ¼алай бол¬анда да, кейіпкер с£зі °аламгер ойымен орайласып жатады.

Алайда, бµ¬ан °арап, шы¬арма кейіпкерлеріні¦ бЎрі автор с£зімен с£йлеп, оны¦ к£з°арасын тікелей жа°тап тµрады деген тЇйін жасау¬а болмайды. Жалпы авторды¦ ойы кейіпкер тілінде к£рінуі тЇрлі тЎсілдермен асырылады.

Суреткерді¦ образ жасау¬а °ажетті тілдік ізденісі, Ўсіресе, синоним с£здерде ай°ын бай°алады. Синонимдер £зара мЎндес µ¬ымдар мен °µбылыстарды білдіреді. К£ркем шы¬арма¬а бейнеленген ойды, сезімді дЎл Ўрі ай°ын, Ўрі Ўсерлі шы¬уына Ўсер етеді.

Жазушыны¦ тілінде антонимдер де °олданылыс°а тЇсіп жатады. Ма¬ыналы° жа¬ынан °арама-°арсы с£здер болып табылатын антонимдер, к£бінесе, шы¬армада бір-біріне кере¬ар °µбылыстарды к£рсету, °айшылы°тарды бейнелеу ма°сатында µдайы µшырайды.

Ўрине, синонимдер мен антонимдерді °олданумен жазушы £з шы¬армасыны¦ °уатын арттыруды осымен шектелмейді. Сонымен бірге тілді¦ лексикалы° °орларынан да пайдаланады. Олар архаизм, неологизм, диалектизм, варваризм т.с.с.

Архаизмдер, к£не дЎуірлер о°и¬аларын £зек еткенде °олданылады. Хас шеберлер £зіні¦ туындысында архаизмді пайдалануды £те мµ°ияттылы°ты са°тайды. Себебі оларды шектен тыс °олдану шы¬арма тілін ауырлатып, °иындатып жібереді.

Шы¬армада к£ркемдік мЎнге ие бол¬ан с£здерді¦ бір тобы- неологизмдер. К£ркем шы¬армада неологизмдер екі тЇрлі, 1) жалпыхалы°ты° тілді¦ с£здік °µрамына еніп Їлгірген жЎне 2) жазушы £зі туындат°ан неологизмдер. Бірінші жа¬дайда неологизмдер µлтты° тіл °орында¬ы £зге с£здермен бірдей °олданылады да, біра° к£ркемдеу °µралына айнала бермейді. Халы°ты° тіл °азынасынан °ажетті с£зді¦ табылмауы сирек жЎйт.

Диалектизмдер жЎне варваризмдер де к£ркем шы¬армада шектеулі ше¦берде пайдаланылады. К£бінсе олар кейіпкерлер тілдінде ¬ана µшырайды. ¼аламгер дЎл сипаттайтын с£зді ана тілі °орынан таба алма¬ан жа¬дайда ¬ана б£где тілді¦ с£зіне ден °ояды.

Тілді¦ баюына жа¦а с£здерді¦ пайда болуы мен к£не с£здерді¦ жа¦¬ыруы ¬ана Ўсер етпейді. Сонымен бірге тілімізде ауыспалы ма¬ынада °олданылатын с£здер - °µбылтулар (троптар) ма¦ызды роль ат°арады. Жазушы £з шы¬армасында алуан Їлгідегі троптарды Ўшекейлік ма°сатта емес, шы¬армашылы° °ажеттіліктен туындайды. Троптар Ўр тЇрлі де¦гейде болатыны тЇсінікті. Со¬ан сЎйкес троптар да бірнеше тЇрге б£лінеді. Олар метафора, кейіптеу, аллегория, метонимия, синегдоха, гипербола, литота, ирония, сарказм, перифраз сия°ты к£ркемдеу °µралдары бар.

Тілдік айшы°таулар¬а с£йлемде, £ле¦де немесе тарма°та бастап°ы с£здер мен с£з тіркестерінi¦ °айталануын білдіретін анафораны, бµ¬ан керісінше °олданылатын эпифораны °ос°ан орынды. °стемелеу (градация) деп бірінен со¦ бірі келетін с£здерді¦, тіркестерді¦ кейінгісіні¦ алдында¬ы ма¬ынаны дамыта, тере¦дете, ке¦ейте орналасуы айтылады.

Параллелизм – екі немесе одан да к£п °µбылысты °атарластыра бейнелеу. ¼ызметі жа¬ынан параллелизм те¦еуге жа°ын. Ал ма¬ынасы єарама-°арсы с£здер мен с£з тіркестері ар°ылы тЇрлі °µбылыстарды бейнелеу Їшін °олданылатын тілдік айшы°тарды¦ тЇрі антитеза немесе шендестіру деп аталады. С£йлемде жекеленген с£здерді, кейде тµтастай тіркестерді тастап кету эллипсис деп аталады. Жазушы с£збен бейнелеуге тіл °уаты жетпейтіндей аса кЇрделі °µбылысты тЇйсікпен °абылдауда эллипсис тЎсіліне жЇгінеді. С£йлемдегі с£здерді¦ °алыптан тыс орналасу ретін білдіретін инверсия да £зіндік орын¬а ие.

¼ыс°асы, °аламгер к£ркем бейнені жасауда тілдік °µралдарды мейлінше шеберлікпен пайдалануды °ажет етеді.

¤ле¦ туралы

јай халыєты¦ ¡дебиетінде де поэзиялыє туындыларды¦ алар орны айрыєша.

Поэзия дегенде ойымыз £ле¦ге ойысатын да тЇсінікті. Сонда, £ле¦ дегеніміз £зі не?

Бµл сµраєєа жауап беру Їшін т£мендегі екі сµраєєа жауап беруге тура келеді. 1) ¤ле¦ні¦ прозадан айырмашылы¬ы єандай? 2) Бір £ле¦ні¦ екінші £ле¦нен айырмашылы¬ы єандай?

Бір єызы¬ы осыларды¦ ішіндегі е¦ єиыны - ал¬ашєы сµрає. Егер оны ¡р тЇрлі жаста¬ы адамдар¬а єояр болсає, мектеп жасына жетпеген балдыр¬ан:

«¤ле¦ єысєа-єысєа жолдармен жазылады», оєушы «£ле¦де ыр¬ає пен µйєас болады», студент «¤ле¦-лирикалыє єаһарманны¦ сан єилы к£¦іл кЇйін танытатын

тілді¦ ерекше єµрылымы» деп жауап берер еді. °шеуіде дµрыс жауап берді, бірає £ле¦ні¦ анықтамасына жаєынра¬ы балдырғанны¦ жауабы.

¤йткені білді¦ тЇсінігімізде єалыптасєан «£ле¦» грек тілінде «єатар, жол» деген ма¬ына беретін «slichos» латынны¦ «бµрылыс» £зектес.

Енді «£ле¦ дегеніміз не? деген сµраєєа жауап єарастыралыє.

Белгілі ¡дебиет теоретигі, академик З.јабдолов: «£ле¦- еркін с£йлейтін жай с£здер тіркесі емес, ыр¬а¬ы мен µйєасы белгілі єалыпєа тЇскен, шума¬ы мен буна¬ына дейін белгілі т¡ртіпке ба¬ын¬ан наєысты с£здер тізбегі» деп тµжырым жасайды. Ж¡не бір тµста «поэзия дейтініміз - £ле¦ді шы¬армалар» (С£з £нері-А,1982 254-255 б) деген ой айтады.

1998 жылы жарыє к£рген «¢дебиеттер с£здігі» атты е¦бекте «£ле¦» терминіні¦ бірнеше ма¬ыналыє єолданысы к£рсетілген.

1) ¡н £ле¦, ¡н салып, ¡н шырєап айтатын £ле¦, я¬ни музыкалыє £нер.

2) к£бінесе же¦іл, ыєшамды ¬ана ¡уенмен, маєаммен айтылатын £ле¦дер, жырлар, ауызша поэзия туындысы.

3) оєылатын, с£йлей алатын £ле¦, жазба поэзияны¦ туындысы

(249 б)

Ал £ле¦ге т¡н дыбыстыє б£лшектерге шумає, тармає, бунає, ыр¬ає жататыны белгілі.

¢дебиеттануда «£ле¦ єµрылысы» немесе «версификация» деген тЇсінік бар. Я¬ни бµл с£з «£ле¦ єµрастырушылыє» деген ма¬ына береді. Бір д¡уірдегі £ле¦ні¦ басты айырмашылы¬ы - тармає £лшемінде. К£ркем м¡тін белгілі

бір £лшемге негізделген тармаєтар¬а б£лінеді, тармає реттілікке ба¬ынады.

Тармає с£збен, бунаєпен, буынмен £лшенеді. Барлыє тілдегі £ле¦ тарма¬ыны¦ негізгі £лшем бірлігі – буын. Буынны¦ фонетикалыє негізгі сипаттарына ¡уез, сан, екпін сияєты белгілері алынады да, со¬ан орай £ле¦ жЇйелері метерикалыє, силлабикалыє, тоникалыє, силлабо-тоникалыє болып сараланады.

¤ле¦ жЇйелері

Метрикалыє жЇйе-тармаєта¬ы дыбыстыє £лшемдер буындарды¦ созылы¦єы немесе єысєа єайрылуы арєылы реттелетін £ле¦ єµрылысы. С£з ма¬ынасын £згертуге ыєпалды тілдерге т¡н.

Жарєын Їлгілері:

1) антикалыє £ле¦ єµрылысына
2) араб ж¡не парсы поэмасында¬ы аруздан
3) санскрит тіліндегі джатидан
4) фин ж¡не єытай классикалыє £ле¦ єµрамы.

Метрикалыє £лшеміне негіз болатын – мора. Дыбысты айту¬а кететін уаєыт £лшеміні¦ е¦ кіші б£лігі. Мысалы: µзає буын – екі мора, ямб – Їш мора¬а те¦ болады.

¢р тілге т¡н £ле¦дерді¦ бір-бірінен айырмашылы¬ы - тармає £лшеміне байланысты дедік. Тармає £лшеміні¦ негізгі бірлігі – буын болатынын ескерттік.

Грек тілінде «буын» деген ма¬ына беретін «sillabe» с£зінен бастау алатын силлабикалыє £ле¦ жЇйесі де тармаєтар єµрамында¬ы буын¬а байланысты дараланады. Силлабикалыє £ле¦ жЇйеде £ле¦ єµрылысын буын саны белгілейді. ¤ле¦ єµрылысы силлабикалыє жЇйеге негізделетін тілдер єатарына ведий, авеста, балтыє

те¦ізі жа¬алауы халыєтарыны¦ тілдерін (харват, чех, балгар) жатєызу¬а болады.

јазає £ле¦і силлабикалыє £ле¦ жЇйесіне жатады. јазає £ле¦і жайында ке¦інен ма¬лµмат алу¬а З.Ахметов, З.јабдолов, М.Базарбаев т.б. ¬алымдарды¦ £ле¦ теориясына арнал¬ан зерттеулерін оєу¬а ке¦ес береміз.

Тоникалыє £ле¦ жЇйесіндегі тармає £лшемі екпін тЇсетін буын санымен есептеледі. Я¬ни тоникалыє жЇйедегі £лшем – екпін саны болып табылады.

Тоникалыє ж¡не силлаба-тоникалыє £ле¦ жЇйесіне єатысты «икт», «икт аралыє интервал», «арсис», «тезис» деген де терминдер µшырасып тµрады. Тура ма¬ынасында, латын тілінде «ictus»- «соєєы, екпін», грек тілінде «arsis» -«к£теру» «thesis» - «аяєтан т£мен тЇсу» деп аударылады.

Екпінді ж¡не екпінсіз буындарды¦ белгілі бір т¡ртіптен кезектесе келуіне негізделетін силлабо-тоникалыє жЇйе бар. Бµл жЇйеге т¡н белгілі £ле¦ тЇрлері де бар. Олар бунаєєа негізделеді. јос буынды £лшемдік £ле¦дерге хорей, ямб, Їш буындар¬а дактиль, амфибрахий, анапест жатады.

јорыта айтар болсає, £ле¦ µ¬ымы XIX-XX ¬асырларда наєты мазмµн¬а иелене бастады. ¢рине, £ле¦ туралы µзає ¡¦гімелеуге болады. ¢дебиеттануда £ле¦ м¡селесін арнайы єарастыратын «¤ле¦тану» деген сала да бар. Біз мейлінше адамны¦ ой-сезіміндегі £ле¦ге бейімділігі туралы с£з еттік.

Тарау бойынша студент ме¦геруге тиісті м¡селелер:

1. Әдеби шы¬арма-£мірді¦ к£ркем бейнесі

2. Мазмµн мен пішін бірлігі.

3. Таєырып-шы¬арманы¦ заттыє болмысы

4. Идея ж¡не идеялыє

5. Сюжет ж¡не фабула

6. Сюжетті¦ єµрамдыє б£ліктері

7. Шы¬арманы¦ композициясы туралы т¯сінік

8. К£ркем шы¬армада¬ы с£з.

9. Образдарды¦ к£ркемдік ¡діс тµр¬ысынан жетілуі.

10. Романтикалыє образ

11. Реалистік образ

12. Образдарды¦ ¡деби тек тµр¬ысынан жіктелуі.

13. Эпикалыє образ

14. Лирикалыє образ

15. Драммалыє образ

16. Образдарды¦ жасалу т¡сілдері тµр¬ысынан жіктелуі.

17. К£ркем шы¬арма тілінi¦ ерекшелігі

18. Тілдік єµбылтулар

19. Поэтикалыє айшыєтаулар

20. ¤ле¦ туралы т¯сінік

21. Метрикалыє £ле¦ ж¯йесі

22. Силлабикалыє £ле¦ ж¯йесі

23. Тоникалыє £ле¦ ж¯йесі.

24. Силлабо-тоникалыє £ле¦ ж¯йесі

Тест сµраєтары

К£ркем шы¬арма

1.Шы¬арманы оєу єµралы ¬ана деп тану¬а болатын к£ркем мазмµн єалай аталады?

A)фабула

B)таєырып

C)пішін

Д)идея

Е)сюжет

2. Шы¬армада¬ы ¡рекеттерді¦ дамуыны¦ басталуын єарам-єайшылыєтарды¦ туындауын бейнелеу єалай аталады?

А)шарыєтау шегі

В)экспозиция

С)пролог

Д)байланыс

3. Шы¬армада¬ы ¡рекет, оєи¬аларды¦ ал¬ашєы себептерін ашып к£рсететін, негізгі оєи¬а дамуына кіріспе іспетті сюжет б£лшегі єайсы?

А)эпилог

В)экспозиция

с)пролог

Д)байланыс

Е)шешілу

4. ёлы мµраттар¬а єµштар халыєты¦ арманынан н¡р ал¬ан єанатты єиял¬а негізделіп жасал¬ан адам бейнесіні¦ к£неден келе жатєан т¯рін к£рсеті¦із.

А)романтикалыє образ

В)эпикалыє образ

С)трагедиялыє образ

Д)лирикалыє образ

Е)сатиралыє образ

5. Кейіпкерді¦ £з с£здері мен іс-¡рекеттері арєылы бейнелейтін образ т¯рін ата¦ыз.

А) лирикалыє образ

В)юморлыє образ

С)фантастикалыє образ

Д)романтикалыє образ

Е) драмалыє образ

6. Туындыда¬ы адамдар арасында¬ы байланыстар мен єарама-єайшылыєтар аныєталып, адам мінезіні¦ т¯рлі єырлы айєындалатын ж¡не кейіпкерлерді¦ єалыптасуы мен £су тарихы к£рінетін сюжет б£лшегін ата¦ыз

А)шарыєтау шегі

В)байланыс

С)экспозиция

Д)пролог

Е)¡рекет дамуы

7. Этимологиялыє жа¬ынан латын тілінде «орналастыру, єµрастыру, біріктіру» деген ма¬ынаны білдіретін ¡дебиеттану термині¦ к£рсеті¦із.

А)образ

В)пролематика

С)идея

Д)темантика

Е)композиция

8. Бір тармаєты¦ яки £ле¦ні¦ со¦ында¬ы с£зді¦ немесе тіркесті¦ келесі тармаєты¦ яки £ле¦ні¦ басында єайталанып келуі єалай аталады?

А)буын

В)µйєас

С)ыр¬ає

Д)бунає

Е)т¯йісу

9. Шы¬армада¬ы ¡рекет дамуыны¦ е¦ жо¬ар¬ы шиеленіс биігіне жеткен тµсы єалай аталады?

А)байланыс

В)эпилог

С)экспозиция

Д)¡рекет дамуы

E) пролог

10. К£ркем бейне ¡деби тек тµр¬ысынан єалай жіктеледі?

A)трагедиялыє, комедиялыє, драмалыє

B)фантастикалыє, сатиралыє, реалистік

C)роматикалыє, классикалыє, символистік

Д)юморлыє, ирониялыє, комедиялыє

E)эпикаклыє, лирикалыє, драмалыє

11. Таºырып пен идеяны¦ тµтасты¬ы арºылы шы¬армада ºандай мЎселе к£рініс табады?

A) композиция

B) пішін

C) сюжет

Д) проблема

E) мазмµн

12. К£ркем шы¬армада жалпы адам болмысын, алуан та¬дырларды, ºарама-ºайшылыºтар мен ºо¬амдыº тартыстарды¦ мЎнін ашу¬а ºызмет ететін б£лшек ºалай аталады?

A) сюжет

B) пішін

C) фабула

Д) мазмµн

E) композиция

13. ¤ле¦ с£збен жазыл¬ан жЎне лирикалыº сипаты басым ша¬ын к£лемді Ўдеби туындыны ата¦ыз.

A)поэма

B)сонет

C)£ле¦

Д)жыр

E) дастан

14. ¤мірді¦ к£ркем с£з ар°ылы жасалып, жазу ар°ылы танытатын к£рінісі °алай аталады?

А) к£ркем идея

В)Ўдеби шы¬арма

С)Ўдебиет тілі

Д)мазмµн

Е) к£ркем образ

15. Шы¬арманы¦ затты° болмысы болып табылатын б£лшекті ата¦ыз

А) идея

В)сюжет

С)мазмµн

Д)фабула

Е) та°ырып

16. Адамдар арасында¬ы єимыл-Ўрекетті¦ мейлінше кЇшейіп, Јрбіп, кеткен жері, шы¬армада¬ы драмалыє тартысты¦ Јрістеп шыєєан биігі. Осы анықтама сюжеттік дамуды¦ єай кезе¦і?

А. Басталуы

В. Байланыс

С. Дамуы

Д. Шарыєтау шегі

Е. Шешімі

17. Адамдар арасында¬ы Ўрекетті¦ басы, тартысты¦ басталу іспеті, шы¬арма арєауында¬ы негізгі оєи¬аны¦ Ўуелгі туындау себебі.

Бµл сюжеттік дамуды¦ єай кезе¦і?

А. Шарыєтау шегі

В. Басталуы

С. Байланыс

Д. Дамуы

E. Шешімі

18. Тартыс аяєталып, Јзекті оєи¬алар біткен со¦ сюжеттік шешімнен кейін келіп, басты єаһармандарды¦ одан ар¬ы хал кЇйінен єысєаша мЎлімет беретін, сол арєылы авторды¦ негізгі идеясын толыєтырып отыратын єай кезе¦?

A. Кульминация

B. Ситуация

C. Экспозиция

Д. Пролог

E. Эпилог

19. Дулы¬а симас басына

Асау кЇн келдім єасына (Т.Жарков)

Асты сызыл¬ан cЈз кЈркем тілді¦ єай тЇріне жатады?

A. Нелогизм

B. Архаизм

C. Шет тілінен енген cЈздер

Д. Омоним

E. Синоним

20. Адам¬а тЎн кейбір тамаша сипаттарды¦ синтезі секілді сом тµл¬а Јз дЎуріні¦ е¦ аяулы, асыл мµраттарынан ту¬ан тарихи тип. Образды¦ єай тЇріне жатады?

A. Юморлыє образ

B. Геройлыє образ

C. Сатиралыє образ

Д. Трагедиялыє образ

E. Фантастикалыє образ

21. Реалистік образ деген не?

A. КЎдімгі Јмірде бол¬ан, бар жЎне бола беретін, бірає єайталанбайтын, ыл¬и жа¦арып отыратын тип.

В. Реалистік образ- мЎнді, ма¬ыналы образ

С. Реалистік образ- нанымды образ

Д. Реалистік образ- шыншыл образ

Е. Реалистик образ- типтік образ

22. Кескін-кейпі, мінез-єµлєы , іс-Ўрекетімен тµтас кJрінген Ўрі толыє жинаєтал¬ан, Ўрі Ўбден даралан¬ан тип.

Образды¦ єай тЇрі?

А. Драмалыє образ

В. Лирикалыє образ

С. Эпикалыє образ

Д. Реалистік образ

Е. Фантастикалыє образ

23. ¤ле¦ µйєасы деген не?

А. ёйєас Jле¦дегі е¦ салмаєты, басты, ма¦ызды нЎрсе

В. ¤ле¦ тармаєтарында¬ы cJз аяєтарында¬ы Їндестікті Jзара µєсас
естілуін µйєас дейміз

С. ёйєас-Jле¦ні¦ сыртєы тЇрі ¬ана емес, ішкі сыртына да єатысты.

Д. ёйєас-екі жол Jле¦ні¦ бір-біріне жаєын естіліуі

Е. ёйєас-Jле¦ні¦ композициясы.

24. Желсіз тЇнде жарыє ай,
СЎулесі тЇнде желбіреп,
Ауылды¦ жаны тере¦ сай,
Тасы¬ан Jзен кЇрілдеп.
(Абай)

Осы Jле¦ µйєасыны¦ єай тЇріне жатады?

А. јара Jле¦ µйєасы

В. Шµбыртпалы µйєас

С. Шалыс µйєас

Д. Егіз µйєас

Е. Кезекті µйєас

25. °міт єып меннен єарайсы¦,

KJ¦ілге медеу санайсы¦,

Балалыєєа жарасам

Аталыєєа жарайсы¦.

II-вариант

1. К£ркем с£з £нерінде а°и°ат £мірді таныл-білу мен сараптаудан, сонымен бірге бейнелеуден тµратын тµтасты° деп нені танимыз?

А.пішін

В.композиция

С. идея

Д.та°ырып

Е. мазмµн

2. Авторлы° суреттеуді¦ £здігіне алып, шы¬армада к£риніс тап°ан а°и°ат болмыста¬ы заттарды¦, кµбылыстарды¦, о°и¬аларды¦ жиынты¬ы °андай µ¬ымды білдіреді?

А. образ

В.сюжет

С.та°ырып

Д.композиция

Е.идея

3. Авторды¦ тЇпкі ойына сЎйкес шы¬арманы¦ °µрылымын ай°ындап, к£ркемдік детальден бастап шы¬арма атауына дейін °амтитын та°ырыпты° мазмµнды белгілейтін µ¬ым °айсы?

А. мазмµн

В. проблематик

С.образ

Д.идея

Е.композиция

4. К£ркем туындыда жалпы адам болмысын, алуан та¬дырларды, °арама-°айшылы°тар мен °о¬амды° тартыстарды¦ мЎнін ашу¬а °ызмет ететін б£лшек °алай аталады?

А.сюжет

В.пішін

С.фабула

Д.мазмµн

Е.композиция

5. Шы¬арма мазмµнын тере¦дету, ке¦ейту ма°сатында немесе оны¦ идеялы° мЎнін а¦¬арту Їшін °олданылатын композициялы° тЎсілді к£рсеті¦із

А.лирикалы° шегініс

В.эпилог

С.о°шау с£здер

Д.экспозиция

Е.шешілу

6. Шы¬арма к£ркемдік-идеялы° мЎн иеленетін таби¬ат к£рінісіні¦ бейнелеуі °алай аталады?

А.к£ркемдік ишаралар

В.пейзаж

С.риторикалы° сауал

Д.интерьер

Е.параллель

7. Шы¬армада суреттелетін на°ты бір зат°а баса назар аударып, о¬ан деген айры°ша °атынас, к£з°арас °алыптастыру ма°сатында °олданылатын тілдік тЎсіл °алай аталады?

А. риторикалы° жарлау

B.риторикалыº сауал

C.анафора

Д.риториялыº лептеу

E.эпифора

8. ¤ле¦ с£збен жазыл¬ан жЎне лирикалыº сипаты басым ша¬ын к£лемді Ўдеби туындыны ата¦ыз

A.поэма

B.сонет

C.£ле¦

Д.жыр

E.дастан

9. ¤мірді¦ к£ркем с£з арºылы жасалып, жазу арºылы танылатын к£рінісі ºалай аталады?

A.к£ркем идея

B.Ўдеби шы¬арма

C.Ўдебиет тілі

Д.мазмµн

E.к£ркем образ

10. Шы¬армада бейнеленген оºи¬алар¬а, характерге, жа¬дайлар¬а деген авторды¦ к£зºарасын білдіретін ºандай µ¬ым?

A.пішін

B.тематика

C.к£ркем идея

Д.автор с£зі

E.мазмµн

11. ¤мірден алын¬ан ºµбылыстарды¦ Ўдеби шы¬армада жа¦а бейнеге ауысуы нЎтижесінде алды¦¬ы план¬а шы¬атын оºи¬алар ºоз¬алысы немесе ой-сезімдер ºоз¬алып ºалай аталады?

A.шы¬армашылыº

B.сюжет

C.композиция

Д.мазмµн

E.тіл

12. Шы¬арманы¦ негізгі идеясын, кейіпкерлерді айшы°тауда идялы°-к£ркемдік мЎн иелейтін тµрмыс-тіршілікке °атысты тЇрлі заттар мен °µрал-жабды°тарды¦ бейнеленуі аталады?

A.пейзаж

B.о°шау эпизодтар

C.интерьер

Д.к£ркемдік ишаралау

E.риторикалы° лептеу

13. ¤мірлік шынды°°а негізделген, эстетикалы° тЎрбиелік мЎні жо¬ары, °о¬амды° сипаты ай°ын, £з бойына жалпылы° жЎне даралы° белгілерді °атар дарыт°ан, сонымен бірге °о¬амды°, к£ркемдік даму¬а байланысты µдайы £згеру, жетілу Їстінде к£рінетін шыншыл бейне °алай аталады?

A. эпикалы° образ

B.реалистік образ

C.трагедиялы° образ

Д.романтикалы° образ

E.лирикалы° образ

14. Шы¬армада баяндалатын негізгі о°и¬а¬а тікілей °атысы жо°, біра° шы¬арма идеясын, пафосын тЇсіндіру Їшін пайдаланылатын к£ріністер °алай аталады?

A. пейзаж

B.сюжет

C.интерьер

Д.о°шау эпизодтар

E.лирикалы° шегініс

15. ¸дайы °оз¬алыс Їстінде болатын адамзат £міріні¦ °андай да бір шектеулі аяда¬ы сЎтіні¦ к£ркемдік с£з ар°ылы суреттелген бейнесі деп нені тану¬а болады?

А. фабула

В.к£ркем идея

С.Ўдеби шы¬арма

Д.мазмµн мен пішін

Е.Ўдеби тек

16. Суреткерді¦ £з шы¬армасы ар°ылы бастан £ткеріп, ойша саралап, о°ырман¬а бейнелі тЇрде µсынып отыр¬ан £мірлік а°и°атты¦ к£кейкесті °арама-°айшылы°тары ар°ылы танылатын µ¬ымды к£рсеті¦із

А.композиция

В.тематика

С. фабула

Д. идеялы°

Е. композиция

17. ¤нер туындыларында бейнеленген о°и¬алар мен характерлерді¦ мЎн-ма¦ызы ар°ылы берілетін ой-пікір к£рінісі °алай аталады?

А.Ўдеби °аЅарман

В.тематика

С.фабула

Д.идеялылы°

Е.композиция

18. Этимологиялы° жа¬ынан латынны¦ «ў¦гімелеу, баяндау» деген ма¬ына беретін с£зінен келіп шы¬атын термин °айсы?

А. пішін

В. фабула

Д.Композиция

E.Идея

19. Классикалыº Їлгілерді Ўдеби туындыларда экспозиция, байланыс, Ўрекет даму, шарыºтау шегі, шешілу сияºты б£лшектерден тµратын кЇрделі тµтастыº ºалай аталады?

A.экспозиция

B.сюжет

C.композиция

Д.эпилог

E.таºырып

20. К£ркемдік тЇрлерді¦ орналасуы жЎне ара ºатынасы, я¬ни шы¦ мазмµны мен жанрынан £рбитін туынды ºµрылысы ºалай аталады?

A.композиция

B.экспозиция

C.проблематика

Д.тематика

E.эпилог

21. Суреттеліп отыр¬ан ºµбылыстар мен мінездерді¦ мЎнін мейлінше аша тЇсу Їшін жазушыны¦ кейде £зі бейнелейтін ºµбылыстар мен мінездерге кейбір сипаттармен µºсас, жаºын боп келетін суреттер мен сЎттерді бейнелеуі композиция¬а ºатысты ºалай аталады?

A.лирикалыº шегініс

B.оºшау эпизодтар

C.риторикалыº сауал

Д.риторикалыº жарлау

E.к£ркемдік ишараалау

22. Жазушыны¦ авторлыº баяндаулары мен Ўдеби ºaSарманны¦ £з с£здері, я¬ни кейіпкер с£зі арºылы жасалатын образ тЇрі к£рсеті¦із

A. трагедия образ

В.драмалыº образ

С.эпикалыº образ

Д.комедиялыº образ

Е.лирикалыº образ

23. Шы¬армада бейнеленген £мірлік материал µ¬ымда жЎне шы¬армада к£терілген негізгі ºо¬амдыº проблема µ¬ымында ºолданылатын терминді ата¦ыз

А.Ўдеби тіл

В.мазмµн

С.таºырып

Д.пішін

Е.композиция

24. Автордың дЇниетанымдыº сипатта¬ы тµжырым-ба¬аларынан туындайтын к£ркемдік тµтастыºты ºорытындылайтын µ¬ым ретінде ºандай термин ºолданылатын?

А.пішін

В.идея

С.композиция

Д.мазмµн

Е.сюжет

25. ¤мірдің тµтас к£рінісін, адамдарды¦, жа¬дайларды¦, ой-сезімдерді¦ кЇрделі байланыс к£ркемдікке µластыру ºалай жЇзеге асады?

А. композиция арºылы

В.фабула арºылы

С.пішін арºылы

Д.идея арºылы

Е.бейнелеу ºµралдары арºылы

¢деби даму

¢деби процесс

К£ркем ¡дебиет бірде £рлеп, бірде таєырып атаулыны¦ сан ¬асырлыє тарихы бар. ¢дебиет даму тарихында £рлеу мен тоєырауды¦ алма-кезек ауысып келіп отыруыны¦ сыры тЇрлі єо¬амдыє д¡уірдегі ¡рєилы жа¬дайлар¬а байланысты.

ёлттыє дамуды¦ ерекшеліктері, єалай бол¬анда да £нер туындыларыны¦ мазмµны мен наєты тарихын белгілейді. Мысалы, хандыє д¡уір – жыраулар поэзиясы Абылай-Бµєар єо¬амы мен Абай т.с.с. Демек, тарих дамуды¦ тЇрлі кезе¦дерінде єо¬амдыє µл¬аю ¡дебиетке £з ізін, с¡улесін тЇсіреді. Сондыєтан шынайы £нер туындылары єай кезе¦де жасалса да, м¡¦гілік ма¦ызын жо¬алтпауыны¦ бірнеше шарты бар.

Біріншіден, белгілі бір кезе¦дегі аєиєат £мірді¦ к£ркем туындыда к£рініс табуыны¦ £зіндік ерекшелігі, екіншіден, т£меннен жо¬ары¬а єарай £су ерекшелігі.

¢рбір тарихи д¡уірді¦ єайталанбас £зіндік ерекшелігі болатыны сияєты, белгілі бір кезе¦ге т¡н адамдарды¦ ой-сезімдері де тура сол сипатта, сол єалпында ешєандай єайталанбайды.

¢р µрпає £зінен бµрын¬ы білімді, т¡жірибені игеру арєылы дамиды. Сондыєтан, адамзат дамуында¬ы сабаєтастыє ¡дебиетке де т¡н єµбылыс. ¢деби дамуда¬ы сабаєтастыє дегенде, ескеретін ж¡йттер бар. М¡селен, ¡дебиеттегі идеяларды¦, к£ркем бейне мен типтер туралы с£з єоз¬а¬анда, оларды¦ £зіндік ерекшеліктерін айыра білу єажет. Наєтылай айтсає, идея сабаєтасты¬ын бір-біріне жаєын єаламгерлерден а¦¬ару¬а болады.

Идея сабаєтастыѓы ¡леуметтік кЇштерді¦ дамуындаѓы жалѓастыє к£рінісі болып табылады. Бµл дегеніміз жа¦а д¡уірде бµрынѓы идеяны тере¦дете, толыєтыра тЇсу екені тЇсінікті болса керек.

јаламгерді¦ жа¦ашылдыѓы мен оны¦ £з алдында ізашарлармен арасындаѓы сабаєтастыє байланысын танып-білуді¦ ма¦ызы зор. Мµны танып-білмейінше, єандай да бір єаламгерді¦ ¡дебиет тарихындаѓы орны мен ¡деби процестегі ролін айєындау мЇмкін емес.

Себебі, ¡деби процесс м¡селесін єарастыру к£птеген кЇрделі проблемаларды шешуге мЇмкіндік жасайды. Бµларды¦ негізінде поэтикалыє идеялар мен тЇрлерді¦ бір-біріне ауысуын, ескіні¦ жа¦аѓа орын беруі, соны¦ ¡серінен ¡деби стильдерді¦, баѓыттарды¦, аѓымдар мен ¡дістерді¦ £згеруін айтуѓа болады.

¢рбір ¡деби баѓыт £зіні¦ к£шбастаушылары мен теоретиктерін алѓа шыѓарып, бµлар арєылы ¡дебиет дамуындаѓы м¡нінен айрылѓан ескіні ыѓыстырып, £здеріні¦ жа¦а шыѓармашылыє µстанымдарын µсынады. М¡селен, XVII ѓасырда Францияда барокко стилін ыѓыстыру арєылы классицизм µстанымдары к£ркемдік сахнаѓа к£терілді. Бµдан кейін романтиктер классицизм єаѓидаларын жоєєа шыѓарды. Одан со¦ реалистер романтиктерді¦ к£зєарастарын теріске шыѓарып, £мірді объективтік тµрѓыдан бейнелеуді алѓа єойды. Бµл орайда бір баѓытты¦ (аѓымны¦, ¡дісті¦) £зінде де тЇрлі кезе¦дер болып жататынын ескермеуге болмайды. Мысалы, бір ѓана реализм ¡дісіні¦ £зі аѓартушы реализм, психологиялыє реализм, сыншыл реализм, социалистік реализм сияєты сатыларды бастан £ткерді.

¢деби процесс, ¡сіресе, ¡деби жанрлар тарихынан байєалады. М¡селен, роман дамуын єарастыратын болсає, сол арєылы к£ркемдік ¡дістер мен ба¬ыттарды¦ алмасуын байєар едік. Мысалы: М.Сервантесті¦ «Дон Кихоты» єайта £рлеу д¡уіріне, Д.Дефоны¦ «Робинзон Крузосы» а¬арту кезе¦іне, В. Гюгоны¦ «Париж Т¡¦іриясыны¦ Соборы» романтизм д¡уіріне О.де Бальзак, Ч.Диккенс, И.С.Туринов, Ф.М.Достаевский романдары сыншыл реализм кезе¦іне т¡н. Социализм д¡уірі М.Шолоховты¦ «Тыныє Донын», М.¢уезовты¦ «Абай жолын» тудырды.

«¢деи процесс»-ХХ ¬асырды¦ 20-30 жылдары шенінде пайда болса да, тек 60-жылдардан бастап єана ке¦інен єолданысєа енген термин.

јазіргі та¦да ¡деби процесс дегенде нені тЇсінемізге келер болсає, белгілі ¬алым А.Ысмаєова «¢деби процесс-бµл белгілі бір д¡уірде, сонымен єатар, µлттар мен елдерді¦, аймаєтарды¦, ¡лемні¦ кЇллі тарихи кезе¦дерінде £мір сЇріп келе жатєан ¡дебиетті¦ тарихы - за¦ды єоз¬алысы» - дейді («¢дебиеттану терминдер с£здігі» Алматы; «Ана тілі», 1998.- 65-бет)

¢деби Їрдісті¦ ажырамас бір саласы – халыєаралыє ¡дебиеттер байланысы, £зге µлт т¡жірибесін игеру бір-біріне µєсамайтын тЇрлі халыєтар ¡дебиеттеріні¦ єалыптасуында¬ы шешуші м¡селе. јазіргі ¬ылым ¡дебиеттерді¦ байланысы мен ¡сер ыєпалын єай кездегіден де ке¦ ауєымда єарастырады. Бізді¦ше, ¡дебиеттерді¦ байланысы дегеніміз таєырыптар, образдар, сарындар мен сюжеттер, жанрлар мен оларды¦ жЇйелері т.с.с. болып табылады.

¢леуметтік-тарихи £згерістермен µштасып жататын ¡деби процесс £зара ты¬ыз байланысты екі фактор¬а

негізделеді 1) µлттыє-м¡дени д¡стЇр ж¡не 2) басєа µлт м¡дениетіні¦ ¡сері.

Демек, ¡р µлт ¡дебиетіні¦ бµлжымас шарты - басєаны¦ жаєсы жаєтарын бойына сі¦іру мен £з д¡стЇріне адалдыє болады.

Ѓдеби тектер

Ѓдебиеттегі «тек», «тЇр», «жанр» µ¬ымдары бірімен-бірі ты¬ыз байланысты.

-алымдарды¦ бір тобы «¡дебиеттегі тек» дегенні¦ орына «жанрды» пайдаланып, оны¦ тЇрлі єолданыста¬ы Їлгілерін тЇр деп таныды. Келесі ¬алымдарды¦ пікірінше, «тек» µ¬ым ретінде бейнелеу т¡сілдері, я¬ни эстетикалыє т¡сілдер тЇсініліп, «тЇр» ма¬ынасында эпикалыє, лирикалыє, драмалыє ¡дебиетіні¦ алуан формалары (роман, ода, комедия) єолданылады да, «жанр» µ¬ымы ¡дебиеттегі тЇрлерді¦ ¡рєилы Їлгілері (тарихи роман, сатиралыє комедия, саяси ода) ретінде к£рінеді.

Ѓдебиетті¦ тектері жеке-дара тµрып ¡деби шы¬арманы¦ формасы бола алмайды, олар тек бейнелеуді¦ ортає µстанымдарын танытады. Бµл µстанымдар ¡деби даму процесінде туып єалыптасып жататын эпикалыє, лирикалыє, драмалыє формалар жЇзеге асады. Эпикалыє бейнелеу эпопеяда, мысалда, поэмада, баллада да, ¡гімеде, повесте, романда, очеркте, мемуарларда іске асса, лирикалыє т¡сіл ода, элегия, сатира, эпиграммаларда єолданылады. Драманы¦ £зі ¡леуметтік-трагедия, комедия, драма болып б£лінеді. М¡селен, романны¦ £зін ¡леуметтік-психология, философиялыє, сатиралыє, ¬ылыми-фантастикалыє т.с.с романдар деп єарастыру¬а болады. ТЇрді¦ та¦дау к£п жа¬дайда єаламгерді¦ єабілет-дарынына

байланысты. Кейбір жазушылар ¡деби шы¬армалыєты¦ барлыє тÏріне де бірдей єабілетті болып, £з туындысы Ïшін єажетті тÏрді та¦дауы мÏмкін. Мысалы, І.ЖансÏгіров шы¬армашылы¬ында поэма да, драма да, роман да, фельетон да кездеседі. Дегенмен жазушыны¦ кей жа¬дайда дарын бір ¬ана жекелеген ¡деби тÏрлері жарєырай тÏседі. Б.Майлин шеберлігі прозалыє тÏрлерде жарєырай к£рінеді.

¢деби тÏрді¦ шы¬арма мазмµнына єарап, єандай да бір тÏр белгілі бір мазмµн¬а ¬ана т¡н деуге болмайды. Бірдей жанрлар мен тÏрлерді жазушы £зіні¦ маєсатына орай идеялыє маєсаттарды шешу Ïшін єолдана береді. Мысалы, М.Жµмабаевты¦ «Батыр Баян», С.Сейфуллинні¦ «К£кшетау» поэмаларында¬ы Абылай хан бейнесі.

¢дебиет те £зімізге белгілі Ïш текке б£лініп, уаєыт £те келе сол тектерден алуан Ïлгідегі тÏрлер мен жанрлар даралана бастайды. ¢рине, барлыє халыєтарда к£ркем шы¬армашылыє біры¦¬ай ретпен, бірдей жÏйемен дамымайтыны тÏсінікті. Јо¬амдыє єатынастарды¦ н¡тижесінде ¡р халыє µлттыє к£ркемдік дамуын айєында¬аны аныє.

Жекелеген µлт ¡дебиетінде, мысалы, єазає ¡дебиеті тарихында¬ы жыраулыє поэзия, шешендік £нер, ХХ ¬асыр басында¬ы а¬артушылыє ж¡не а¬артушылыє-демократтыє ба¬ыт, т.с.с.

¢дебиетті жіктеу д¡стÏрі Аристотельді¦ «Поэзия £нері туралы» трактатынан басталып, ¡деби тектерді єалыпты поэтика деп єарастыр¬ан француз классицизмінде, сондай-ає Гїтеден Гегельге дейін єамтитын неміс классикалыє эстетикасында жал¬асын тапты.

Е¦ ал¬аш рет ежелгі грек философы Аристотельді¦ «Поэзия £нері жайында» атты трактатында (б.д.д. IV¬)

белгіленген ¡деби тектер дамуды¦ µзає жолына £тіп, сан єырлы ¬ылыми ж¡не философиялыє тµр¬ыдан єарастырылды. Ал, неміс философы Г.Гегель е¦бектерінде Їш тек идеясы философиялыє-логикалыє жа¬ынан негізделеді. Гегель пікірі бойынша, эпос шы¬армашылыєты¦ объективті бастауына с¡йкес келеді, лирика субъективтілікке драма £з бойына объективтік пен субъективтілікті бірдей то¬ыстырады. Басєаша айтєанда, эпикалыє туындыларда оєи¬а, лирикада ¡сер, драмада ¡рекет басым болады.

Кейінгі д¡уірдегі ¡дебиеттанушылар бµл м¡селеге шы¬армашылыє тµр¬ыдан келеді. Мысалы, В.Г.Белинский XIX ¬асырда¬ы Ресей ¡дебиетіндегі тЇрлі ¡деби тектерді¦ £зара сабаєтасты¬ын за¦ды тЇрдегі даму Їрдісін к£ре білді.

ТЇйіндей келгенде, жазушы бейнелеген £мір суреттерінде дЇние мен адам єарым-єатынасын белгілейтін шы¬арма єµруды¦ т¡сілдері ¡деби тектер болып табылады. С¡л басєаша айтєанда, ¡деби тектерді ¡деби шы¬армашылыєты¦ жанаєы типі деуге де болады.

¢деби тЇрлер

¢деби тЇрлерді ал¬аш рет Аристотель теориялыє тµр¬ыдан єалыптастырды. Одан кейінгі д¡уірлердегі к£зєарастарды Г.Лессининг, Н.Буало, Г.Гегель, Ф.Шиллер, В.Г.Белинский пікірлерінен к£руге болады. Шынды¬ында, теориялыє тµр¬ыдан ¡деби тЇр мен жанр µ¬ымдары бір-бірімен алмасып та кетеді. Д¡лел ретінде бір ¬ана «драма» с£зіні¦ тек, тЇр, жанр ретінде єатар єолданыла беретінін келтіруге болады. Мысалы, «драма-оєи¬а, іс-¡рекеті диалог арєылы бейнелеу» десек, тек м¡нінде; О.Б£кейді¦ «јµлыным мені¦» драмасы десек, тЇр м¡нінде ;

тарихи драма десек, жанр м¡нінде єабылдау єажеттігі аныє.

Тµжыра айтєанда, ¡рбір ¡деби текті¦ £зіне т¡н ¡деби тЇрлері бар. Мысалы, эпостыє негізгі тЇрлеріне-эпопея, роман, повесть, ¡¦гіме, поэма, лирика¬а-лирикалыє £ле¦, лирикалыє поэма, жыр драма¬а-трагедия, драма, комедия жатады.

Шы¬арма тЇрі аныєтауда кейбір жа¬дайларда к£лемні¦ де ма¦ызды роль атєаратыны рас. Бірає шы¬арманы¦ тЇрін аныєтаймын деп арамтер болуды¦ єажеті жоє. Сондыєтан ¡деби тЇрлерді¦ б¡ріне болмаса да, кейбіреуіне назар аударып к£релік.

Эпопея. Эпосты¦ негізгі тЇрлеріні¦ бірі-эпопея тарихи тамыры ¡ріден басталады.

ёлыстар мен халыєтарды¦ е¦ ал¬аш єалыптаса баста¬ан к£не д¡уірінде бірєатар елдерде сол халыєты¦ тарихынан алын¬ан оєи¬алар жайында баяндайтын єаһармандыє жырлар жасалады бастады.

¼aЅарманды° жырларды¦ £зегіне жалпыхалы°ты° ма¦ыз¬а ие о°и¬алар алынады. Ежелгі Грецияда «Илиада», «Одессия» тЎрізді µлы эпопеялар жасалды. Эпопея £зегі – барша халы° £мірі Їшін аса ма¦ызды Ўсіресе, Їнді хал°ыны¦ «Махабхарата», «Рамаяна» эпостарын атап £ту дµрыс.

Классикалы° эпопея Їзіндісін жал¬астыру¬а µмтылыс кейінгі дЎуірлерде де кездесті . Мысалы, б.д.д. Вергилийді¦ «Энеида», португалия а°ыны Камоэиті¦ «Лузиада» (XVI ¬), итальян а°ыны Торквато Тассоны¦ «Азамат бол¬ан Иерусалим» (XVI ¬), неміс а°ыны Клопштокты¦ «Мессиядасы» (XVIII ¬), т.б. атау¬а болады.

Эпопеяны¦ жекелеген белгілері °андайда да бір халы° £мірінен аса ма¦ызды орын алатын о°и¬аны белгілейтін жЎне сол о°и¬а¬а халы° £мірінен аса ма¦ызды µлы жазушыларды¦ шы¬армаларында жиі орын алып отырады. Бµ¬ан дЎлел ретінде Л.Толстойды¦ «Со¬ыс жЎне бейбітшілік» М.ўуезовты¦ «Абай жолы», т.с.с.шы¬армаларды атай аламыз.

Роман. Ал¬ашында орта ¬асырларда роман тілдерінде жазыл¬ан шы¬армаларды¦ барлы¬ы да «роман» деп атал¬ан. Француз жЎне неміс тілдеріндегі «роман» с£зіні¦ тЇр атауына µласуы Ўдеби даму¬а байланысты. ¼азаргі та¦да роман деп Їлкен к£лемдегі жЎне прозалы° Їлгіде жазыл¬ан эпикалы° туындыны айтамыз. БЇгінгі Ўдебиетке повесть, Ў¦гімелермен °атар роман да ма¦ызды орын иелейді. Романда негізгі роль ат°аратын жа¬дай о°и¬аны жЇйе-жЇйесімен суреттеу болып табылады.

Романны¦ шын мЎнінде £ркендеуі XIX ¬асырды¦ еншісінде. Осы кезе¦нен бастап романны¦ тЇрлі жанрлары я¬ни Ўлеуметтік, саяси, тарихи, философиялы°, психологиялы°, тµрмысты°, фантастикалы°, детектив, т.с.с. романдар ке¦інен °анат жая бастады. XIX ¬асырда роман Ўдебиетіні¦ £зге жанрларын жетістіктерін £з бойына дарыта, кемелдене тЇсті. ўсіресе, психологиялы° роман бµрын со¦ды болма¬ан жетістіктерге жетті. Роман-эпопея туды. ¼азіргі та¦да да роман £зіні¦ тарихи ма¦ызын жойма¬ан Ўдеби тЇрлерді¦ бірі екені белгілі.

Повесть. «Повесть дегеніміз ша¬ын к£лемді роман» деген Белинскийді¦ пікірі бар. Повесте роман сия°ты °аЅарманны¦ сипаты, °орша¬ан орта, адам мен °о¬ам арасында¬ы °арым-°атынас ке¦інен суреттеледі. Дегенмен роман мен повесть арасында айырмашылы° бар.

Роман¬а °ара¬анда, повесте °амтылатын материал ша¬ын болып келеді. Алайда, мейлінше ай°ын суреттеледі. Сонымен бірге, повесте автордыЈ ¤зі бейнелеп отыр¬ан °µбылыстар¬а, адамдар бейнесіне деген к¤з°арасы ана¬µрлым кЇшті сезіледі.

Повесте, ЎЈгімедегі сия°ты, ауызша баяндау¬а тЎн белгілердіЈ де са°талатыны бар. ¤зге де прозалы° жанрлар сия°ты, повестіЈ де к¤неден келе жат°ан шы¬у тегі бар. МЎселен, повесть жеке адам та¬дырына жЎне барша сипаттарды ертегі мен аЈыздардан алмас°ан. ¼орытындылап айт°анда, повесть-ауызша ЎЈгімелеу мен жазбаша баяндау дЎстЇрлерін ¤з бойына то¬ыстыр¬ан Ўдеби тЇр болып саналады.

ЎЈгіме жЎне новелла. «ЎЈгіме» термин ретінде Ўдебиеттануда Ўдеби тЇр мен Ўдеби жанр ретінде екі ма¬ынада °олданылады. ЎЈгімені осы екі ма¬ынада °арастырып к¤релік. Біріншіден, ЎЈгіме - біртµтас к¤ркем о°и¬аны баяндай бейнелеуге арнал¬ан, мЎтін к¤лемі ша¬ын Ўдеби тЇр. ЖазушыныЈ ЎЈгіме жазу барысында пара° санына емес, тЎсіліне байланысты. Мысалы, повесть кеЈ ау°ымда, ЎЈгімеде мейлінше ша¬ын к¤лемде к¤ріністабады.

Ўдеби тЇр ретінде ЎЈгіменіЈ тарихи °алыптас°ан екі жанры бар: біріншісі-ЎЈгіме (жанр ма¬ынасында), екіншісі-новелла.

ЎЈгіме мен новелла жанрларыныЈ ішкі °µрылысында бір-біріне кере¬ар сипаттар бар. Бµл кере¬ар ерекшеліктерге ден °ойса°.

Новеллада¬ы ¤ткір тартыс драматизм толы сюжет тЎн болып келеді де к¤бінесе о°ыс шешіммен ая°талып

отырады. Бµ¬ан мысал ретінде ДЖ.Боккаччо, Ф.Саккейти, П.Мериме туындыларын атау¬а боллады.

¼алай бол¬анда да Ўдеби тЇр ретінде новелла драматизмге тЎн болса, Ў¦гімеге к£бінесе лиризмге жа°ын болып келеді. Сонды°тан новелла мен Ў¦гіме жанры £зара те¦ дЎрежеде бірін-бірі толы°тырып отыратын бір Ўдеби тЇрді¦ екі жанры болып табылады.

Поэма. Лирика мен эпос-Ўдеби тек болса, поэма-Ўдеби тЇр. ТЇр тектен £рбиді. Ал поэма Ўдеби тЇр ретінде эпос°а тЎн. Себебі-поэма (грек тілінде poiema, тЇбірі poieo-жасаймын, туындатамын)-£ле¦ с£збен жазыл¬ан Ў¦гімелеу сипаты басым к£лемді туынды. Эпикалы° сюжетпен °атар лирикалы° сюжетке °µрылатын поэмаларда кездеседі. Бµл орайда оны¦ романмен белгілі бір дЎрежеде µ°састы¬ы бар. Айырмашылы° - к£бінесе романны¦ проза тілінде, поэманы¦ поэзия тілінде жазылуында.

Поэмада к£терілген проблемалар, та°ырып пен идея, сюжетпен пен композиция, °аЅармандар жЇйесі, т.с.с барлы¬ы да эпикалы° ке¦ тыныс°а негізделеді. Сондай-а° °ара с£збен жазыл¬ан поэмалар бар екенін де ескерген ж£н. Мысалы, -.МЇсіреповті¦ «Кездеспей кеткен бір бейне» поэмасы.

ўрине, эпос°а тЎн Ўдеби тЇрлер жо¬арыда с£з бол¬ан эпопея, роман, повесть, Ў¦гімелермен ¬ана шектелмейді. Сонымен °оса оларды¦ °атарына очерк, мысал, а¦ыз, ертегі, мифтер енеді. Лирикалы° тЇрлерге трагедия, комедия, драма жатады. Бµл тЇрлер жайында белгілі ма¬лµмат берілгендіктен, сол е¦бектерді о°у¬а ке¦ес береміз.

ўдеби жанрлар

ўдебиеттану ¬ылымында к£ркем шы¬армалар¬а тЎн °олданылатын «жанр» деген µ¬ым бар. МЎселен, адамдарды¦ жазу мЎдениеті тµра°ты жанрлы° формалар ар°ылы к£рінеді. Бізді¦ жаз¬андарымызды¦ бЎрі: кЇнделік, хат, о°ушы шы¬армасы, баяндама, °абыр¬а газетіндегі хабар т.с.с-белгілі бір за¦дылы°тар мен талаптар¬а сай на°ты жанрлар. Себебі °андай да бір мЎтінді жанрдан тыс жазу мЇмкін емес. Мысалы, Ўлдебір ойы¦ызды а° °а¬аз¬а тЇсірді¦із делік. ДЎл сол сЎтте Ўдеби тµр¬ыдан на°ты бір ма°сат °оймауы¦ызда мЇмкін. Біра°, сол Їзінді сізді¦ ыр°ы¦ыздан тыс °андай да бір жанрды¦ Їлгісі болып шы¬ары с£зсіз.

«Жанр» с£зі француз тілінен аудар¬анда «тек» деген ма¬ынаны береді. ¼азіргі кЇнде тек бµрын¬ы кезе¦дерде жанр деп ата¬ан. Бµдан біз бай°аймыз «жанр» µ¬ымыны¦ «тЇр» µ¬ымымен біршама мЎндес екендігін бай°алады.

Жанрларды¦ £зара µштасу Їрдісі Ўдебиетті¦ жа¦ару кезе¦інде ерекше бай°алады. МЎселен, XIX ¬асырда орыс реализміні¦ °алыптасып, гЇлдену тµсында А.С.Пушкин °алыптан тыс жа¦а жанр Їлгісін-£ле¦мен жазыл¬ан романды (Евгеней Онегин) жасады.

«Жанр» термині кейде Ўдеби тЇр терминімен бірдей °олданылып «тЇр» ретінде шы¬армаларды¦ е¦ ірі топтары аталады; біра° керісінше °олдану да кездеседі. Мысалы, роман-жанр, тарихи роман-тЇр.

Стиль

Суреткер шы¬армашылы¬ында орта°ты° жЎне даралы° туралы мЎселелер стиль жЎне к£ркемдік Ўдіс аталатын Ўдеби-теориялы° µ¬ымдар¬а негізделеді.

Этимологиялы° жа¬ынан алса°, латын тілінде «жазу¬а арнал¬ан Їшкір тая°ша» деген ма¬ына беретін «stilus»

с£зінен £рбитін «Стиль» деген Ї¬ым Ўдебиеттануда да, тіл білімінде де кездеседі. ўдебиеттануда стиль-жазу машы¬ы, жазушыны¦, жеке шы¬арманы¦, Ўдеби ба¬ытты¦ образдар жЇйесіні¦ тµра°ты жиынты¬ы.

«Стиль» µ¬ымы тЇрлі де¦гейде, белгілі бір дЎуірдегі Ўдебиет дамуыны¦ ерекшеліктерінен бастап, ЎртЇрлі Ўдеби ба¬ыттар мен Ўдістерді¦ (классицизм, романтизм т.с.с) ерекшеліктері ар°ылы °олданыла береді.

ўдебиеттану е¦бектерінде к£пшілік °аламгерлерге орта° стильден г£рі, жеке °аламгерді¦ £зіндік стилін °арастыру жиі кездеседі.

Олай болса, жазушы стилі немесе жеке шы¬арма стилі дегенде нені тЇсіну керек?

Бµл сµра°°а мЇмкіндігі барынша дµрыс жауап болып табылатын аны°тама мынадай: стиль-Ўдеби шы¬арманы¦ мазмµнын °µрайтын £зіндік даралы° белгі.

К£ркемдік Ўдіс жЎне Ўдеби тЎсіл. Жазушы стилі £зіндік даралы°°а негізделетіні белгілі, ал стилді¦ £зі °аламгер µстан¬ан к£ркемдік Ўдіспен ты¬ыз байланысты.

К£ркемдік Ўдіс (грек тілінде methodos-зерттеу жолы) - суреткерді¦ а°и°ат дЇниені °айта жасау.

К£ркемдік Ўдіс-Ўдебиеттану ¬ылымында¬ы ма¦ызды µ¬ымдарды¦ бірі. Ол к£птеген жазушылар шы¬армашылы¬ында °айталана отырып, £нердегі £мірді бейнелі суреттеуді¦ ерекшеліктерін ай°ындап, сол ар°ылы Ўдеби а¬ым туындатады. Мысалы, реализм романтизм, символизм т.с.с.

«ўдіс» туралы с£з °оз¬а¬анда, бізді¦ ойымыз¬а бірінші кезекте к£пшілікке етене болып кеткен реализм, романтизм Ўдістері, оларды¦ ішіндегі тЇрлі а¬ымдар оралады.

Негізінде, стиль мен Ўдіс-екі тЇрлі µ¬ым. Стильді ºарастыру к£ркемдік ºµралдар жЇйесін £зара байланысты за¦дылыºтар аясында зерттеу болып табылады. К£ркемдік Ўдісті зерттеу-ºаламгер шы¬армашылы¬ында¬ы £мірді¦ идеялыº-к£ркемдік негіздерін зерттеу. ўдіс жазушыны¦ стилін айºындайды. Наºтылай тЇсер болсаº, Ўдіс-стильді ту¬ызатын факторларды¦ бірі, я¬ни Ўдіс стильдік жЇйені аныºтайды, алайда стильмен те¦ тµра алмайды.

Романтизм. Романтизм-Еуропаны¦ к£птеген елдеріні¦ £нері мен Ўдебиетінде, сондай-аº, Америка Ўдебиетінде XVIII ¬асырды¦ со¦ы мен XIX ¬асырды¦ бірінші жартысында аса ірі ба¬ыттарды¦ бірі ретінде пайда бол¬ан.

«Жа¦адан пайда бола баста¬ан ба¬ытºа «романтизм»» с£зі классицизмге ºарама-ºарсы жа¦а Ўдеби ба¬ытты белгілеген термин болып енді.

Романтизмдегі ба¬ыттарды¦ алуан сипатта дамы¬анды¬ын айºынықраº тану Їшін оларды¦ £зектілеріне £ткен орынды. Біріншіден, тарихи шындыººа ба¬ынбайтын, ºµпия жа¬дайлар¬а толы. Еуропаны¦ ойшылдары жа¦а ºарама-ºайшылыºтар мен бітіспес тартыстарды, рухани жµта¦дыº соны¦ салдарынан ту¬ан сенімсіздік пессимизмге µласты. Бµл Їмітсіздік, торы¬ушылыº «Ўлемдік ºасіретке» ауысты. Бµ¬ан дЎлел ретінде Ф.Шатобриан, А.Мюссе, Дж.Байрон, А.Ламартин ºаЅармандарына жЎне Г.Гейне, т.б. лирикаларына тЎн «дЎуір дертін» айту¬а болады.

Екіншіден, жедел дамып, жа¦арып жатºан дЇние шексіз мЇмкіндігін тЇйсіну де романтизмге тЎн сипат. Бµл тµр¬ыда Англияда¬ы «К£л мектебі» аºындары, Шатобриан, В.А.Жуковский сияºты кейбір романтиктер шы¬армашылы¬ында £мірдегі ой¬а сыйымсыз кЇштерді¦

Їстемдігі бой к£рсетсе, Байрон, Шелли, Ш.Петефи, А.Мицкевич, М.Ю.Лермонтов, т.б. романтиктер шы¬армашылы¬ында £мірде Їстемдік °µр¬ан зµлымды°°а наразылы° пен кЇрес рухы аны° бай°алады.

Романтизм Ўдебиетке £з °аЅарманын, на°тылай айт°анда, °аламгерді¦ £зін °орша¬ан дЇниеге к£з°арасын танытатын к£ркем бейнені Ўкелді.

XIX ¬асырды¦ 40-жылдарынан бастап Европаны¦ басты елдерінде £зіні¦ тµ¬ырлы орнын сыншыл реализмге бере баста¬анымен, романтизм негізгі к£ркемдік Ўдіс ретінде Ўдебиет т£рінен бірден ы¬ысып кеткен жо°. Тіпті сыншыл реализм ны¬ай¬ан тµсты¦ £зінде романтизм белсенділік позициясын берген жо°. Мысалы, М.Ю.Лермонтовты¦ романтикалы° поэмалары £з тµсында¬ы £зге реалистік шы¬армаларымен °атар жазыл¬аны мЎлім.

Романтизм та¬дыры мµнымен де тЎмЎмдал¬ан жо°. Ара¬а жылдар салып, мЇлде жа¦а тарихи жа¬дайларда жазушылар к£ркемдік бейнелеуді¦ романтикалы° тЎсілдеріне жиі оралып отырды. ДЎлел ретінде «Кейуана Изергильдегі» Данконы¦, «Сµ¦°ар туралы жыр.» мен «Дауылпаз туралы жыр» айту орынды .

¼азіргі кезе¦де романтизм тµтастай к£ркемдік ба¬ытты °µрай алмайды. Тек °ана жекелеген жазушылар шы¬армашылы¬ынан романтизм сипаттары кездеседі.

Реализм. ¤нер мен Ўдебиет дамуына °атысты уа°ыт жа¬ынан ал¬анда, романтизмнен кейін пайда бол¬ан к£ркемдік Ўдіс – реализм. ўдіс атауыны¦ £зі кейінгі латын тілінде «затты¦, шынайы» деген ма¬ына беретін «reolis» с£зінен алын¬ан.

ўлем Ўдебиетінде ке¦інен тара¬ан реализм тарихы алуан Їлгідегі к£ркемдік ізденістерге аса бай. Суреткер

£мір шынды¬ын шынай шынды° тµр¬ыдан бейнелеуде Ўдеби даму тµр¬ысынан тЇрлі кезе¦дерге £згеріп отырды. Мысалы: француз классицизміні¦ теоретигі Н.Буало «таби¬ат°а еліктеуге» Їндеді. Ал на° осы классицизмге °арсы ба¬ытта¬ы романтизм £кілі В.Гюго «таби¬атпен жЎне £зіні¦ шабытымен ке¦есуді» µсынады.

Ке¦ ма¬ынада ал¬анда, реализм категориясы на°ты Ўдеби туындыны¦ а°и°ат £мірге °атынасын аны°тау¬а ба¬ытталады.

Романтизм дЎстЇрінен арылып реализмні¦ £зіндік ба¬дарын ай°ында¬ан кезе¦і XIX ¬асырды¦ орта тµсына °арай басталды. Ресейде 20-30 жылдары А.С.Пушкинні¦ «Евгений Онегин», «Борис Годунов», «Капитан °ызы», А.С.Грибоедовты¦ «А°ылдан азабынан» бастау алып, И.А.Гонсаров, И.С.Тургенв, И.А.Некрасов, А.Н.Достевский,т.б. шы¬армашылы°тарымен, батыста Г.Фюбер, У.Теккерей есімдерімен байланысты °анат жайды.

Сол д¡уірдегі шы¬армаларда ¡леуметтік-сыншылды° сипатты¦ басым к£рінуіне байланысты XIX ¬асыр реализімін «сыншыл реализм» деп атау °алыптас°ан.

Реализмге °атысты к¯рделі м¡селелерді¦ бірі-£мірлік шынды° пен к£ркемдік шынды°ты¦ ара°атысы. ¤мірлік шынды°ты¦ ма¦ызы сол шынды°ты бейнелеудегі басты ма°сатты¦ орындалуы д¡режесімен ай°ындалады.

Реалистік £нерге а°и°атты даму ¯стінде °арастыру, £мірде ¡леуметтік °атынастарда пайда бол¬ан жа¦а °µбылыстарды¦ сыр-сипатын дµрыс тани білу керек. Бµл ерекшелік, ¡сіресе, XX ¬асыр ¡дебиетінде ерекше к£рінеді.

¢деби а¬ым-ба¬ыттар.

¢дебиеттану ¬ылымында к£ркемдік ¡діс µ¬ымымен етене ба¬ыт, а¬ым, стиль, ¡деби мектеп, ¡деби топ деген т¯сініктер де бар.

¢деби ба¬ыт пен а¬ым-к£птеген жазушыларды¦, топтар мен мектептерді¦ шы¬армашылы¬ына т¡н ж¡не маºсаттарды¦, таºырыптарды¦, жанрлар мен стильдерді¦ жиынты¬ы.

¼ысºа ºайырар болсаº, ба¬ыт к£ркемдік мазмµнны¦ м¡нін белгілейді. Ал бір ба¬ытта бірнеше а¬ым, мектепті¦ болуы µшыраса береді. Демек, а¬ымдар ба¬ытты¦ алуан т¯рлері болып табылады.

Классицизм. «Классицизм» атауыны¦ т¯п негізі латын тілінде «¯лгілі» деген ма¬ына білдіретін «classikus» с£зінен бастау алады. Ал классицизм дегенімізді¦ £зі - Европа £нері мен ¡дебиеті тарихында XVII ¬асырдан басталып, XIX ¬асырды¦ бас кезіне дейін µласºан ба¬ыт.

Классицизм поэтикасыны¦ ілкі нышандары кейінгі ºайта £рлеу д¡уірінде италия жерінде к£рінгенімен, тµтас к£ркемдік ж¯йе ретінде XVII ¬асырда Францияда ºалыптасты. Француз классицизміні¦ поэтикасы Н.Буалоны¦ «Поэтикалыº £нер» аталатын е¦бегінде ¬ана жан-жаºты ж¯йеленді.

Сонымен, классицизмге т¡н сипат-асºаº азаматтыº тематика, шы¬армашылыº наºты ºа¬идалар мен ережелерді ºата¦ саºтау болып табылады.

Орыс классицизмі XVIII ¬асырды¦ екінші ширегінде А.О.Кантемир, В.К.Тридиаковский, М.В.Ламоносов шы¬армалары арºылы д¯ниеге келіп, ¬асырды¦ екінші жартысында А.П.Сумароков, О.И.Фонвизин, М.М.Херасков, В.А.Озеров, Г.Р.Державин шы¬армашылыºтарында дамып жетілді. Оларды¦ шы¬армашылыºтары ода мен эпопеядан

бастап, мысал мен комедия¬а дейін барлы° ма¦ызды жылдарды °амтыды.

Классицизм - Еуропаны¦ к£ркемдік ¡лемінде µза° £мір с¯ре білген а¬ым. ¢дебиетте XVII- XVIII ¬асырларда ке¦ ау°ымда £рістеп, с¡улет £нерінде XIX ¬асыр¬а дейін саєталды. Дегенмен, XVIII ¬асырды¦ со¦ы мен XIX ¬асырды¦ басында классицизмні¦ шынды° £мірмен байланысы алша°тай т¯сті де, к£шбастаушылы° м¡нінен айырыла бастады. Осы тµста классицизм, ¡сіресе романтиктер тарапынан £ткір сын¬а µшырады. Классицизм орнына еуропа £неріндегі ¯стем стиль болып романтизм орны°ты.

Сентиминтализм. Романтизм мен реализмнен бµрын классицизмді алмастыр¬ан а¬ым сентиментализм болды.

Сентиментализм-XVIII ¬асырды¦ екінші жартысында еуропа ¡дебиеті мен £неріндегі а¬ым. А¬ым атауыны¦ негізі французды¦ sentimentaliste, а¬ылшыны¦ sentimental-сезімтал, sentiment- сезім деген с£здерінен £рбиді.

Бµл а¬ым европалы° °о¬амда а¬артушылы° рационализмні¦ °µлдырауына байланысты туып, ¡сіресе, Англияда айры°ша ма¦ызды сипаттарымен танылды. Рационализм – «болмысты¦ негізі - а°ыл-ой» деп т¯сіндіретін ба¬ыт. Сентиментализм адамды° °асиетті¦ басты шарты- а°ыл-ой емес, сезім деп м¡лімдеді.

Ресейдегі сентиментализмні¦ танымал £кілдері М.И.Мураьев, Н.М.Карамзин, И.И.Дмитриев, И.А.Львов, жас В.А.Жуковский болды. Сентиментализм поэтикасына т¡н сипаттар А.И. Радищев шы¬армашылы¬ында да бай°алады. Дворянды° сипаты басым орыс сентиментализмінде белгілі бір д¡режеде а°ылг£йлік сарын орын алды. М¡селен, Н.М.Карамзинні¦ «Орыс саяхатшысыны¦ хаттарында»

дидактикалы° ма°сат ерекше бай°алады. Орыс сентименталистері, ¡деби тілді жетілдіре отырып, ауызекі с£йлеу нормаларын да °алыс °алдырмастан, пайдаланып отырды.

¤зін д¯ниеге келтірген дидактикалы° міндеттермен арада¬ы ¯йлесімсіздікті¦ µл¬аюы XVIII ¬асырды¦ 80-90 жылдары сентиментализмді ¡деби ба¬ыт ретінде то°ырау¬а алып келді.

Тарау бойынша студент ме¦геруге тиісті м¡селелер:

1. ¢деби даму туралы т¯сінік
2. ¢деби процесс туралы т¯сінік
3. ¢деби процестегі µлтты°-м¡дени д¡ст¯р
4. ¢деби процестегі бас°а µлт м¡дениетіні¦ ¡сері
5. ¢деби тектер туралы т¯сінік
6. Эпикалы° тек
7. Лирикалы° тек
8. Драмалы° тек
9. ¢деби т¯рлер мен жанрлар
10. Стиль туралы жалпы т¯сінік
11. ¢деби стиль ж¡не °аламгер стилі
12. Стиль ж¡не к£ркемдік ¡діс
13. Реалистік ¡діс
14. Романтикалы° ¡діс
15. Романтизмні¦ пайда болу себептері
16. Реализм
17. ¢деби а¬ым туралы т¯сінік
18. ¢деби ба¬ыт туралы т¯сінік
19. Классицизм ж¡не оны¦ негізгі £кілдері
20. Классицизмні¦ негізгі µстанымдары
21. Сентиментализмні¦ пайда болуы

Тест сµра°тары

1. ¼аламгер бейнелеген £мір суреттерінде д¯ние мен адам ара-°атынасын белгілейтін шы¬арма °µруды¦ негізгі т¡сілдері немесе ¡деби к£ркем шы¬армашылы°ты¦ жина°ты типі ретінде нені айтамыз?

А. ¢деби жанр

В. ¢деби а¬ым

С. ¢деби т¯р

Д. ¢деби ба¬ыт

Е. ¢деби тек

2. Поэзиялы° ж¡не прозалы° туындылардa¬ы к£ркем с£з °олданысында¬ы сырт°ы ерекшелікті танытатын негізгі белгіні ата¦ыз.

А. Та°ырып

В. Идея

С. Ыр¬а°

Д. Сюжет

Е. Мазмµн

3. ¢р жазушыны¦ к£ркем тіл ерекшелігін ай°ын бай°алатын сипатты к£рсеті¦із.

А. Идея тµтасты¬ы

В. Стиль даралы¬ы

С. Типтендіру

Д. Даралау

Е. Образдылы°

4. ¢деби туындыны¦ а°и°ат £мірге °атысын ены°тау¬а ба¬ытталан ¡дебиеттану¬а т¡н категорияны к£рсеті¦із.

А. Сентиментализм

В. Символизм

С. Реализм

Д. Параллелизм

E. Формализм

5. Этимологиялы° жа¬ынан латын тілінде «¯лгілі» деген ма¬ына білдіретін с£збен байланыста¬ы ¡деби ба¬ытты белгіле¦із.

A. Классицизм

B. Реализм

C. Сентиментализм

Д. Романтизм

E. Формализм

6. Тарихи-¡деби талдауды¦, я¬ни ¡дебиет тарихыны¦ аса ма¦ызды нысанын ата¦ыз.

A. ¢деби шы¬арма

B. ¼аламгер

C. ¢деби процесс

Д. Идея

E. Та°ырып

7. Біртµтас о°и¬аны баяндай бейнелеуге арнал¬ан, м¡тін к£лемі ша¬ын эпикалы° ¡деби т¯рді к£рсеті¦із.

A. Трагедия

B. ¤ле¦

C. Сюжет

Д. Повесть

E. ¢¦гіме

8. К£ркем шы¬арманы¦ тарихи °алыптасып, даму ¯стінде болатын типін к£рсеті¦із.

A. ¢деби ¯рдіс

B. ¢деби ба¬ыт

C. ¢деби а¬ым

Д. ¢деби жанр

E. ¢деби шы¬арма

9. Романтизмні¦ ¡дебиетке ¡келген °а½арманын к£рсеті¦із.

A. Уайымшыл к£ркем бейне

B. Жо¬ар¬ы топ £кілі

C. Антикалы° ¡дебиет °а½армандары

Д. А¦ызды° сипаты басым к£ркем бейне

E. ¼аламгерді¦ аз к£з°арасын танытатын к£ркем бейне

10. Классицизм эстетикасыны¦ °а¬идалары бойынша трагедия, эпопея, ода °андай жанрлар болып табылады?

A. Шыншыл жанрлар

B. Т£менгі жанрлар

C. Орта жанрлар

Д. Жо¬ар¬ы жанрлар

E. Тарихи жанрлар

11. Уа°ыт жа¬ынан ал¬анда романтизмнен кейін пайда бол¬ан к£ркемдік ¡діс °алай аталады?

A. Реализм

B. Классицизм

C. Символизм

Д. Сентиментализм

E. Фурутизм

12. Реализм ¡деби ба¬ыт ретінде °ай кезе¦де пайда болды?

A. X ¬асыр

B. XX ¬асыр

C. XIII ¬асыр

Д. IX ¬асыр

E. XIX ¬асыр

13. Тіл мен £ле¦ с£з ж¯йесіне реформа жасап, классицизм поэзиясы мен поэтикасыны¦ бастаушысына айнал¬ан француз а°ынын ата¦ыз.

A. Антуан Мейе

B. Пьер Корнель

C. Франциуа де Малерб

Д. Никало Буало

E. Виктор Гютоь

14. Сентиментализм а¬ымына атау бол¬ан «Сентиментальды саяхат» атты °олжазба романыны¦ авторы кім?

A. Лорени Стерн

B. Франческо Петрарка

C. Генрих Гейне

Д. Людвиг Тик

E. Загмуни Фрейд

15. Классицизм эстетикасыны¦ °а¬идалары бойынша комедия, сатира, мысал °андай жанрлар болып саналады?

A. Орта жанрлар

B. Сыншыл жанрлар

C. Жо¬ар¬ы жанрлар

Д. Бейтарап жанрлар

E. Т£менгі жанрлар

16. Эпикалы° текке т¡н ¡деби т¯рлерді к£рсеті¦із?

A. Драма, комедия, ода

B. Повесть, эпопея, поэма

C. ¡¦гіме, роман, сонет

Д. эпопея, поэма, трагедия

E. баллада, поэма, комедия

17. ¤ле¦ с£збен жазыл¬ан сюжеттік желісінде ¡¦гімелеу сипаты басым к£лемді ¡деби т¯рді белгіле¦із.

A. Поэма

B. Повесть

C. Сонет

Д. -азал

Е. Б¡йіт

18. ¢деби туындыда¬ы к£ркем с£зді¦ орналасу т¡ртібіні¦ типтерін белгіле¦із.

А. Лирика ж¡не драма

В. Поэзия ж¡не проза

С. Эпос ж¡не лирика

Д. Эпос ж¡не драма

Е. Жыр ж¡не поэма

19. Тарихи романдар, фантастикалы° повестер лиро-эпикалы° поэмаларды¦ тууы, лириканы¦ айры°ша £ркендеуі °ай д¡уірге т¡н сипат?

А. Реализм д¡уірі

В. Антикалы° д¡уір

С. Романтизм д¡уірі

Д. Классицизм д¡уірі

Е. Сентиментализм д¡уірі

20. ¢деби ба¬ытты¦ алуан т¯рлері °алай аталады.

А. ¢деби ¡дістер

В. ¢деби мектептер

С. ¢деби т¡сілдер

Д. ¢деби ба¬ыттар

Е. ¢деби а¬ымдар

21. «Поэтикалы° £нер» атты трактатты¦ авторы кім?

А. Жан Жак Руссо

В. Георгий

С. Аристотель

Д. Никало Буало

Е. Альфред де Мюске

22. Т¯рлі халы°тар мен айма°тар ¡дебиеттері арасында¬ы орта°ты°ты¦ бастау к£зі °андай м¡селеге байланысты ай°ында-лады?

А. ¢дебиет тарихы

В. ¢деби типтер

С. Идея саба°тасты¬ы

Д. Типологиялы° µ°састы°

Е. Бейнелеу °µралдары

23. Болмысты белгілі бір ау°ымда, уа°ыт пен ке¦істік аясында ж¡не о°и¬алар ше¦берінде °амтитын ¡деби текті ата¦ыз.

А. Лирика

В. Эпос

С. Эпопея

Д. Сатира

Е. Драма

24. Шы¬арманы¦ тµтасты¬ына негіз болып тµратын к£ркемдік пішіндерді¦ °µрылымды° µстанымын ата¦ыз.

А. Стиль

В. Композиция

С. Образ

Д. Архитектоника

Е. Идея

25. Ас°а° азаматты¦ тематика, шы¬армашылы° на°ты °а¬идалар мен ережелерді °ата¦ са°тауды £мірді идеал бейнелер ар°ылы суреттеуді басты ма°сат еткен ¡деюи ба¬ыт °айсы?

А. Сентиментализм

В. ¼айта £рлеу реализмі

С. Романтизм

Д. А¬артушы реализм

E. Классицизм

II-вариант

1. ўдебиетті¦ Ўлемдік, аймаºтыº, µлыттыº к£лемдегі белгілі бір кезе¦ін, сондай-аº тµтасты¦ тарихын ºамтитын, туу, ºалыптасу жЎне дамуынан тµратын тарихи ºо¬алыста¬ы а¬ымы ºандай µ¬ымды білдіреді?

A.Ўдебиет тарихы

B.Ўдеби Їрдіс

C.идея сабаºтасты¬ы

Д.к£ркемдік бейнелеу

E.образды ойлау

2. Объектіге немесе субъектіге ºатысты танымдыº ба¬ыты мен £зіні¦ с£здік ºолданыс сипаттарыны¦ типтері бойынша µºсас келетін Ўдеби туындылар ºатары немесе к£ркемдік бейнелеу актісіні¦ £зі Ўдебиетке тЎн категория тµр¬ысынан ºалай аталады?

A.Ўдеби тек

B.Ўдеби а¬ым

C.Ўдеби жанр

Д.Ўдеби ба¬ыт

E.Ўдеби тЇр

3. ¼аламгер бейнелеген £мір сЇреттерінде дЇние мен адам ара ºатынасын белгілейтін шы¬арма ºµруды¦ негізгі тЎсілдері немесе Ўдеби к£ркем шы¬армашылыºты¦ жинаºы типі ретінде нені атаймыз?

A.Ўдеби жанр

B.Ўдеби а¬ым

C.Ўдеби тЇр

Д.Ўдеби ба¬ыт

E.Ўдеби тек

4. Суреттелетін о°и¬алар тур¬ысынан ¬ана µштасумен шектелмей, сол о°и¬алардыњ £зара байланыстылы¬ы, олардыњ болуыныњ тЇпкі себептері терењнен дЎлелдене к£рінетін сюжеттер °алай аталады?

А.лирикалы° сюжет

В.хроникалы° сюжет

С.к£шпелі сюжет

Д.бір орталы°°а шо¬ырлан¬ан сюжеттер

Е.класикалы° сюжет

5. ¼аламгердіњ £мірлік материалды таныл-ба¬алау, тањдау жЎне бейнелеудегі £зіне ¬ана тЎн µстанымдарынан к£рініс табатын ерекшелікті атањыз

А.°аламгердіњ к£ркемдік Ўдіс ерекшелігі

В.композициялы° ерекшелік

С. та°ырыпты° ерекшелік

Д.идеялы° ерекшелік

Е.жина°тау ерекшелік

6. Ўдебиеттіњ тектері мен тЇрлерініњ алша°ты¬ын насихаттап, £нер мен философия, дініњ £зара байланыста болуын жа°та¬ан, музыка мен бейнелеу £нерініњ поэзияда¬ы бастауына айры°ша назар аудар¬ан кімдер?

А.сыншыл реализм теоретиктері

В.сентиментализм теоретиктері

С.сентиментализм теоретиктері

Д.романтизм теоретиктері

Е.классицизм теоретиктері

7. Сентиментализмніњ романтикалы° тенденциялар¬а жол берген кезењі °ай уа°ыт болып табылады?

А.XI ¬асырдыњ сонњы

В.XIX ¬асырдыњ 50-60 жылдары

C.XVII ¬асырды¦ 80-90 жылдары

Д.XX ¬асырды¦ басы

E.XV ¬асырды¦ 30-50 жылдары

8. Суреткерді¦ £зі танып-білген а°и°ат дЇниеге шы¬армашылы° °арым-°атынасыны¦ жалпы µстанымын, я¬ни а°и°ат дЇниені °айта жасауын белгілейтін Ўдеби категорияны ата¦ыз

А.к£ркем образ

В.Ўдеби мектеп

С.к£ркемдік Ўдіс

Д.Ўдеби ба¬ыт

Е.к£ркемдік тЎсіл

9. ¼аламгер шы¬армашылы¬ында¬ы £мірді¦ идеялы°-к£ркемдік концепция негіздерін зерттеу ар°ылы танылатын мЎселені белгіле¦із.

А.стиль

В.к£ркемдік Ўдіс

С.к£ркемдік °µрал

Д.к£ркемдік тЎсіл

Е.к£ркем образ

10. Фольклор Їлгілер мен а¦ыздарды баллада жанрында жа¦аша сипатта пайдалан¬ан °ай ба¬ытты¦ £кілдері?

А.романтизм £кілдері

В.реализм £кілдері

С.сентиментализм £кілдері

Д.футуризм £кілдері

Е.акмензм £кілдері

11. К£ркем баяндауды¦ сюжеттік-композициялы° жанрлы°, стильдік, поэтикалы° бітімін белгілейтін °µрылымды° µстамдары °алай аталады?

А.Ўдеби Ўдіс

В.Ўдеби мектеп

С.Ўдеби тЎсіл

Д.Ўдеби а¬ым

Е.Ўдеби ба¬ыт

12. Европа £нері Ўдебиет таихында XVII ¬асырдан басталып, XIX ¬асырды¦ бас кезіне дейін µлас°ан, £з туындыларында антикалы° £нердегі пішіндер мен образдарды Їлгі тµт°ан эстеикалы°-к£ркемдік ба¬ытты ата¦ыз.

А. антикалы° реализм

В.классицзм

С.романтизм

Д.реализм

Е.символизм

13. ¼арапайым адамдарды кЇнделікті тірлік барысында бейнелеу, °арапайым адамны¦ рухани дЇниесіні¦ байлы¬ын ашу, Ўдебиет тілін халы°°а жа°ындату µстанымдарын басшыла°°а ал¬ан а¬ымды белгіле¦із.

А. реализм

В.барокко

С.романтизм

Д.классизм

Е.сентиментализм

14. К£птеген жазушыларды¦, Ўдеби топтар мен мектептерді¦ шы¬армашылы¬ына тЎн рухани жЎне эстетикалы° µстанымдарды¦ £зара сЎйкестігіне негізделген ба¬дарламалы°-шы¬армашылы° ма°саттарды¦, та°ырыптарды¦, жанрлар мен стильдерді¦ жиынты¬ы °андай µ¬ымды білдіреді?

А. Ўдеби а¬ым

В.Ўдеби Ўдіс

С.Ўдеби мектеп

Д.Ўдеби ба¬ыт

Е.Ўдеби тЎсіл

15. Тіл мен £ле¦ жЇйесіне реформа жасап, классицизм поэзиясы мен поэтикасыны¦ бастаушысына айнал¬ан фаранцуз а°ынын ата¦ыз

А. Антуан Мейе

В.Льер Корнель

С.Франсуа де Малерб

Д.Никола Буало

Е.Виктор Гюго

16. Жазу машы¬ы, я¬ни жазушыны¦, жеке шы¬арманы¦, Ўдеби ба¬ытты¦, µлт Ўдебиетіні¦ £зіндік сипатын танытатын образдар жЇйесіні¦, к£ркемдеу °µралдарыны¦ тµра°ты жиынты¬ы Ўдеби-теориялы° тµр¬ыдан °алай аталады?

А. ба¬ыт

В.а¬ым

С.Ўдіс

Д.тЎсіл

Е.стиль

17. ўлемні¦ к£птеген елдеріні¦ £нері мен Ўдебиетінде XVIII ¬асырды¦ со¦ы мен XIX ¬асырды¦ бірінші жартысында аса ірі ба¬ыттарды¦ бірі ретінде пайда болып, біртіндеп Ўлемдік сипат алып, ке¦інен тарал¬ан к£ркемдік Ўдісті к£рсеті¦із

А. экзистенциализм

В.реализм

С.романтизм

Д.классицизм

Е.акмлизм

18. Кез келген к£з°арасты¦ шектеулігінен, ке¦ ма¬ынада¬ы £мірі мен жаратылыстан бас°а °андай да бір тарихи шынты°ты¦ шарттылы¬ын, а°и°ат болмыс пен эмпирикалы° шынды°ты¦ шексіз мЇмкіндіктерін салыстыру¬а келмейтінін к£рсету Їшін пайдалан¬ан тЎсілді белгіле¦із

А. аллегория

В.романтикалы° ирония

С.сарказм

Д.фантастика

Е.мысал

19. С£здік Ўрекеттерді эмоционалды-ерікті µмтылысымен, Ўлеуметтік-психологиялы° сипатымен, ішкі еркіндігімен жЎне сырт°ы шектеулілігімен, °ыс°асы, екі жа°ты экспрессивті-сюжеттік °атынастармен танытатын Ўдеби текті ата¦ыз

А. повесть

В.эпос

С.лирика

Д.драма

Е.поэма

20. К£ркемдік °µралдар жЇйесінде, оларды¦ ішкі за¦дылы°тарынан £рбитін байланыстары мен £зара °арым-°атынастары ар°ылы к£рінетін ерекшеліктерді белгіле¦із

А. образ ерекшеліктері

В.композициялы° ерекшеліктер

С.идеялы° ерекшеліктер

Д.та°ырыпты° ерекшеліктер

Е.стильдік ерекшеліктер

21. Тарихи романдар фантастикалы° повестер, лиро-эпикалы° поэмаларды¦ тууы, лириканы¦ айры°ша £ркендеуі °ай дЎуірге тЎн сипат?

A. реализм дЎуірі

B.антикалы° дЎуірі

C.романтизм дЎуірі

Д.классицизм дЎуірі

E.сентиментализм дЎуірі

22. XVII ¬асырда¬ы француз Ўдебиетіні¦ тЎжірибелерін жина°тап, °орытындылау ар°ылы классицизм поэтикасыны¦ эстетикалы°-теориялы° негізін белгілеген «поэтикалы° £нер» атты трактаты¦ авторы кім?

A. Жан Жак Руссо

B.Горгий

C.Аристотель

Д.Никола Буало

E.Альфред де Мюссе

23. Классистер µстан¬ан °о¬амны¦ жо¬ар¬ы топтарын «жо¬ары жанрларда» бейнелеу °а¬идасына кЇнделікті £мірдегі °арапайым жандарды бейнелеуді °арсы °ой¬ан Ўдеби к£рсеті¦із

A. реализм

B.экзистенциализм

C.сентиментализм

Д.романтизм

E.символизм

24. Жеке адамны¦ ішкі дЇниесін албыртты¬ымен, Ўсершіл сезіміні¦ °алыптасып, £згеруімен, мµ¦-°иялымен, к£¦іл ауанымен, °ай¬ы-°уанышымен т.б. ар°ылы ашып к£рсететін Ўдеби текті к£рсеті¦із

A. драма

B.трагедия

C.лирика

Д.роман

E.эпос

25. Тарихи-Ўдеби талдауды¦, я¬ни Ўдебиет тарихыны¦ аса ма¦ызды нысанын ата¦ыз;

A. Ўдеби шы¬арма

B.ºаламгер

C.Ўдеби Їрдіс

Д.идея

E.таºырып

¼ЫС¼АША АНЫ¼ТАМАЛЫ¼

Аппель Кароль (1857-1930), поляк ¬алымы. И.А.Бодуэн де Куртенэ негіздеген јазан лингвистикалыє мектебіні¦ £кілі.

Аристотель (б.д.д. 384-322 ж.ж.), ежелгі грек философы, антикалыє ¡дебиет теориясын тµ¦¬ыш жЇйелеуші,

Платонны¦ ш¡кірті, Александр Македонскийді¦ т¡рбиелеушісі. -ылымны¦ барлыє саласын дерлік єамтитын е¦бектеріні¦ єатарында поэзия (негізінен, трагедиялыє ж¡не эпикалыє поэзия) ж¡не риторика («Поэтика», «Риторика») жайында¬ы трактаттары ма¦ызды орын алады.

Аристофан (шамамен б.д.д. 445-385 ж.ж.) ежелгі грек комедия жазушысы, ежелгі антикалыє комедия негізін єалаушыларды¦ бірі. Аристофан єаламынан ту¬ан 44 пьесадан бізді¦ д¡уірімізге жеткені-11 шы¬арма. Олар: «Ахарняндыєтар» (425) «Салт аттылар» (424), «Бµлттар» (423), «Соналар» (422), «Бейбітшілік» (421), «јµстар» (414), «Лисистрата» ж¡не «Фесморий мейрамында¬ы ¡йелдер» (411), «К£лбаєалар» (405), «Халыє жиналысында¬ы ¡йелдер» (392), «Плутос» (388).

Байрон Джордж Ноэл Гордон (1788-1824), а¬ылшын аєыны, философиялыє, лирикалыє, саяси £ле¦дермен єатар, «Чайльд Гарольдты¦ мін¡жаты», «Шильон тµтєыны», «Гяур», «Корсар», «Лара» поэмалары; А¬ылшын аєындары мен шотландия шолушылары; «Беппо», «Сотелесі», «јала ¬асыр» сатиралыє эпопеясы; «Манфру», «Комн», «Марино», «Фальеро-Венециялыє дож», «Сарданапал», «Екі Фоскари», «Вернер» драмалары бар.

Бенфей Теодор (1809-1881) неміс тілтанушысы. Санскрит фонетикасы мен грамматикасын зерттеуші, салыстырмалы-тарихи ¡дісті¦ жаєтаушысы.

Берте Джованни (1783-1851), италян аєыны «Златоусты¦ µлына ¡зіл-шыны аралас хаты» аталатын эстетикалыє шы¬армасы, «Паргадан шыєєан єашєындар»,

«Фантастикалыє тЇстер», «Парча» поэмалары, романстары, сын е¦бектері, аудармалары бар.

Бодуэн де Куртенэ Иван Александрович (Ян Ичнати Нечислав), (1845-1929), орыс ж¡не полякты¦ ірі тілтанушы ¬алымы. Танымал е¦бектері – «Фонетикалыє альтернация теориясыны¦ т¡жірибесі» (1895), «XIX ¬асырда¬ы тіл білімі немесе лингвистика» (1901), «Лингвистикалыє ескертпелер ж¡не афоризмдер» (1903), «Тіл біліміне кіріспе» (1917)

Боккаччо Джованни (1313-1375), италиялыє гуманист-жазушы. «Декамерон» новеллалар жина¬ын «Диана а¦шылы¬ы», «Филострато», «Тесенда», «Махаббат елесі», «Фъезоландыє нимфалар» поэмаларын, «Альето, немесе Флоренция нимфалары жайында¬ы комедия» деген єара с£збен ж¡не £ле¦ с£збен жазыл¬ан пастораль, «Корбаччо немесе махаббат лабиринті» аталатын прозамен жазыл¬ан аллегориялыє сатира, «Филоколо» романын, «Фъяметта» повесін жаз¬ан. «Данте Аличъериді¦ £мірі» аталатын £мірбаяндыє кітап, «јµдіретті комедияны¦» 17 £ле¦іне тЇсініктеме, сондай-ає, латын тілінде «јµдайлар генеалогиясы туралы» деген трактат, «¢йгілі ¡йелдер туралы», «Танымал еркектерді¦ єырсыєтары туралы» деген е¦бектері жарияланан¬ан.

Бопп Франц (1791-1867), неміс ¬алымы, салыстырмалы-тарихи тіл білімміні¦ негізін салушы. Е¦ негізгі е¦бегі – Їш томдыє «Санскрит, зенд, армян, грек, латын, литва, к£не славян, гот, неміс тілдеріні¦ салыстырмалы грамматикасы» (1833-1852)

Брентано Клеменс (1778-1842), неміс жазушысы. Халыєты¦ жырлары мен £ле¦дерімен, балладаларынан єµрастырыл¬ан «Баланы¦ сиєырлы мЇйізі» деген жинаєты¦, «Годви» романыны¦, лирикалыє £ле¦дер, балладалар, ертегі, ¡¦гімелерді¦ авторы.

Бругман К. (1849-1919) неміс тілтанушысы. Негізгі е¦бектері – «°нді-европа тілдеріні¦ морфологиялыє зерттеулері» (Г.Остгофпен бірлесе,1878), «°нді-европа тілдеріні¦ салыстырма-грамматикаылыє негізі» (Б.Дельбрюкпен бірге, 1886-1900).

Буало, Буало-Депрео Никола (1636-1711), француз аєыны, сыншы, классицизм теоретигі. «Сатиралар», «Жолдаулар» атты £ле¦дерді¦, жырларды¦, сонеттерді¦, эпитофия, эпиграммаларды¦, «Налой» аталатын поэманы¦ авторы. ¢йгілі шы¬армасы-1674 жылы £ле¦мен жазыл¬ан «Поэтикалыє £нер» атты трактат.

Бхартрихари (IV¬), ежелгі °ндістанны¦ философы, логик, тілтанушы. Тіл категориясы мен логикалыє категория арасында¬ы єарым-єатынасты зерттеген. Негізгі е¦бектері – «Натъяшастра», «Вакъяпадия».

Веселовский Александр Николаевич (1838-1906), ¡дебиет теоретигі ж¡не тарихшысы. Магистрлік диссертациясы – «Вилла Альберти. XIV-XV ¬асырларда¬ы италия £міріндегі єо¬амдыє ж¡не ¡деби £згерістерді сипаттау Їшін жа¦а материалдар», докторлыє

диссертациясы –«Соломон мен Мерлин жайында¬ы батыс а¦ыздары» деп аталады.

Вико Джамбаттиста (1668-1744), италиялыє философ, ¡леуметтанушы, ¡дебиет теоретигі, аєын, «ёлтты¦ жалпы таби¬аты жайында¬ы жа¦а ілімге негіздемелер» аталатын философиялыє-эстетикалыє шы¬армасы «Автобиография» деген е¦бегі белгілі.

Виноградов Виктор Владимирович (1895-1969), белгілі филолог. негізгі е¦бектері – «Гоголь стилі жайында¬ы этюдтер» (1923) «Анна Ахматова поэзиясы жайында» (1925), «Орыс натурализміні¦ эволюциясы: Гоголь ж¡не Достаевский», «Пушкин тілі» (1936), «Пушкин стилі» (1941) «Лермонтов прозасыны¦ стилі» (1941), «Орыс тілі: С£з жайында¬ы грамматикалыє ілім» (1947).

Вольф Фридрих Август (1759-1825), неміс филологы. -ылым¬а «филология» деген терминді енгізген ¬алым.

Востоков Александр Христофорович (1781-1864), орыс тілтанушысы. Негізгі е¦бектері – «Славян тілі туралы ойлар» (1852), «Орыс грамматикасы» (1831), «Облыстыє великорус с£здігіні¦ т¡жірибесі» (1852), «Шіркеулік славян тіліні¦ с£здігі» (1858)

Гейне Генрих (шын есімі-Харри; 1797-1856), неміс аєыны, публицист, сыншы.
К£птеген поэтикалыє жинаєтарды¦, £ле¦дерді¦, «Жа¬а к£ктем», «1853-1854 жылдар £ле¦дері», т.с.с £ле¦дер циклдеріні¦, «Атта Тролль. Жаз¬ы тЇндегі тЇс»,

«Германия. Јысєы ертегі» аталатын сатиралыќ поэмалардыѕ авторы. Проза саласында «Жол суреттері», «Мойындау» жјне толыќ аяќталма¬ан «Фон Шнабелевопский мырзаныѕ мемуарынан» повесі, «Шекспирдіѕ јйелдер мен єыздары» аталатын јдеби, философиялыќ-эстетикалыќ сын еѕбектер жаз¬ан.

Гомер, ежелгі гректіѕ аѕыз¬а айнал¬ан эпик аќыны. «Илиада», «Одиссея» поэмаларыныѕ авторы деп саналады.

Гораций Флакк Квинт (б.д.д. 65-8 ж.ж.) рим аќыны. Моральдыќ-философиялыќ таќырыпќа арнал¬ан бірінші кітапты, поэзия мјселесіне арнал¬ан екінші кітапты жјне «Поэзия ¬ылымы» трактатын єамтитын «Жолдаулар» атты еѕбегі классицизмніѕ негізінен алын¬ан. Адамгершілік, философиялыќ таќырыпта¬ы «Эпостар», «Сатиралар», «Одалар» аталатын кітаптардыѕ авторы.

Гримм Якоб (1785-1863) жјне Вильгельим (1786-1859), неміс филологтары. «Балалардыѕ жјне отбасыныѕ ертегілері», «Неміс аѕыздары» жинаќтарыныѕ, «К£не неміс майстеризангы жайында» аталатын орта ¬асырлыќ мјтіндердіѕ «Бейшара Генрих», «Рейнеке-Лис», «Раушан Гулзары» деген шы¬армалардыѕ авторлары «Герман єаһармандыќ аѕыздары», «Неміс мифологиясы» атты зерттеулер жариятла¬ан.

Гумбольдт Вильгельим (1767-1835), тілді жЇйе ретінде еѕ ал¬аш єарастыр¬ан белгілі неміс тілтанушысы, жалпы тіл біліміні¬ негізін салушы жјне тілді тарихи тµр¬ыдан зерттеудіѕ теориялыќ негіздерін жасаушы.

Сонымен бірге, философия, ¡дебиеттану, классикалыє филология, мемлекеттік єμєыє м¡селелерімен де шμ¬ылдан¬ан. Негізгі е¦бектері – «Адамзат тілі єμрылысыны¦ ¡р алуанды¬ы туралы» (1827), «Ява аралы¬ында¬ы Кави тілі туралы» (1836).

Гюго Виктор Мари (1802-1885), француз жазушысы. К£птеген поэтикалыє жинаєтарды¦; «Кромвель» (ал¬ы с£зі - фомонтизміні¦ манифесті), «Эрнани», «Марион Делорм», «Король к£¦іл к£теруде», «Лукреция Боржина», «Мария Тюдер», «Анджело», «Рюи Блаз», «Бургграфтар» драмаларыны¦, «Аластал¬андар», «Те¦із е¦бектері», «КЇліп жЇретін адам», «Тоєсан Їшінші жыл» романдарыны¦; «Бір єылмысты¦ тарихы» публицистикалыє кітабыны¦; «Кіші Наполеон» саяси памфлетіні¦, «Істер мен с£здер жина¬ыны¦; «Уильям Шекспир», т.б. да ¡дебиет пен £нер туралы е¦бектерді¦ авторы.

Данте Алигьери (1205-1321), италия аєыны. јара с£збен ж¡не с£збен жазыл¬ан автобиографиялыє «Жа¦а £мір» (1292) повесі, «јμдіретті комедия» (1307-21) поэмасы, Беатричені жырлайтын сонеттер, канондар, латын тіліндегі аллегориялыє эклогтар (1320), философиялыє «Той-думан» (аяєталма¬ан; 1304-1307), «Халыє тілі жайында» (латын тілінде; 1304-1307), саяси. «Монархия жайында» (латын тілінде; 1312-1313), «Жер мен су жайында» (латын тілінде; 1320), «Жолдаулар» (1304-1316) трактаттарын жаз¬ан.

Дю Белле Жоашин (1522-1560), француз аєыны «Лирикалыє Јле¦дер» (1549)-адамдар, «Олива» (154-50), «¤кініш», «Рим мμралары» (1558)-сонеттер, «Село

ойындары» (1558)-эпиграмма, ода, элегиялар жинаєтарыны¦; «Француз тілін єор¬ау жЎне дЎріптеу» (1549 трактатыны¦ авторы)

Жан Поль (шын есімі-Иоганн Пауль Фридрих Риктер; 1763-1825), неміс жазушысы. Шы¬армалары-«КJрінбейтін Jтірік» (аяєталма¬ан, 1793), «Геспер»(1795), «Ауэнтальдан шыєєан кJ¦іл тоє мµ¬алім Мария Вуцты¦ Jмірі» (философиялыє,1800-03), «Арынды жылдар» (аяєталма¬ан, 1804-05) «jµйрыєты жµлдыз немесе Николай Маргграф» (аяєталма¬ан, 1820-22) романдарыны¦; сатира, повесть, новеллаларды¦ авторы «Эстетикалыє буало мектебі» (1804), «Левана немесе тЎрбие жайында¬ы ілім» (1806) трактаттарын жаз¬ан.

Жуковский Василий Андреевич (1783-1852) орыс аєыны, аудармашы. Негізгі шы¬армалары – «Село бейіті» (1802), «Кеш» (1806), «Те¦із» (1822) элегиялары, «Людмила» (1808), «Светлана» (1808-1812), «ёйєыда¬ы он екі ару» (1810-1817), «Орман патшасы», «Балыєшы», «Рыцар Тогенберг» (бЎріде-1818), «Смальгольм єор¬аны немесе Иван кеші»(1822), «Кубок» (1825-1831), «Епископты jµдайды¦ жазалауы», «Ленора» (1831) балладалары; «Шильон тµтєыны» (1822), «Ундина» (1837), «Наль мен Дамаянты» (1844), «РЇстем мен Зораб» (1849), т.б. Jле¦мен жазыл¬ан повестер, поэмалар; «Мария то¬айы» (1809) повесі; «Одиссия» (1849) аудармасы; «jо¬амда¬ы єаламгер» (1808), «Мысал жЎне Крылов мысалдары жайында» (1809), «Сатира жЎне Кантемир сатирасы жайында» (1810) маєаллары; Jле¦дер, Ўндер, романдар.

Каллимах (б.з.д.310-240 ж.ж.) ежелгі грек аєыны жЎне филолог. Египет сарайы ма¦ында Јмір сЇріп, Александрия кітапханасын басєар¬ан. «Гекала» аталатын эпиллий (ша¬ын эпос), 4 кітаптан тµратын «Себептер» атты элегиялар, «Ямбылар» Јле¦дер жина¬ын, эпиграммалар, гимндер жаз¬ан. Грек єаламгері мен оларды¦ шы¬армаларын жинаєтайтын бірінші каталог-«Кестелер» деген е¦бек жаз¬ан.

Кориель Пьер (1606-1684), француз драматургі. Шы¬армалары-«Мелита немесе жал¬ан хаттар» (1629), «Жесір немесе жазалан¬ан сатєын» (1631-1632), «Сот галереясы, немесе єµрбы-єарсылар» (1632), «Субретка» (1633), «Король ала¦ы, немесе есала¦ ¬ашыє» (1633-1634), «Суайт» (1644), «Суайтты¦ жал¬асы» (1645) атал□тын Јле¦ Їлгісінде□□ комедиялары; «Дон Санчо Арагонский» (1650) єахармандыє комедиясы; Медия (1639), «Гораций» (1641), «Цинна немесе Августы¦ мейрімі» (1643), «Азап шеккен Полиевкий» (1643), «Помпейді¦ Јлімі» (16440, «Ираклий, немесе Шы¬ыс Ўміршісі» (1647), «Никомед» (1651), «Пертарит» (1653), «Эдип» (1659), «Серторий» (1662), «Атилла-¬ундар патшасы» (1667), «Парфяндар єолбасшысы Сурена» (1675 трагедиялары; «Поэтикалыє єоспа» (1632) жина¬ы; «Ой тол¬амдар» (1660)-драматургия туралы теориялыє кітап.)

«КЈл мектебі»-У.Вордсворт, С.Т.Колридж, Р.Саути єµр¬ан а¬ылшын романтик-аєындарыны¦ тобы. Оларды¦ идеялыє жЎне шы¬армашылыє достасты¬ы Англияны¦ солтЇстік-батысында¬ы кЈлді аймаєты мекен еткен кездерінде, я¬ни XVIII ¬асырды¦ со¦ы мен XIX ¬асырды¦

бас кезінде єалыптасты. «КЈл мектебі» Јкілдері А¬артушылыє идеялдарын теріске шы¬арып, а¬ылшын поэзиясында реформа жасады. ¤ле¦дерінде мЈлідіреген арманшыл сезім, таби¬атєа і¦кЎрлік, єарапайым жандар¬а сЇйіспеншілік айєын кЈрінеді.

Краб Джордж (1754-1832), а¬ылшын аєыны. Дидактикалыє сипаттаушылыє сарында¬ы «Деревия» (1783) поэмасыны¦, «Діндарлар тізімі» (1807), «Ша¬ын мекен» (1810) повестеріні¦ авторы.

Лао Цзы (шын есімі-Ли Эр, б.д.д. VI-V ¬.¬.), ежелгі єытай жеріндегі даосизмні¦ Ўйгілі Јкілі. Негізгі е¦бектеріні¦ бірі-«Тарихи жазбалар.»

Леви-Строс Клод (1908 жылы ту¬ан), француз этнографы, антрополог жЎне Ўлеуметтанушы, структурализм Јкілі. Негізгі е¦бектері-«Мифологикалар», «Структуралыє антропология», «Маскалар жолы».

Лессинг Готхольд Эфраим (1729-1781), неміс а¬артушысы, философ, публицист, драматург, Јнер теоретигі жЎне сыншы. Негізгі е¦бектеріні¦ єатарына «Данышпан Натан» (1779) атты философиялыє драмасы, «Адам тегін тЎрбиелеу» (1780), «Лаокоон» (1766), «Гамбург драматургиясы» (1767-1769) деген ¬ылыми шы¬армалары бар.

Малерг Франсуа де (шамамен 1555-1658 ж.ж.) француз аєыны, классицизм теоретигі. «ёлы Генрих корольге, Марсельді алуына орай» (1596), «Королева¬а», «Франция¬а

сЎтімен келуіне орай» (1600), «Король Генрихты¦ Јміріне жа¦а кЈпірде єастандыє жасалуына байланысты», т.б. да одаларды¦, исламдарды¦, сонеттерді¦ авторы.

Мейне Антуан (1866-1936), француз тілтанушысы. Тіл білімі тарихында¬ы социологиялыє ба¬ытты¦ Јкілі, Їнді-европа салыстырмалы тіл білімінi¦ маманы. 24 кітап, бес жЇзге жуыє ¬ылыми маєала жаз¬ан. КЈрнекті е¦бектері- «°нді-европа тілдерін салыстыра зерттеуге кіріспе», «Герман тобы тілдерінi¦ негізгі ерекшеліктері».

Мюссе Альфру де (1810-1857), француз жазушысы. «Испан жЎне итальян ертегілері» (1830), «Креслода¬ы спектакль» (1832) деген поэтикалыє жинаєтарды¦; «Ролла» (1833), «ТЇндер» (1835-1837) поэмаларыны¦, «БаспасЈз туралы за¦» (1835) атты сатиралыє Јле¦нi¦ , «-асыр µлыны¦ мінЎжаты» (1833), «Фантазио» (1834), «Махамбет-єылжає емес» (1834), «Лорензаччо» (1834) пьесаларыны¦, новеллаларды¦, Ўдеби-сын маєалаларды¦ авторы.

Надеждин Николай Иванович (1804-1856), орыс сыншысы, журналист. КЈптеген Ўдеби-сын маєалаларды¦, соны¦ ішінде «Отандыє Ўдебиет жылнамасы», «Орыс театры. Петербургке хат», «ўсем Јнерді¦ єазіргі ба¬ыты туралы» циклдеріндегі, «Европизм жЎне орыс сЈз Јнеріне єатысты халыєтыє» атты маєалаларды¦; «Тарихи шындыє пен наєтылыє жайында» (1837), «Орыс тіліндегі жергілікті ерекшеліктер жайында.» (1841), т.б. да тарихи, жаратылыстану, этнографиялыє таєырыптарда¬ы е¦бектерді¦ авторы.

Ницше Фридрих (1844-1900), неміс философы, єазіргі иррационализмні¦ негізін салушыларды¦ бірі. Басты е¦бектері – «Адами, Јте адами», (1878), «КЈнілді ¬ылым» (1882), «Заратустра солай айтєан» (1883-1885), «Ізгілік пен зµлымдыєты¦ ар¬ы жа¬ында» (1886), «Антихристианин» (1888).

Овсянико-Куликовский Димитрий Николаевич (1853-1920), орыс грамматисі. Тіл біліміндегі Харьков лингвистика мектебіні¦ Јкілдеріні¦ бірі. Филологияда¬ы психологиялыє ба¬ытты жаєтаушы.

Паллас П.С. Негізгі е¦бегі-272 тілге тЎн сЈздерді єамтитын «Барлыє тілдерді¦ жЎне диалектілік ерекшеліктерді¦ салыстырма сЈздігі» (1786-1791).

Патанджали (б.д.д.II ¬),ежелгі Їнді филологы. °нді филологиясында тЇсіндірмелік ба¬ытты негіздеушілерді¦ бірі. Пананиді¦ «Ережелер жина¬ын» тЇсіндірумен айналысєан. Бµл салада¬ы негізгі е¦бегі-«Махабхашия».

Панани (б.д.д.V-IV ¬.¬), ежелгі Їнді филологы. ТЈрт мы¦нан астам грамматикалыє ережені єамтитын «Аштадхайн» деген жинає жаз¬ан.

Петрарка Франческо (1304 -1374), итальян аєыны «Канцоньере» (1327-1374) – сонет, канцон, баллада, мадригалдардан тµратын 2 бЈлімді лирикалыє Јле¦дер кітабы; « Триумфтар» (1354), «Африка» (1339-1342), «Буколикалар» (1346-1356) поэмалары; «О¦ашалан¬ан Јмір туралы» (1346-1366), «Монахты¦ бос уаєыты

туралы»(1347), «Кездейсоє баєытєа єарсы єµралдар туралы» (1358-1366) прозалыє трактаттары; «ДЎрігерлерге єарсы инвективтер» (1352-1353), «¤зімні¦ жЎне Јзге адамдарды¦ тЎлімсіздігі туралы»(1367-1370) аталатын полемикалыє шы¬армалары, т.б. да туындылары белгілі.

Платон (б.д .д 428/427- 348/3470жж), ежелгі грек идеалист- философы, сократты¦ шЎкірті обективті идеализмні¦ негізін салушы «Софист», «Пармену», «Теэтей» «Мемлекет» т.б. да 30-дан астам филасофиялыє диалогты¦ авторы.

Пар-Роял –Париж ма¦ында¬ы манастыр. XVIII ¬асырда янсенизм ілімін¦ орталы¬ына айнал¬ан, Францияда¬ы а¬арту ісіні¦ ірі оша¬ы бол¬ан. ТЇрлі оєулыєтар єµрастыруда Їлкен роль атєар¬ан ,¡сіресе, Арно жЎне Николь жаз¬ан логика оєулы¬ы ке¦інен тараулы. Осы манастырьда Ўйгілі Паскаль Јмір сЇріп, е¦бек еткен. Манастырь янсеншілермен кЇреске тЇскен иезуиттерді жаєта¬ан Людовик XIV-ні¦ бµйры¬ымен 1712 жылы Јрлеген.

Потебня Александр Афанасевич (1835-1831), кЈрнекті орыс жЎне украин филологы. Негізгі е¦бектері –«Ой жЎне тіл» (1862), 4 томдыє «Орыс грамматикасы бойынша жазбалардан» «Славян халыєтыє мифологиясында¬ы кейбір символдар туралы» (1860) Продик Кносский (б.д.д V ¬) , ежелгі грек жерінен шыєєан софист философ. Ричардсон Сэмюэл (1689-1761), а¬ылшын жазушы, Памела немесе Марапаттал¬ан ізгілік (1740),

«Клорисса»(1747-1748), «Сер Чарлиз Градитционны¦ хикаялары » деген танымал шы¬армалары бар.

Руссо Жан Жак . (1712-1778), француз философы жЎне жазушы негізі шы¬армалары -«Юлия немесе Жа¦а Элойза» (1761) эпистолярлыє романы; «Диалогтар: Жан Жак Руссоны айыптайды» (1775-1776),»Жал¬ыз єиыншылдыє серуендері » кітаптары; «Со¬ыс тµтєындары» (1782), «Нарцисс» комедиялары; «Деревнья балгері» (1752), «Лигмалион» опералары; «Эмиль немесе тЎрбие туралы» (1762) «Эмиль мен Софи, немесе жал¬ыздар» (1780) педагогикалыє трактаттары ; «Француз музыкасы жайында хат» (1753), «Театр ¬ажайыптары жайында Д Аламберге хат» (1758) эстетикалыє трактаттары. «Таудан хат» (1764) публицистикалыє кітабы.

Скалигер Юлий Цезорь (Жюль Сезар 1484-1558) јайта Јрлеу дЎуірдегі француздыє филолог –-алым. Негізгі е¦бегі – «Латын тілінi¦ негіздері туралы» (1540) . Стерн Лоренс (1713- 1768), а¬ылшын жазушысы «Джентльмен Тристом Шендиді¦ Јмірі мен пікірлері» (1760-1767) «Франция мен Италия¬а сентиминтальды саяхат» (1768), «Йорикті¦ уа¬ыздары» деген романдарды¦ авторы .

Тойлор, немесе Тэйлор Эдуард Бернет (1832-1917), а¬ылшын этнографы , ал¬ашєы єауымдыє мЎдениет зерттеушісі.

Тассо Торквато (1544-1595), Италия аєыны «Анита» (1573) пасторалдыє драмасын, «Король Торрисмондо» (1587) трагедиясын «Ринолдо» (1562), «Азамат бол¬ан

Иерусалим» (Ал¬ашєы атауы-Гоффредо), (1557-1575), «ДЇние жаратыл¬ан жеті кЇн» (1594) поэмаларын «философиялыє Диологтар» (1583), «Поэтикалыє Јнер туралы пікірлер» (1565-1566) трактатрын жазды.

Тедров Цветон (т.ж.1939), француз тілтанушысы. Лингвистикада¬ы структурализм жаєтаушысы.

Томсон Джеймс (1700-1748), а¬ылшын аєыны аєылгЈйлік сарында¬ы «Жыл мезгілдері» (1726-1730), аллегориялыє «Дыр-думан ордасы» (1748) поэмаларыны¦ жЎне классицистік трагедияларды¦ авторы.

Фосслер Карл (1872-1949), неміс филолог-¬алымы. Эстетикалыє лингвистика мектебін єалыптастырушы. «Тіл біліміндегі позитивизм мен идеализм» (1904), «Тіл-шы¬армашылыє жЎне даму» (1906)

Шатобрион Француа Рене де (1768-1848), француз жазушысы. Негізгі шы¬армалары – «Атала, немесе екі жабайыны¦ шЈлдегі махаббаты.» (1801), «Рене немесе јµштарлыє салдары» (1802) повестері, «Абенсераджелерді¦ аєтыє тарихы»(1810) новелласы, «Парижден Иерусализмге саяхат» (1811) кітабы, «Бонопарт пен Бурбандар туралы» (1814) памфлеті.

Шекспир Уильям (1564-1616), а¬ылшын драматургы, аєын. «Венера мен Адоник» (1593), «Ардан айрыл¬ан Лукреция» (1594) поэмаларыны¦ жЎне 154 сонетті¦, Ўлемге Ўйгілі трагедиялар мен комедияларды¦ авторы.

Шелли Перси Биш (1722-1822), а¬ылшын аєыны. Негізгі шы¬армалары «Корелева Маб» (1813) философиялыє – аллегориялыє поэмасы, «Ислам кЈтерілісі» (1817), «Юлиан мен Маддало» (1818) поэмалары, «Эдип патша» (1820) сатиралыє дараммасы, «Англия ерлеріне» азаматтыє лирикасы, «°нділер серинадасы» (1822) махаббат лирикасы, «Поэзияны єор¬ау» (1822) эстетикалыє трактаты.

Шлегель Фридрих (1772-1829), неміс сыншысы жЎне философ, тілтанушысы, жазушы. ўдебиет тарихы мен тіл біліміне байланысты кЈптеген е¦бектер жаз¬ан. Негізгі шы¬армалары-«Сын фрагменттері» (1797), «Идеялар» (1800), «Поэзия жайында Ў¦гіме», «Мифология жайында сЈз», «Роман туралы хат» (1800), «°нділерді¦ тілі жЎне даналы¬ы» (1808) деген теориялыє е¦бектері «Люцинда» (1799) романы, «Аларкос» (1802) драммасы.

Шлейхер Август (1821-1868), танымал неміс тілтанушысы. °нді-европа тілдеріні¦ тере¦ зерттеушісі, салыстырмалы тарихи литуанистиканы¦ негізін єалаушы. «Линвистикалыє салыстырмалы зерттеу», «Неміс тілі», «Дарвин теориясы жЎне тіл білімі» деген танымал е¦бектері бар.

Шухарт Гуго (1842-1927), австриялыє лингвист. «Заттар мен сЈздер», «Фонетика за¦ы туралы» аталатын е¦бектері бар.

Щерба Лев Владимирович (1842-1927), белгілі орыс тілтанушысы, И.А.Бодуэн де Куртені¦ шЎкірті «Тілдік

єµбылыстарды¦ Їш жаєты аспектісі жЎне тіл біліміндегі эксперименттер туралы», «Лексикологияны¦ жалпы теориялыє тЎжірибесі», «Орыс тіліндегі сЈйлеу бЈліктері туралы.», «Сапалыє жЎне єатынаста¬ы орыс дауыстылары», «Француз тіліні¦ фонетикасы», т.с.с. кЈптеген іргелі е¦бектерді¦ авторы.

Эрвас-и-Пандуро Лоренце (1735-1809), испандыє монах. Негізгі е¦бегі «Танымал тілдерді¦ каталогы жЎне оларды¦ Јзара µєсасты¬ы мен айырмашылыєтары туралы ескертпе» (1794).

Юнг, немесе Янг Эдуард (1683-1765), а¬ылшын аєыны. «Ша¬ым, немесе £мір, Јлім жЎне ажалсыздыє жайында¬ы тЇнгі ойлар» (1742-1745) деген діни-дидактикалыє поэмасы «Бірегей шы¬армашылыє жайында¬ы ойлар» трактаты белгілі.

Тест сµра°тарыны¦ жауаптары

I тарау			II тарау		III тарау		IV тарау	
I		II	I	II	I	II	I	II
1	д	с	е	д	е	д	е	в
2	д	в	с	д	д	с	с	а
3	с	е	е	с	с	в	в	е
4	е	с	а	а	а	а	с	д

5	е	д	д	а	е	с	а	а
6	д	в	а	е	е	в	с	д
7	а	а	с	в	е	д	е	с
8	е	е	в	а	е	с	д	с
9	е	д	с	е	а	а	е	в
10	в	а	е	в	е	в	д	а
11	а	е	в	д	д	с	а	с
12	д	д	в	с	а	с	е	в
13	в	д	е	а	е	в	с	е
14	в	а	д	в	в	д	а	д
15	а	е	д	а	д	с	е	с
16	в	д	а	д	д	е	в	е
17	а	а	с	в	в	д	а	с
18	е	в	а	д	е	с	в	в
19	а	е	е	в	в	в	с	д
20	д	с	с	а	в	а	е	е
21	в	а	д	д	а	е	д	с
22	в	е	а	в	с	с	д	д
23	в	а	а	е	в	с	в	с
24	а	с	а	д	с	в	а	с
25	с	д	а	в	с	е	е	с

Библиография:

1. Алпысбаев ¼. К£ркем шы¬арманы талдау жолдары- Алматы, 1995

2. Ахметов З. Абайды¦ а°ынды° ¡лемі. – Алматы, 1995

3. ¢дебиеттану хрестоматия. ¼µрастырушы: Ма°пыров С. -Алматы, 1991

4. ¢дебиеттану терминдеріні¦ с£здігі. ¼µрастырушы: Ахметов

3, Ша¦баев Т. – Алматы, 1998
5. ¢уезов М. ¢дебиет тарихы.- Алматы, 1991
6. Байтµрсынов А. ¢дебиет таныт°ыш.- 2001
7. Д¡дебаев Ж. ¤мір шынды¬ымен к£ркемдік шешім. – Алматы,1991
8. Карт И.Критика сповсовности суждения.-Москва, 1994
9. КЎкішев Т. ¼аза° Ўдеби сыны¦ тарихы-Алматы 1994.
10. ¼абдолов З. С£з £нері.-Алматы. 2002.
11. Ма°пыров С. ўдебиетті¦ тектері мен тЇрлері.-Алматы, 1994
12. Медведов П.Н. Формальный метод в литературоведений.-
Москва, 1993
13. Мукаржовский Я. Исследования по эстетике и теорий искусства. –   Москва, 1994
14. Нµр¬алиев Р. ¢дебиет теориясы.-Астана, 2003.
15. Шеллинг Ф.В. Философия искусства. – Москва, 1996
16. Ыс°а°µлы Д. Сын шын болсын. –Алматы, 1993
17. Ыс°а°µлы Д. Сынсонар.- Алматы, 1994

М а з м µ н ы:

Кіріспе ---3
I. ¢дебиеттану ¬ылымы салалары ----------------------------------5
I. 1. Поэтика---5
I. 2.Тест сµраєтары---12
II. К£ркем ¡дебиет---25
II. 1.¢дебиетті¦ нысаны мен маєсаты-----------------------------25

II. 2. ¢дебиеттi¦ халыєты¬ы-------------------------------------26
II. 3. ¢дебиеттi¦ к£ркемдiгi. К£ркем образ----------------------27
II. 4. ¢дебиеттегi мазмµн мен пiшiн-------------------------------31
II. 5. Тест сµраєтары---34
III. К£ркем шы¬арма--46
III. 1. Сюжет пен композиция------------------------------------46
III. 2. К£ркем бейне--49
III. 3. К£ркем шы¬арманы¦ тiлi ---------------------------------51
III. 4. ¤ле¦ туралы ---53
III. 5. ¤ле¦ жЇйелерi--55
III. 6. Тест сµраєтары ---58
IV. ¢деби даму---71
IV. 1. ¢деби процесс---71
IV. 2. ¢деби тектер---73
IV. 3. ¢деби тЇрлер---76
IV. 4. ¢деби жанрлар--79
IV. 5. Стиль---80
IV. 6. Тест сµраєтары---87
јысєаша анықтамалыє--101
Тест жауаптары--116
Библиография---117

Содержание

Введение---3
I. Разделы литературоведения (теория литературия)--------------------5
1. Поэтика--5
2. Тесты--12
II. Художественная литература------------------------------------25
1. Цель и объект литературы--------------------------------------25
2. Национальност литкратуры-------------------------------------26
3. Изящество литературы. Художественный образ----------------27
4. Форма и содержание в литературе----------------------------31
5. Тесты--34
III. Художественное произведение-----------------------------------46
1. Сюжет и композиция--46
2. Художественный образ---------------------------------------49
3. Язык художественного произведения-------------------------51
4. О стихе--53
5. Стихосиожение---55
6. Тесты--58
IV. Литературное развитие---71
Литературный процесс---71
1. Литературные роды--73
2. Литературные виды--76
3. Литературные жанры--79
4. Стиль--80
5. Тесты--87
Словарь терминов---101
Ответы тестов--116
Библиография---117

Content

Preface--3
I. Divisions of literature---5
1. Poeties--5
2. Tests--12
II. Fiction---25
1. The aim and the object of literature--------------------------25
2. Nationai literature---26

3. The grace of literature. Fiction image-------------------------------- 27
4. The from and content in literature-----------------------------------31
5. Tests--- 34
III. Fiction--- 46
1. Subject and composirion---46
2. Fictional image--- 49
3. The language of fictional work------------------------------------- 51
4. About poety--- 53
5. Versification---55
6. Tests-- 58
IV. Literatury development--71
1. Literatury procedure--- 71
2. The literary rows-- 73
3. literary specimens--- 76
4. Genre--79
5. Stile-- 80
6. Tests-- 87
The dictionary of terms-- 101
Keys for tests--- 116
Bibliography-- 117